

PROPOSTA METODOLÒGICA PER A
L'ESTUDI DELS OIENTS DE RÀDIO A
CATALUNYA A FINALS DE LA GUERRA
CIVIL: EL CAS DE GIRONA,
1937-1939.

Sílvia Espinosa i Mirabet.
Girona, 2004.

AUTORA: SÍLVIA ESPINOSA I MIRABET

ANY D'ELABORACIÓ: 2004.

DIRECTOR DEL TREBALL: JOSEP M. BLANCO

TIPUS DE TREBALL: TREBALL DE RECERCA DE 12 CRÉDITS

TITULACIÓ: COMUNICACIÓ AUDIOVISUAL

DEPARTAMENT: COMUNICACIÓ AUDIOVISUAL I PUBLICITAT

PARAULES CLAU: oients, ràdio, història.

RESUM:

Aquest treball és una proposta metodològica per l'elaboració d'un estudi històric d'oients de ràdio. La proposta fa un estudi de cas, centrat en la ciutat de Girona entre 1937 i 1939, per tal de demostrar que la metodologia aplicada ha funcionat. És el primer que es fa amb dades completament objectives per aproximar-se a la audiència històrica de la ràdio.

A partir d'aquest treball que troba, prova i valida les eines que han de servir per poder fer un "EGM històric", es pot concloure per exemple que a Girona l'any 1937, en plena Guerra Civil, hi havia almenys 7.380 persones que podien escoltar diàriament la ràdio, o que un 7% de la població tenia un aparell de ràdio a casa seva.

**PROPOSTA METODOLÒGICA PER A L'ESTUDI DELS
OIENTS DE RÀDIO A CATALUNYA A FINALS DE LA
GUERRA CIVIL: EL CAS DE GIRONA,
1937-1939.**

**TREBALL DE RECERCA
UAB**

**AUTORA
Sílvia Espinosa i Mirabet**

Girona, 2004

SUMARI

1.-INTRODUCCIÓ.....	6
2.-PLANTEJAMENT DEL PROBLEMA.....	13
2.1.-Identificació del problema.....	13
2.2.-Valoració del problema.....	15
2.3.-Formulació del problema.....	16
3.-OBJECTIUS DE LA RECERCA.....	20
3.1.-Objectius generals.....	21
3.2.-Objectius metodològics.....	22
4.-OBJECTE D'ESTUDI.....	23
4.1.-Oient.....	23
4.2.-La memòria dels subjectes objecte d'estudi.....	30
4.3.-L'edat dels subjectes objecte d'estudi.....	32
5.-MARC TEÒRIC.....	37
5.1.-MARC TEÒRIC GENERAL: TEORIES SOBRE EFECTES I USOS DELS MITJANS DE COMUNICACIÓ A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XX.....	39
5.1.1.-Sarnoff.....	42
5.1.2.-Brecht.....	44
5.1.3.-Arnheim.....	45
5.1.4.-Lazarsfeld.....	47
5.1.5.-Merton.....	50
5.1.6.-Bauer.....	51
5.1.7.-Mcquail.....	53

5.2.-MARC TEÒRIC METODOLÒGIC:

5.2.1.-ANÀLISI DE LES AUDIÈNCIES DE LA RÀDIO DE 1920 A LA DÈCADA DELS ANYS 40

.....	59
5.2.1.1-QUANTIFICACIONS HISTÒRIQUES DE LES AUDIÈNCIES RADIOFÒNIQUES.....	60
1.-L' audiència als anys 20.....	60
2.-L' audiència als anys 30.....	64
3.-L' audiència a finals de la Guerra Civil.....	68
5.2.1.2-APROXIMACIONS QUALITATIVES A LES AUDIÈNCIES HISTÒRIQUES DE RÀDIO.....	70

5.2.2.-LA CONSTRUCCIÓ TEÒRICA D'UN GRUP DE DISCUSSIÓ.....74

1.-La Combinació de tècniques.....	77
------------------------------------	----

6.-METODOLOGIA.....81

6.1.-LES TÈCNIQUES EMPRADES.....83

6.1.1.-EL PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ D'UN ESTUDI QUANTITATIU HISTÒRIC D'OIENTS.....85

6.1.1.1.-Anàlisi de l'ús de les dades sobre audiències.....	86
6.1.1.2.-Creuament de dades.....	88
6.1.1.3.-Observació de resultats.....	92
6.1.1.4.-Conclusions de l'EO37.....	95

6.1.2.-EL PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ D'UN GRUP DE DISCUSSIÓ D'OIENTS.

6.1.2.1.-La construcció de la mostra per al Grup de Discussió.....100

A- Objectius i problemes per reunir la mostra per al grup de Discussió.....101

1.-Materialització de l'entrevista - enquesta.....104

Fitxa Tècnica.....104

Resultats.....105

2.Elaboració de l'entrevista prèvia109

B.- La Mostra.....112

Resultats preliminars.....116

6.1.2.2.-EL GRUP DE DISCUSSIÓ.....120

6.1.2.2.1.-Fitxa tècnica.....121

6.1.2.2.2.-Objectius del grup de discussió.....122

6.1.2.2.3.-Preparació i adaptació de les eines metodològiques.....125

6.1.2.2.4.-Descripció de la reunió.....128

6.1.2.2.5.-Temes de discussió.....134

6.1.2.2.6.-Resultats del grup de discussió.....141

1.-Els resultats del contingut.....141

2.-Els resultats formals.....143

6.2.-VALIDACIÓ DE LA METODOLOGIA APLICADA PER ACTIVAR ELS RECORDS AL GRUP DE DISCUSSIÓ

.....147

7.-CONCLUSIONS.....159

7.1.-Conclusions generals.....159

7.2.-Conclusions metodològiques.....173

8.-BIBLIOGRAFIA.....179

9.-

ANNEXOS.....189

1.-INTRODUCCIÓ

Una de les principals tasques de l'estudiós de la comunicació de masses és acumular dades científiques sobre l' impacte dels *media* en els seus públics. Sovint els mitjans de comunicació de masses han estat acusats de no potenciar la imaginació de les seves audiències ni la seva creativitat i de contribuir a deteriorar la moral general; però al mateix temps, els mitjans de comunicació són lloats perquè denuncien la corrupció i preserven la llibertat.

Explicar què és un acte comunicatiu i aportar dades per avaluar les conseqüències de l'actuació de sistemes de comunicació de masses sotmesos a algunes variables són altres de les tasques que fan els qui s'encarreguen de teoritzar sobre mitjans.

En el treball que aquí comença no es busca teoritzar, es proposa un estudi metodològic que ha de permetre avaluar com era l'audiència d'una emissora de ràdio a la Catalunya republicana de finals dels anys 30. Es vol saber quina interacció hi havia entre l'aparell radiodifusor i els seus receptors. I a més a més, aquest treball vol intentar de trobar les dades i les eines metodològiques que han de possibilitar la quantificació, el màxim de precisa possible, del nombre de persones que podien escoltar aquelles emissions de ràdio.

Com que abordar una recerca d'aquestes característiques és una tasca d'una gran magnitud, ens proposem en un primer moment, provar si la metodologia que pretenem dissenyar per dur a terme la recerca és aplicable en un àmbit geogràfic més reduït, per tal d'ampliar-la, en cas que sigui pertinent, i en una possible recerca posterior a un camp territorial més gran, com seria Catalunya.

Per motius de residència de l'autora, la creació de la metodologia i l'experimentació pràctica de la mateixa es durà a terme a la ciutat de Girona, des de 1937 a 1939 any en el que finalitza el conflicte bèl·lic.

Es busca conèixer el màxim de detalls possibles sobre aquests oients que escoltaven ràdio a Girona: com escoltaven la ràdio, quines emissores escoltaven, quins programes preferien, a quines hores, per què ho feien d'aquesta manera i no d'una altra, i quanta gent tenia accés al nou invent i podia escoltar la ràdio a casa seva.

Obviament aquesta recerca no ha nascut així, sinó que és una part molt important de la investigació que l'autora pretén portar a terme per saber quin és el paper que van jugar a la ràdio, les primeres locutores a les estacions radiofòniques de Catalunya des de 1924 a 1942.

Les conclusions a les quals s'arribarà al final d'aquestes pàgines han d'ajudar a triangular una tasca de camp que en forma d'Històries de Vida haurà de servir en fer-se la tesi, per conèixer què feien les primeres locutores de les ràdios que van emetre a Catalunya en el període descrit anteriorment .

Semblava pertinent comparar allò que de les seves feines podrien dir els qui treballaven a la ràdio a l'època que ens interessa amb els arguments i les opinions dels qui estaven a l'altre cantó de l'aparell receptor.

Només així, al nostre entendre, es pot confeccionar un marc històric força complert sobre com devia ser la ràdio que es feia i se sentia a Catalunya abans de l'assentament del règim dictatorial del general Franco. No es tracta de treballar amb graelles de programacions, ni observar els comportaments de les empreses de radiodifusió com a punt de partida de l'anàlisi històrica. Es vol conèixer la percepció de l'oient d'aquell producte que rebia a casa a través de les ondes hertzianes i intentar ajustar la fórmula que permeti mesurar el seguiment d'aquest mitjà de comunicació.

Cal tenir present, que just abans que esclatés la Guerra Civil a Catalunya emetien, sota l'empара del decret de 8 de desembre de 1932 del govern espanyol (EZCURRA, 1974), que regula la instal·lació d'emissores de petita potència, 11 estacions locals de ràdio.

Ràdio Barcelona EAJ-1 i Ràdio Associació de Catalunya EAJ-15, a la ciutat comtal, eren dues grans empreses de ràdio, que durant la dècada que ens ocupa, van intentar d'expandir-se arreu del territori català.

Ràdio Lleida EAJ-42, Ràdio Girona EAJ-38 i Ràdio Tarragona EAJ-33, localitzades en aquestes capitals catalanes, emetien una programació pròpia i modesta que augmentava les seves hores d'emissió gràcies al fet de ser estacions associades a Ràdio Associació de Catalunya, i per tant podien reproduir noticiaris i programes que l'empresa de les Rambles produïa als estudis de Barcelona i difonia per la seva xarxa catalana d'emissores a les 4 demarcacions.

Ràdio Manresa EAJ-51, Ràdio Reus EAJ-11 , Radio Vilanova EAJ-35, Radio Badalona EAJ-39, Ràdio Terrassa EAJ-25 i Ràdio Sabadell EAJ-20 que des del seu naixement s'han vinculat entre elles i amb Ràdio Barcelona, creen al 1934, la Federació d'Emissores de Ràdio de Catalunya, la FERC. (FRANQUET, 2001). Amb aquesta Federació les estacions radiofòniques que hi són associades poden intercanviar-se material tècnic o informacions per els seus espais de notícies o retransmetre concerts oferts des de Ràdio Barcelona, a banda de gestionar de forma unitària aspectes més administratius del seu funcionament empresarial com ara gestionar els pagaments a la Societat d'Autors.

A finals dels anys 30, amb l'esclat de la Guerra Civil aquest panorama canvia, i a cada ciutat la Història de la seva emissora corre sorts diferents¹.

¹ Com que el propòsit d'aquest apartat no és aprofundir en la història de la ràdio a Catalunya, cosa que han fet a bastament Franquet (2001) o Balsebre (2001) indicarem només com

Algunes de les emissores comarcals deixen d'emetre quan les tropes nacionals arriben a les seves ciutats i s' incauten de les estacions de ràdio, cosa que passa a Ràdio Lleida l'any 1938 (ESPINOSA, 1999), que és la primera estació catalana que emmudeix per culpa de la Guerra Civil.

Altres emeten fins que el seu director ho decideix, com és el cas de Ràdio Barcelona (BALSEBRE, 2001) que per evitar *mals majors en la retirada roja*, se li desconnecten algunes vàlvules de l'estació emissora² i així no pot funcionar.

Ràdio Associació de Catalunya va continuar la seva programació fins que els nacionals van entrar als seus estudis i van donar les indicacions pertinents per tal que es radiessin les consignes del franquisme en la llengua dels vencedors del conflicte armat.

A partir d'aquell moment s'acaba la Història de Ràdio Associació i comença la de Radio España de Barcelona.

estaven, a finals dels conflicte bèl·lic, les estacions que ens ocupen geogràficament en aquesta recerca.

² Aquestes afirmacions formen part d'una entrevista personal que l'autora ha realitzat a una antiga secretaria de direcció de Ràdio Barcelona.

“Els barcelonins solament podien escoltar Ràdio Associació, ja que l’ EAJ-1 Ràdio Barcelona havia deixat d’emetre un temps abans. El 26 de gener de 1939 Barcelona quedà en poder de les tropes franquistes.

Els radiooients van assabentar-se de l’acabament de la guerra i de la victòria dels nacionals a través de la ràdio, quan el locutor Fernando Fernández de Córdoba anuncià el fet amb un comunicat oficial: *“En el día de hoy, cautivo y desarmado el ejército rojo, han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado”*”(FRANQUET,2001:127)

Girona va ser la darrera capital catalana ocupada per les tropes de Franco, al febrer d’aquell mateix 1939.

La breu exposició de contextualització històrica que aquí acabem de detallar ens reforça la convicció que les aportacions i els records dels oients de ràdio d’aquell temps, poden ser armes molt valuoses per tal d’escriure *el final republicà* d’algunes d’aquelles estacions radiofòniques, com és el cas de l’emissora gironina. Esbrinar quan Ràdio Girona EAJ-38 deixa d’emetre, si és que ho fa, és un dels propòsits secundaris del treball que aquí ens ocupa ja que els llibres que han recollit la història de l’emissora degana a Girona són contradictoris en aquest sentit i a més expliciten que “aquest punt no queda clar” (Gil i Minobis, 2003)

Treballar amb els records consensuats que uns oients de ràdio puguin arribar a tenir de les emissores que escoltaven durant la Guerra Civil ens porta cap el camp de l'anàlisi qualitativa i testimonial. De totes les eines que aquesta metodologia posa al nostre abast, la realització d'un Grup de Discussió entre els qui escoltaven ràdio a Girona, a l'època que ens interessa, sembla la tècnica que s'ajusta més als plantejaments de la nostra investigació. I això en bona part és el que abordarem en aquest treball.

Aquesta dinàmica ha de servir per conèixer les opinions dels qui rebien les emissions de l'estació gironina, però també permetrà a l'investigadora esbrinar si s'escoltaven altres emissores, i a més conèixer més detalls d'aquest antic procés de recepció de ràdio, dels records de les programacions i de l'impacte que els locutors tenien sobre els seus oients.

Així les coses, i tenint en compte que abordarem el Grup amb persones d'edats molt avançades, la metodologia que ens proposem portar a terme caminarà sobre un camp que combinarà les tasques pròpies del Grup de Discussió amb les eines necessàries per tal d'excitar la memòria dels subjectes objecte del nostre estudi.

El primer pas d'aquesta recerca és el plantejament del problema que volem investigar, cosa que passem a desenvolupar tot seguit.

2.-EL PLANTEJAMENT DEL PROBLEMA_____

En aquest capítol pretenem centrar quin és el problema que intentarem resoldre al final d'aquest estudi i per fer-ho hem de situar aquesta tesina en el lloc que li pertoca.

Tal i com hem escrit anteriorment, aquesta recerca formarà part d'una investigació més ampla que es pretén realitzar en un futur, sobre la història de la ràdio i les locutores a Catalunya fins al 1942.

2.1.-Identificació del Problema

En totes les publicacions històriques sobre ràdio al nostre país a les quals hem tingut accés per preparar aquesta investigació hem trobar a faltar la veu dels oients sobre el fenomen de la radiodifusió. De fet, no sabem de l'existència de publicacions que expliquin la història d'una emissora de ràdio i que dediquin alguna part important de la publicació a descriure les percepcions dels oients sobre aquelles emissions que seguien des de casa.

Per tant, dades qualitatives i testimonials dels oients de la ràdio a la Catalunya d'abans de la Guerra Civil no n'hem sabut trobar.

La figura de l'oient només apareix en la literatura publicada sobre la Història de la ràdio a Espanya quan es volen quantificar el conjunt de les audiències. I no només quan es parla dels oients en forma numèrica sempre es fa en termes

d'estimacions o d'aproximacions, sinó que a més a més això genera una certa confusió en les xifres que els primers radiofonistes han volgut donar per vàlides.

És ben cert que la història de la ràdio escrita fins avui, i molt complerta³, aporta moltes dades sobre creació i gestió de les empreses radiofòniques, sobre els socis que tenien les emissores, sobre les revistes especialitzades, sobre els programes i les graelles de programacions i es citen sovint els pioners, els tècnics, els creadors, els directors, els presidents de les Associacions o els locutors i locutores, per posar només alguns exemples, però rarament⁴ s'escriuen documents sobre la Història de la ràdio a partir dels testimonis d'aquests radiofonistes i encara menys dels qui escoltaven "aquella ràdio".

No hi ha cap referència històrica del període que aquí treballem que de forma científica i publicant la metodologia emprada estudiés la percepció que els oients de les estacions de ràdio, tenien d'aquest mitjà de comunicació des de que neix l' invent al nostre país i fins que Franco redefinirà tot el sistema radiofònic espanyol.

Per tant observem un buit en les publicacions especialitzades que sembla prou important com per intentar, modestament, ésser omplert, en la mesura del possible, amb una recerca com la que aquí es proposa.

³ Ens referim a la gran quantitat de publicacions existents sobre ràdios locals i comarcals editades en motiu d'algun aniversari d'una emissora en concret, a més dels assajos històrics que sobre la Ràdio a Catalunya i a Espanya s'han publicat amb enfocaments diferents.

⁴ No seria correcte en aquest sentit, obviar el treball que en forma d'entrevistes en profunditat han dut a terme alguns dels Historiadors més importants de la ràdio a Catalunya com R. Franquet o A. Balsebre, per qui les entrevistes han estat una font més d'informació igual que ho ha estat la premsa de l'època o les publicacions especialitzades.

2.2.-Valoració del problema.

Augmentar el coneixement existent sobre la Història de la ràdio o ajudar a generar nous dubtes que permetin avançar en aquest i d'altres camps d'aquest marc de coneixement doten d'un cert interès a la recerca que es proposa en aquest treball.

Aportar dades sobre els oients de la ràdio a l'època de la Guerra Civil és un àmbit encara molt verge en comunicació i en història de la comunicació, que pensem que pot ser molt més investigat .

2.3.-Formulació del problema.

Tal com diu Arnal, un cop el problema està identificat i valorat s'ha de formular (ARNAL, J., et al, 1994) i per això cal matisar el que es vol resoldre i cal plantejar el problema a partir de la fórmula més concreta possible.

“Para Ary y otros (1987) la formulación del problema debe reunir dos condiciones a) especificar lo que ha de determinarse o resolverse, y b) restringir el campo de estudio en un interrogante concreto. Kerlinger señala (1985) tres condiciones: a) debe expresar la relación entre dos o más variables; b) debe enunciarse en forma clara y unívoca, de modo que la solución sólo admita respuestas precisas y, a ser posible, en forma de valor sobre lo que es mejor o peor, sobre cómo debería ser idealmente la realidad, sino cómo es realmente.

Todos los autores coinciden en destacar la necesidad de que el problema sea formulado con precisión, en una o varias preguntas concretas donde se relacionen las variables implicadas, de forma que se constituya en guía para la formulación de la hipótesis (Kerlinger, 1985).”

(ARNAL, J., et al, 1994:56)

A partir d'aquest model teòric la tesina que ens ocupa ens planteja un doble problema a resoldre:

1.- quanta gent realment podia escoltar la ràdio a Catalunya, o per fer-ho més assequible, a Girona al període comprés entre 1937 i 1939.

2.- què busquen els oients de Catalunya de la ràdio que escolten a finals dels anys 30?. Volem saber com eren aquests oients i com i per què escoltaven la ràdio.

Les respostes a aquests problemes han de servir-nos, a més a més per:

2.3.a-Per triangular. Les respostes dels oients de la ràdio han de ser la fórmula de contrastació amb les explicacions que sobre la ràdio i els seus usos ens facin els radiofonistes que entrevistarem a la futura tesi.

D'una banda necessitem una eina que possibiliti saber amb certes garanties científiques que allò que els radiofonistes han explicat que feien a les seves emissores als anys 30 sigui el mateix que recorden haver escoltat per antena els oients d'aquelles emissores. Per tant, la primera explicació del per què estudiem l'audiència de la Guerra Civil queda resolta en aquest punt.

És necessari contrastar testimonis.

2.3.b-Per conèixer qui i com s'escoltava la ràdio.

Es volen “descobrir” formes, costums i qualitats dels oients de ràdio de l'època que pretenem estudiar en la futura tesi, 1924-1942⁵, perquè fins ara no s'han estudiat les relacions de les emissores amb els seus públics des d'aquesta perspectiva⁶.

Amb els oients del Grup de Discussió que omplirà el gruix principal d'aquesta investigació, com hem explicat, treballarem la programació de les emissores que s'escoltaven a Girona durant la dècada dels anys 30⁷.

2.3.c-Per saber si Ràdio Girona emetia a finals de la Guerra Civil.

Hem volgut aprofundir en la part final del conflicte bèl·lic, anys 1938-1939, ja que per les pròpies característiques de la Guerra i tot el que va comportar (desaparició de documents i arxius, paralització en la publicació de premsa local...) és molt difícil poder assegurar si una emissora com Ràdio Girona, EAJ-38 funcionava o no i per què.

⁵ Per raons evidents ha estat impossible trobar en vida oients de les primeres èpoques de Ràdio Barcelona no vinculats a l'emissora. Per això s'ha optat per construir una mostra d'oients dels anys 30, persones que ara volten els 80 anys.

⁶ Els estudis existents que repassen la Història de la ràdio a Catalunya reproduïen aproximacions numèriques signades per diferents publicacions que tenien per objectiu acostar-se al nombre d'oients que tenien les emissores de ràdio. Des d'una òptica més qualitativa i sota l'aixopluc del govern franquista només coneixem una aproximació publicada l'any 1943, de la qual la metodologia emprada per la recerca s'escapa al nostre coneixement.

⁷ Sembla pertinent aclarir que en la nostra investigació només ens interessem per les emissores espanyoles, descartant així les emissores franceses i italianes que ens consta que s'escoltaven a Girona amb força comoditat a l'època del nostre estudi. Aquestes emissores van ser un dels motius pels quals el règim franquista es va afanyar a organitzar i augmentar la potència de les estacions espanyoles que havien de fer de pantalla de les ràdios estrangeres que no donaven suport a la política de *El Caudillo* i que eren considerades una mala influència. Aquest tipus d'usos del mitjà radiofònic en els diferents espais fronterers dels estats, en les primeres dècades del mitjà, podria ser l'origen d'una recerca molt interessant que s'escapa del nostre centre d'interès en aquests moments.

Presumim que els records dels oients poden ajudar a escriure aquesta part de la Història de l'emissora gironina que no està del tot resolta.

3.-OBJECTIUS

Fins ara hem presentat el problema, el buit que existeix en la recerca analítica sobre audiències històriques de la ràdio, en no contemplar-se el seu estudi des de l'òptica testimonial dels consumidors d'aquelles emissions radiofòniques que es feien abans de la Guerra Civil al nostre país.

En aquest capítol coneixerem quins són els objectius generals i metodològics que s'ha plantejat aquest treball i que hauran de quedar assolits en les conclusions finals, un cop la recerca hagi quedat finalitzada.

Cal determinar què pretén aquesta investigació i plantejar-se aquestes qüestions de manera que en el decurs de la recerca es puguin anar contestant els interrogants o bé deixar-los presentats com a possibles punts de partida per futures investigacions.

3.1.-OBJECTIUS GENERALS

Aquesta recerca és planteja un doble objectiu principal i de caire històric i radiofònic:

Conèixer el màxim de dades possibles sobre quants i com eren els oïdors de ràdio durant la Guerra Civil a Girona.

Aquest doble objectiu, si s'assoleix aportarà moltes dades, des de la perspectiva personal dels oïdors (inèdites), sobre el fet d'escoltar la ràdio en un període ple de confusió, el de la Guerra Civil.

Aquí hi ha part de l'interès per tirar endavant la recerca, poder aportar llum a una part de la Història de la ràdio que encara planteja molts dubtes cronològics sobre el funcionament i l'emissió de moltes estacions de ràdio, especialment de la Catalunya comarcal, que la literatura existent no ha acabat de determinar.

3.2.-OBJECTIUS METODOLÒGICS

Per poder tirar endavant aquests objectius generals, la nostra recerca es veu en l'obligació de fer-se un plantejament de disseny metodològic *ad hoc*. És a dir necessàriament ens plantegem:

1.-Dissenyar una metodologia d'anàlisi qualitativa que permeti saber el màxim de dades sobre com i per què s'escoltava la ràdio a Girona a finals de la Guerra Civil.

Com que des d'un primer moment se sap que aquesta proposta investigadora haurà de treballar amb persones d'una edat molt avançada ens proposem un segon objectiu:

2.-Buscar i combinar eines d'investigació que permetin afavorir els records en les persones objecte del nostre estudi per tal que puguem assolir els objectius generals apuntats anteriorment.

4.-OBJECTE D'ESTUDI._____

L'objecte d'estudi d'aquest treball són persones que escoltessin la ràdio a Girona a finals de la Guerra Civil. Segurament, oients de Ràdio Girona, EAJ-38(ho sabrem amb seguretat en acabar la recerca) però potser també d'altres estacions, que en aquell moment s'escoltessin a la capital de les comarques gironines.

Per tant ens referim a persones grans actualment, de prop de 80 anys.

4.1.-ELS OIENTS

Segons la definició d'oient que fa Blanch(1998), l'oient de la ràdio ha d'estar atent a allò que escolta.

"un oyente de radio es quien declare haber escuchado una determinada emisora durante un periodo de referencia concreto. Pero será necesario que esta escucha haya sido efectiva; es decir que el oyente haya prestado atención suficiente como para recordar el mensaje al que estuvo expuesto durante su tiempo de audición". (BLANCH,1998:40)

De les entrevistes realitzades per aquesta investigació hem après que als inicis de la ràdio, al nostre país, estar atent mentre s'escolta una emissora és una pràctica habitual.

La ràdio en aquells temps no era un *bé comú* com ens proposem de demostrar en aquest capítol, sinó millor un bé escàs, en possessió de molt poques famílies que eren les que podien pagar un preu elevat per comprar un gran aparell i a més podien pagar els cànoncs preceptius que marcava la llei. O bé, podien fabricar-se el seu propi aparell de recepció de forma casolana.

Si no es pagaven els impostos, les multes en cas de frau flagrant, eren molt més quantioses.

“A partir del 1 de enero de 1933, las cuotas por licencia para el uso de aparatos de radio de más de 3 válvulas será de dos pesetas mensuales; de una peseta por aparato de tres o menos válvulas, y de 50 céntimos por aparato de galena. Los aparatos con altavoz en lugar público o establecimiento comercial pagaran un suplemento de 3 pesetas al mes. Las multas para los que no declaren la posesión de un aparato de radio serán de 10 a 50 pesetas para los galenistas y de 100 a 1000 para los que tengan aparatos de lámparas. Los establecimientos docentes, benéficos, hospitales, asilos, penitenciarios o reformativos estarán exentos de pago de cuota” (BALSEBRE, 2001:327)

Per fer la comparació en termes de consum domèstic, al 1933, amb un ‘duro’ es podia fer la compra diària per una família de 8 membres.

Un aparell americà de ràdio de 5 vàlvules de la marca Universal podia costar des de 195 pessetes. A aquestes ràdios calia posar-hi una antena, tasca que costava a Girona uns 30 cèntims, eren els aparells de ràdio més barats.

Els més cars, el aparells senyorials que quedaven convertits en moble no arribaven a les sis centes pessetes.⁸ A aquesta xifra calia sumar-hi els impostos.

“Por aquellos años [es refereix al naixement de la ràdio] las radios a galena costaban 60 pesetas y las otras 490 pts.” (DÍAZ, 1992: 40)

Es clar que feta la llei, feta la trampa, hi havia gent que no pagava l' impost per la tinença d'un receptor perquè:

1.-Els individus del Grup de discussió realitzat per aquesta recerca manifesten desconèixer que a casa seva paguessin cap impost per la ràdio. A més confirmen que l'economia familiar per culpa de la guerra no permetia cap més dispendi que el necessari per menjar.

2.-Si tothom que tenia aparell de ràdio a casa pagués l' impost, quin sentimentiria que l' *Anuario* de 1936 publicués en un article que cal acceptar el pagament d'un cànon per la tinença d'aparells de ràdio, com a font de finançament de les emissores?:

⁸ Aquestes dades són fruit d'una conversa amb un antic tècnic de Ràdio Girona, J.Pol

"cànon o tributo apreciado diferentemente por los gobernantes de los diversos países y hasta por los mismos radioyentes. Entre estos -lo hemos insinuado antes- todavía se cuentan algunos que se creen con derecho a escuchar las emisiones radiotelefónicas y eluden tanto como pueden la obligación de contribuir a los gastos de las emisoras. Afortunadamente cada día disminuyen y se van convenciendo de que si todos hiciesen como ellos, no quedarían más recursos que cerrar las emisoras y renunciar al portentoso medio cultural y artístico."

(ANUARIO, 1936:38)

De fet, tal i com apunta Franquet (2001) el govern no té prou inspectors de telègrafs per fer les inspeccions pertinents i comprovar els pagaments dels cànons, impost que fins ben entrat el règim franquista no queda suspès per llei.

En aquest sentit també és interessant veure com el govern de la Generalitat, en plena Guerra Civil intenta reorganitzar el parc d'aparells de ràdio que existeixen a Catalunya i en una notícia publicada a **La humanitat** el 5 de gener de 1937 anuncien que queda suspès el pagament de les llicències de ràdio, mentre es faci el cens d'aparells.

El govern té la necessitat de saber quants aparells de ràdio hi ha a Catalunya, ja que la ràdio ja s'ha tornat una arma de propaganda molt important pels temps que es viuen.

“El 12 d'agost de 1937 es crea la Comissaria de Radiodifusió com a òrgan de control i direcció de la política radiofònica. El seu director, el gironí, d'ERC, Josep Fontbernat. (...) En la mateixa data es crea la Direcció General de Radiodifusió que assumeix les competències anteriors de la Comissaria, amb Fontbernat com a director general, així com l'impost sobre la tinença d'aparells receptors de ràdio, amb l'objectiu de realitzar un cens d'aparells.” (...)des de gener de 1938 s'estableix una centralització i un control més ferm” (vol dir dels aparells receptors de ràdio). (GUILLAMET:1994,163-164)

Per defugir d'aquest cens i per tal que la ràdio no els fos confiscada ja que no pagaven l'impost, molts oients la deixaven en dipòsit a algun taller tècnic amb l'excusa que no funcionava.

Quan, les institucions tenien els recomptes fets, les ràdios retornaven als seus propietaris que les escoltaven d'amagat. Així ho explica el testimoni d'una antiga oient de Ràdio Girona.

“No se que paguessin res. No perquè si haguessin pagat alguna cosa a nosaltres ens l’haurien presa. Haurien sabut que la teníem.....i no tinc present...ara que si van venir i jo no me’n vaig enterar, no ho sé. Però jo se que el meu germà que tenia l’ofici aquí, ja us ho vaig dir, a la Ronda Fernando Puig, antes hi passava algun reg i hi havia Cal Castanyer que feien fils ehhhh, doncs ells eren els que les arreglaven.....I tenien ràdios de molta gent, amb l’excusa que els ho arreglaven, els hi portaven en allà a guardar per què no els hi prenguessin i el meu germà era molt jove,,,,,,,,,però ja et dic.”(GdD,2004)⁹

De totes maneres, pagant el cànon o sense pagar-lo, saber quanta gent podia escoltar la ràdio els anys 20,30 i 40 és una incògnita que molts autors han intentat desvetllar i que recollim amplament en el capítol dedicat a estudiar les audiències històriques de la ràdio.

Treballar amb persones grans que escoltaven la ràdio quan eren joves ens porta a interessar-nos per la memòria de ràdio que puguin arribar a emmagatzemar aquestes persones.

⁹ A partir d'ara s'emprarà GdD per referir-nos al Grup de Discussió, en les acotacions de cites.

Així doncs els nostres subjectes objecte d'aquest estudi s'han de contemplar tenint present dos paràmetres que forçosament influiran en l'enfocament metodològic de la recerca:

- 1.-La memòria dels subjectes protagonistes de la investigació.
- 2.-L'edat dels subjectes objecte d'aquest estudi.

4.1.-LA MEMÒRIA¹⁰ DELS SUBJECTES OBJECTE D'ESTUDI.

Segons un article de Liston, C i altres estudiosos de la memòria en nens aparegut a la revista *Nature* número, 419, l'any 2002 titulat: "*Memory enhancement in early childhood*", els nens comencen a consolidar records a llarg termini a partir del primer any d'edat. Investigadors de la Universitat de Harvard han mesurat el temps que tarden els nens a tenir aquesta capacitat per poder retenir records que perdurin més de 4 mesos després d'un fet que ha succeït. Van exposar els nens a tot un seguit d'accions quan tenien 9, 17 i 24 mesos d'edat. Quatre mesos després, varen comprovar que els nens que havien fet els 21 i 28 mesos, respectivament, eren capaços de recordar aquelles accions, mentre que els de 13 mesos no.

Per tant, els autors expliquen que el cervell humà comença el seu període més important de maduresa entre els 8 i els 12 mesos d'edat i que els resultats de la seva recerca apunten que aquest període està relacionat estretament amb la formació de la memòria a llarg termini.

Un cop valorada la capacitat de tenir memòria des de la primera infància, per la nostra investigació necessitàvem assegurar-nos que les persones experimentals podien reproduir amb nitidesa aquests records i per tant hem decidit treballar amb subjectes que cap al final de la Guerra Civil tenien al voltant de 10 anys

¹⁰ No és l'objectiu d'aquest apartat teoritzar sobre la memòria, sinó que només en fem una referència forçosa per introduir el món de la gent gran. Al nostre disseny metodològic hi ha un apartat dedicat expressament a aquest camp.

d'edat, per tal que els records que tinguin de les emissions de ràdio poguessin ser perfectament comprensibles aleshores i identificables.

A 2004 és pràcticament impossible trobar en vida oients que aquell 1938 tinguessin una edat adulta i per tant més maduresa de criteri.

“Los sujetos recuerdan muy pocos hechos ocurridos durante los primeros 5 o 6 años de vida. En la tradición psicoanalítica se conoce este efecto como Amnesia Infantil (Freud, 1901). Aún no se conoce una explicación de por qué no recordamos casi nada de esta época temprana de nuestra vida. ” (RUIZ-VARGAS, 1991:372)

Si aconseguim de treballar amb persones que a l'època que ens interessa, tenien a partir de 10 anys, ens assegurem que tenen memòria a llarg termini i que han superat la fase d'amnèsia infantil i que per tant seran totalment vàlides per al nostre estudi.

4.2.-L'EDAT DELS SUBJECTES OBJECTE D'AQUEST ESTUDI.

Ens mourem amb una mostra d'oients, com descriurem detalladament en fer les referències metodològiques, amb persones de prop de 80 o més anys. Persones grans que escoltaven la ràdio a Girona, quan eren joves, durant la Guerra i que ara han de ser capaces de parlar sobre allò que sentien.

Pel fet de ser grans requereixen l'adequació de la metodologia que emprarem en la recerca, per tal de poder fer a la seva mida eines i tècniques d'anàlisi que habitualment s'empren en persones d'edats no tan avançades.

En la nostra cerca bibliogràfica tot i que hem buscat explícitament publicacions que donessin paràmetres de comprensió d'alguns models de comportament de les persones grans per tal de poder abordar aquest segment de la població amb les garanties necessàries que assegurassin l'èxit del Grup de Discussió que ens proposem de fer més endavant, no hem trobat cap edició que expliqués qüestions com ara per què per la gent gran és molt important que se li dediqui molt de temps i molta atenció en el decurs d'una entrevista que es podria fer d'una manera més directa, o per què a vegades es passa per sobre d'aspectes vinculats amb la Guerra Civil que 65 anys després que s'acabés, encara s'expliquen en *veu baixa*.

Degut a la inexistència d'aquestes publicacions¹¹ hem resolt comptar amb l'ajut d'un psicòleg de la Universitat de Girona, Josep Mª Torrelles coordinador dels cursos que per gent gran imparteix aquesta Universitat, per tal d'aclarir alguns comportaments que tenen els subjectes objecte del nostre estudi.

Com dèiem anteriorment, el fet de treballar amb una mostra tan especial, obliga a reajustar metodològicament les eines que emprem en fer el Grup de Discussió, amb l'objectiu d'acostar-nos més a una generació que té uns patrons de conducta que forçosament han de sortir reflectits en la metodologia, doncs la condicionen.

No és el mateix fer una entrevista a una persona de 40 anys d'edat que fer-la a una de 80: el ritme, la reiteració, l'organització del temps, la falta de memòria, els records solapats, o les llacunes mentals provoquen un alentiment en la conversa i un desplaçament dels punts d'interès. Aquestes són només algunes de les qüestions que cal no obviar si es desitja treballar amb gent gran quan es facin no sols grups de discussió, sinó també, per exemple, històries de vida o entrevistes en profunditat, que són eines molt vàlides per reunir informació oral de testimonis.

¹¹ És curiós com sobre malalties i processos vinculats a l'envelliment de la població hi ha centenars de publicacions i sobre el que popularment podríem denominar "manies de vell" no hi ha res escrit. Aquestes manies, aquests comportaments especials que té la gent de més edat no són cap tonteria si la mostra i el gruix principal de la recerca s'ha de dur a terme amb persones grans. És important per l'investigador saber que la puntualitat és un factor molt valorat per una persona de 80 anys, tant important que pot fer *caure una entrevista* si no s'és respectuós amb aquest tema. En aquest capítol només oferirem una pinzellada introductòria que es desenvoluparà amplament en l'apartat metodològic que descriurem en aquesta recerca.

En aquest cas, tot i que no treballem amb entrevistes si que certament l'edat d'aquests subjectes ha provocat, per exemple, que la preparació prèvia al *Focus Group* fos més elaborada que en una mateixa dinàmica amb persones de mitjana edat.

El psicòleg Josep M. Torrelles, explica¹² que les persones grans valoren especialment que se'ls dediqui temps als seus records, més si són plaents d'un temps que ja no existeix on ells en són els únics protagonistes.

El professor afegeix que no tothom arriba a gran per poder parlar d'una època llunyana (això sol ja és un mèrit) i la societat actual que valora com a característica d'èxit social la joventut i totes les seves connotacions en quasi tots els paràmetres sociològics, ha de recórrer als vells per saber de primera mà coses del passat (ells es converteixen en un valor en alça).

És per això que tirarem endavant un Grup de Discussió combinat amb altres tècniques d'investigació que han de tenir per objectiu permetre'ns conèixer els oients, els gustos i les seves escoltes radiofòniques i al mateix temps recuperar la màxima memòria d'una època, cosa que col·lectivament sembla a priori més senzill d'aconseguir, que individualment.

¹² Aquestes afirmacions formen part de d'una entrevista personal al professor efectuada per l'autora en motiu d'aquesta recerca.

Tal i com assenyala Tulving (1972), les eines que han d'ajustar la dinàmica del nostre Grup giraran al voltant de l'anomenada memòria episòdica. La que fa referència als records de fets passats en la vida d'una persona. És el tipus de memòria que "guarda" la biografia de cada individu, és una mena d'autobiografia.

"La memoria episódica recibe y almacena información sobre episodios y acontecimientos fijados temporalmente, y las relaciones temporoespaciales entre tales acontecimientos. Un acontecimiento perceptivo sólo puede almacenarse en el sistema episódico en términos de sus propiedades o atributos perceptivos; y es almacenado en términos de su referencia autobiográfica a los contenidos ya existentes en el almacén episódico." (Tulving, citat per RUIZ-VARGAS,1991:70)

Per tant l'edat i la memòria justifiquen el fet de treballar amb un ritme més pausat de temps, cosa que vol dir d'emprar més minuts en les entrevistes o converses preliminars per guanyar-se la confiança dels subjectes experimentals, implica també usar documents sonors i audiovisuals per excitar la memòria i provocar més records i sobretot tenir molta paciència i molta capacitat per escoltar circumloquis i tirallongues de frases subordinades que sovint serveixen de fil conductor per passar d'un tema a un altre.

Per treballar en aquesta recerca, doncs, ens fixem en marc teòric que descrivim a continuació.

5.-MARC TEÒRIC._____

Per a la elaboració d'aquest Marc Teòric s'ha decidit d'emprar dues línies de recerca molt diferents que han de complementar-se a la força per tal de poder construir el disseny metodològic que proposem en aquesta recerca. Per tant hem resolt de treballar amb dos marcs teòrics.

1.-Marc teòric general que s'ocuparà de les disciplines i les teories d'anàlisi dels efectes dels *mass media* sobre les seves audiències.

2.-Marc teòric metodològic que apunti les línies establertes en metodologia qualitativa que poden emprar-se en la nostra investigació.

Com que un dels objectius de la tesina és provar una metodologia que permeti conèixer quants oients tenia la ciutat de Girona a finals de la Guerra Civil i saber com eren aquestes persones que escoltaven la ràdio, és imprescindible donar una ullada als teòrics que analitzen els mitjans de comunicació de masses, fixant-se, d'una banda, en els efectes que la comunicació té sobre els receptors dels missatges i d'una altra, quins usos fa l'audiència d'aquests mitjans.

Però el marc quedaria coix si no el caséssim amb la visió dels experts en la realització de Grups de Discussió com a eina principal d'anàlisi que partint d'un grup heterogeni intenta consensuar postures i posicionaments sobre un producte determinat que "es posa damunt la taula" de la discussió. En el nostre cas elaborarem un Grup de Discussió amb antics oients de ràdio a la ciutat de Girona.

5.1.-MARC TEÒRIC GENERAL:

Les teories sobre els efectes i els usos dels mitjans de comunicació en l'audiència.

Com que la nostra recerca es basa en els oients de la ràdio a l'època de la Guerra Civil sembla pertinent de buscar dins del gran bagatge de les teories sobre Comunicacions de Masses les que a priori es dediquen a descriure el procés relacional entre oients o audiències i els efectes dels missatges que reben aquests a través dels mitjans de comunicació.

Les teories que descriuen els usos que els consumidors de mitjans de comunicació fan dels propis mitjans es comencen a escriure molt aviat en la història de la *Mass Communication Research*. I aquests primers temps de la recerca empírica són els que destacarem en aquest marc teòric que ha de servir de guia per a aquesta investigació. Ens fixarem sobretot els treballs dels estudiosos de les primeres dècades del segle XX, quan la ràdio comença a ser mitjà de comunicació de masses.

Descartem de forma expressa endinsar-nos en teories més actuals sobre audiències, recepció d'impactes de mitjans de comunicació o d'efectes massius dels *mass media* sobre la població, ja que entenem que la nostra investigació es centra en un període molt concret d'estudi: la ràdio dels primers temps, al nostre país.

Pensem que és important saber què es deia en altres països del màgic invent i quines possibilitats de futur se li auguraven a la ràdio, quan fora de les nostres fronteres les emissions radiofòniques ja portaven un funcionament regular des de 1912.¹³

Volem conèixer l'evolució de les teories que han estudiat l'impacte que els mitjans de comunicació exerceixen sobre les persones que els escolten, en el nostre cas. Des d'aquelles primeres aportacions teòriques que atribuïen als mitjans el poder de canviar les mentalitats fins a les que analitzen les audiències com a conjunts d'éssers socials.

“Los miembros individuales del público toman contacto con los mensajes de los medios en tanto que miembros de grupos, y que lo hacen con una realidad social construida que refleja sus experiencias sociales pasadas y presentes” (DE FLEUR I BALL-ROKEACH, 1982:248)

La ràdio que volem que sigui analitzada és aquella que neix envoltada d'una situació comunicativa de baixa intensitat, molt diferent de l'actual.

Pel que representava en aquells moments “la Teoria dels efectes limitats” ens interessa de tenir-la present, encara que Wolf l'atribueixi cronològicament als anys 40 (WOLF, M.,1991). Aquesta teoria explica que l'eficàcia dels mitjans de

¹³ La KDKA de Pittsburg, EEUU, des de 1912 fa emissions regularment, però l'èxit massiu no es produeix fins 1921, gràcies a les retransmissions esportives.

comunicació s'ha d'estudiar respecte al context de relacions socials en el que operen els mitjans.

A la Catalunya que estudiem en aquest treball, els mitjans de comunicació tenien igualment una presència força limitada, i les veus que hi tenien un temps reservat eren indiscutiblement líders d'opinió.

"(...)la presencia relativamente limitada de los *mass media* en la sociedad enfatiza el papel de difusión desarrollado por la comunicación interpersonal: La situación actual presenta en cambio niveles de casi saturación en la difusión de los media.(...)Los *opinion leaders* apenas desempeñan su función de filtro a raíz de la difusión de temas, informaciones y opiniones."(WOLF,1991:63)

Actualment les audiències reben directament els missatges des dels *media*, la comunicació interpersonal no té el pes comunicatiu tan gran que tenia per la nostra recerca emmarcada en una època on només uns quants "experts" podien presumir de "ser mediàtics" davant d'uns pocs oients.

5.1.1.-Sarnoff: La ràdio pot acostar el coneixement a les famílies que no hi tenen un accés directe i això pot significar una font d'ingressos important.

El primer en albirar les possibilitats que tindria la ràdio com a nou mitjà de comunicació va ser un jove enginyer de la *American Marconi Company*, David Sarnoff¹⁴ que va escriure un text considerant el futur que podia arribar a tenir aquell estrany aparell receptor, que fins i tot ell mateix definia com “una caixa de música”.

Per aquest enginyer americà, la ràdio del 1912 ja tenia unes grans possibilitats d'exploració econòmiques com a gran mitjà de comunicació de masses en que podria convertir-se per les “famílies corrents”. La ràdio s'havia de tornar un “article per la llar” en el mateix sentit que ho eren un piano o un fonògraf. La seva idea era portar música inhalàmbrica a les cases americanes, però a més la ràdio podia portar lliçons a domicili, difondre esdeveniments nacionals importants, els resultats dels partits de beisbol, conferències o concerts.

¹⁴ Sarnoff es va donar a conèixer amb l'enfonsament del Titànic, al 1912, quan va estar fent antena durant 3 dies seguits, en una estació de ràdio de Nova York, quan va anar descrivint a la seva audiència els missatges procedents del tràgic accident nàutic. Sarnoff va treballar a la RCA, Radio Corporation of America.

Aquestes reflexions de Sarnoff entorn a les possibilitats de la ràdio com a nou i real mitjà massiu de comunicació¹⁵ que té una vessant pedagògica important s'adaptaran uns anys després en les ideologies fundacionals d'algunes de les estacions de ràdio que neixen a Catalunya, com per exemple Ràdio Associació.

¹⁵ Per entendre la ràdio no cal saber llegir, ni tenir forçosament l'aparell a casa, es pot sentir la ràdio del veí i les emissions es reben igual. És un tret molt comú de les primeres èpoques de la ràdio, que s'escoltés a gran volum, i amb les finestres obertes a l'estiu. Aquest punt tant corrent a casa nostra, també passava a Alemanya i és durament criticat per Arnheim a la seva *Estètica Radiofònica* de 1936.

5.1.2.-Brecht: La ràdio seria un mitjà de comunicació de masses si sabia ser interactiva amb la seva audiència.

Al 1927 un dramaturg alemany de nom Bertold Brecht escrivia unes notes sobre la ràdio i les seves possibilitats, i es publicaven en forma d'article en un diari de Berlín.

Quan aquest mitjà que centra tot l'interès de la nostra recerca, tenia uns pocs anys de vida, l'autor ja analitzava que per tal que fos realment un mitjà massiu, la ràdio havia de ser veritablement democràtica. A més ha de possibilitar que els qui l'escolten hi puguin tenir veu, ha de ser independent (de governs) per ser transparent i ha de ser capaç de crear un llenguatge propi que la doti d'uns continguts fets a propòsit per aquest nou mitjà. (BASSETS, 1981)

De forma molt resumida aquestes serien les idees claus de l'alemany que li veia un futur esperançador en aquest nou mitjà.

5.1.3.-Arnheim: el poder de la ràdio rau en la seva capacitat de crear imatges sonores en la imaginació de l'oient.

No és possible comprendre la ràdio i el seu potencial futur, sense conèixer les possibilitats expressives d' aquella ràdio dels orígens i sense un estudi de la percepció auditiva com el que Arnheim va fer. Aquesta és la filosofia de l'editor d'un manuscrit que aquest representant de la Gestalt alemanya va publicar, per primer cop, al 1936, sota el títol de "Estètica radiofònica" (ARNHEIM, 1980).

En el llibre es parla de la ràdio dels anys 30, bàsicament a Alemanya però també hi ha referències de França i d' Itàlia. Per aquest pensador, la ràdio de seguida ja queda consolidada com una nova forma d'expressió i des dels seus inicis demostra que té una influència molt gran sobre els receptors ja que usa un llenguatge ple d'estímuls sensorials i això per Arnheim és un món ple de possibilitats.

"Los resultados obtenidos en los primeros años, gracias a esta nueva forma de expresión, se pueden considerar como realmente sensacionales. Se ha revelado como un mundo seductor y excitante, que está en posesión no sólo del mayor estímulo que conoce el hombre para los sentidos, la música, la armonía, el ritmo, sino que al mismo tiempo, es capaz de dar la descripción de la realidad por medio de ruidos y con el más amplio y extracto medio de divulgación de que es dueño el hombre: la palabra."(ARNHEIM, 1980:16)

Una altra de les característiques que és destacada de la ràdio respecte a altres mitjans de comunicació, és el fet que la ràdio es pot sentir mentre s'estan fent altres coses, i a més promou la imaginació i la creativitat en els oients. Paradoxalment aquests són trets que sovint s'han recriminat als mitjans de comunicació actuals als quals s'acusa de mutilar aquests dos sentits entre les seves audiències.

" Los programas radiofónicos pueden servir de decorado sonoro a las actividades de la vida cotidiana. (...) la radio no sólo ofrece al radioyente la posibilidad de concentrarse en palabras y en la música sino que le permite dejar vagar sus pensamientos todo lo lejos que desee. (...) la radio no sólo no está supeditada a referencias de tipo geográfico sino que también le está permitido utilizar formas sonoras para plasmar ideas, sueños, criaturas fantásticas, dioses o personificación de cosas(...)"(ARNHEIM, 1980:13).

Tot i així, des del 1936, Arnheim no veia clar el futur de la ràdio que ja havia de competir amb la televisió. Aquest futur, segons l'autor, quedaria segurament mermat i inscrit dins del camp de " l'alta cultura".

"Si la TV acaba con la radio, cosa que parece probable, igual que el cine sonoro acabó con el cine mudo, la radio siempre sobrevivirá desde una vertiente artística." (ARNHEIM, 1980:17)

5.1.4.-Lazarsfeld: el públic busca en la ràdio la identificació social a través de l'escolta d'un mateix programa.

Al 1940, Lazarsfeld publica un estudi, cabdal per la nostra recerca, sobre la ràdio i el seu paper en la comunicació de idees. Una recerca que analitza el paper que juga la ràdio entre diferents tipus de públic i que intenta interrelacionar característiques dels públics receptors amb les dels programes preferits per l'audiència i amb les anàlisis per les quals el públic prefereix aquests programes.

Aquesta anàlisi , segons l'autor ha de reunir tres paràmetres bàsics:

- 1.-L'anàlisi del contingut del programa.
- 2.-L'anàlisi de les diferències entre els distints grups d'oients.

Des de l'òptica actual sembla una mica ingenu el plantejament de l'autor, però en el marc històric en el que es mou la nostra recerca atribuir a les diferències sociològiques semblances que caracteritzin el contingut d'un programa i que per això sigui seguit per un grup determinat, i sociològicament proper d'oients és una raó fonamental que serveix per qualificar l'audiència en funció dels continguts dels missatges que emetia la ràdio.

“Supongamos por ejemplo que entre dos comedias la *audience* de una esté integrada por personas con un nivel de escolaridad superior a la *audience* de la otra: de ello se puede deducir que la primera comedia ofrece una clase de humor más sofisticado que la segunda.”
(LAZARSELD, 1940:55-93 cit. PER WOLF, 1981)

3.-L'estudi del per què la gent escolta un determinat programa, és a dir l'anàlisi de les gratificacions. Què obté del media un oient que fa que es decanti per escoltar-lo.

Aquest autor defensa que la ràdio és la que selecciona al seu públic i després exerceix una influència sobre aquesta audiència. Les preferències de l'audiència sobre un programa o un *media* estan molt lligades a l'anàlisi de l'estratificació dels grups socials.

El context social i la seva influència en la recepció i el gust pels missatges rebuts és una idea que també trobem desenvolupada en un estudi sobre propaganda a la 2ª Guerra Mundial signat per Shils i Janowitz al 1948. (WOLF,1991).

Aquests autors al 1948 conclouen que la eficàcia dels media només es pot analitzar en el context social en el que actuen aquests mitjans. La influència dels mitjans de comunicació ve més marcada per les característiques dels sistema social que rodeja els mitjans que no pel contingut que difonen els propis media. Aquesta “Teoria dels efectes limitats” desmenteix la importància que s'atribueix a la causa directa entre propaganda i manipulació d'audiències.

Quan Lazarsfeld i d'altres autors treballen al 1944 *The People's Choice* volen descobrir les motivacions i les maneres que formen actituds polítiques en les eleccions americanes de 1940 a *Ohio*. Per això observen que hi ha uns líders d'opinió que representen a la part de l'opinió pública que intenta influenciar a la resta de l'electorat, i aquests líders són els protagonistes del que els investigadors han batejat com "efecte de conversió". La gent es fixarà en un tema que a priori podia haver passat desapercebut si un líder, de forma propagandística, torna a insistir sobre el tema i la importància social que té. D'aquesta manera, apunta Lazarsfeld, la comunicació política pot infringir fidelitats tradicionals de partit.

En resum, al nostre entendre l'aportació més significativa d'aquesta teoria és col·locar els processos comunicatius de masses dins de marcs socials en els que interactuen variants econòmiques, sociològiques i psicològiques.

De 1924 a 1942, la ràdio al nostre país (i la seves audiències que és el tema de la Tesina) no es pot analitzar de cap altra manera que no sigui tenint en compte aspectes econòmics que marquen socialment i dibuixen els perfils dels qui escoltaven les emissions.

5.1.5.-Merton: el context social on s'ubica l'oient condiona la percepció i la recepció que té dels missatges que rep de la ràdio.

Al 1949, Merton fa un estudi basant-se igualment en líders d'opinió per descriure l'estructura que té la influència i el seu líder en una comunitat determinada i en relació al consum de mitjans de comunicació.

L'autor parla de líders locals i de líders cosmopolites, i atribueix consums de gèneres mediàtics diferents en funció d'aquestes tipologies que són absolutament sociològiques.

“(...)la teoría de los media emparentada con la corriente sociológico-empírica sostiene que la eficacia de la comunicación de masas esta muy relacionada y depende en gran medida de procesos de comunicación no medial de la estructura social en la que vive el individuo” (WOLF, 1991:62)

El context social on està ubicat l'individu condiona la percepció i la recepció dels missatges que envia la ràdio. A casa nostra, podem observar en el decurs del Grup de Discussió que aquí presentem, com per una oient de ràdio d'una família obrera la ràdio feia sardanes i donava informació de la guerra. Mentre que la mateixa ràdio per una oient d'una família benestant oferia música d'orquestrs simfòniques.

5.1.6.-Bauer: qualsevol recerca sobre mitjans de comunicació ha de partir d' un marc sociològic.

Raymon Bauer explicava a la dècada dels 50 que la primera característica de la *Mass Communication Research* no van ser les grans aportacions teòriques sinó la quantitat d'enfocaments metodològics diferents que va aglutinar sobre unes mateixes idees, en un mateix camp d'estudi, (WOLF, 1991).

Una idea interessant que s'evidencia després de passejar-se pels primers estudis dels teòrics dels efectes dels media sobre les seves audiències que aquí acabem de palesar.

Sembla evident que als estudiosos dels fenòmens comunicatius dels primers anys els va costar prendre consciència que les seves anàlisis eren complexes perquè analitzaven sistemes socials i mitjans de comunicació.

Aquest autor és capaç de separar les dues grans corrents d'anàlisi teòriques que existien a la seva època d'estudi:

- 1.-La investigació americana, la més empírica.
- 2.-La recerca europea més orientada a establir aquestes relacions entre media i societat

D'aquest enfrontament d'enfocaments de recerca neixen uns paràmetres que semblen consensuats i aplicables per qualsevol investigació que s'hagi de dur a terme sobre mitjans de comunicació.

1.-Tota recerca sobre media ha de partir d'una visió sociològica. Per tant s'uneix allò que anteriorment hem atribuït a Merton de dues recerques enfrontades, l'americana i l'europea.

2.-És necessari un estudi multidisciplinar dins del marc sociològic.

3.-El canvi de perspectiva temporal. Amb això s'entén que és molt més important estudiar quins efectes a llarg termini té un media sobre la seva audiència que no sobre els efectes o les influències més a curt termini.

5.1.7.-McQuail: els mitjans de comunicació són institucions que produeixen, reproduïxen i distribueixen coneixement.

L'evolució que hi ha en el camp de la recerca empírica sobre mitjans de comunicació, en el sentit de situar la sociologia del coneixement com a marc general per estudiar-hi la problemàtica dels mitjans, porta a parlar dels propis mitjans de comunicació com a Institucions. L'autor d'aquest ítem és McQuail que defineix els mitjans de comunicació com a institucions que desenvolupen una activitat clau en el sentit de produir, reproduir i distribuir coneixement.

En la nostra recerca hem pogut observar com la ràdio que es fa a Catalunya a la dècada dels 30¹⁶, és una ràdio on la Institucionalització pot acceptar-se des de 3 òptiques molt diferents.

1.-Les estacions de ràdio neixen amb la finalitat d'acostar al gran públic un coneixement que fins aleshores era en "poder" d'uns quants privilegiats: retransmissions d'òperes del Liceu o cursos de francès comercial. Per tant produeixen, reproduïxen i distribueixen aquest coneixement.

2.-Les estacions de ràdio són institucionalitzades amb facilitat perquè saben posar-se al servei de les institucions socials o polítiques que les reclamen com a altaveu de les seves respectives manifestacions. Aquesta institucionalització que es fa de la ràdio dona com a resultat la creació dels programes per recaptar

¹⁶ Agafem aquesta dècada perquè és quan proliferen les emissores comarcals a arran del decret governamental de 1932 que autoritza la instal·lació d'aquestes emissores locals.

fons per als Hospitals infantils, o la radiació dels diferents missatges polítics o propagandístics que la ràdio distribueix arran de la Guerra.

3.-La tercera accepció és la que atribueix a la ràdio la condició de Institució social important dins del seu marc geogràfic. És fàcil trobar a la premsa dels anys 30 notícies que expliquen un acte social de la ciutat on hi ha representades totes "les forces vives de la localitat" inclòs el director de l'emissora de la ciutat.

La idea de *La ràdio-institució* com a media d'expressió de normes i valors culturals es palesa realment a Catalunya quan descobrim que aquest invent arriba al nostre país de la mà d'unes quantes famílies burgeses barcelonines, que concebeixen el nou invent com a portal per les classes menys afortunades d'acostar-se a "l'Alta Cultura".

És la traducció empírica del paradigma de Laswell i els seus col·legues de Qui, Què, Per quin canal, A qui, i Amb quins efectes.

McQuail defensa la idea que és el receptor el qui actua sobre la comunicació que rep i la fa servir com li interessa. És la hipòtesi de "la Teoria dels usos i les gratificacions", que queda perfectament definida per Wolf en aquest canvi d'accent semàntic:

"(...) a medida que la perspectiva funcionalista va enraizándose en las ciencias sociales los estudios sobre los efectos pasan de la pregunta *¿Qué es lo que hacen los media a las personas?* A la pregunta *¿Qué hacen las personas a los media?*" (WOLF, 1991:78)

Un mitjà és eficaç si algú li atribueix aquesta eficàcia. En el cas de la ràdio van haver de passar uns quants anys per a què les estacions radiofòniques deixessin de ser tecnologia i es convertissin en servei.

En resum, la perspectiva que aporta "la Teoria dels usos i les gratificacions" no ha invalidat les recerques que apunten als media com els responsables de formació i de canvi d'opinió dels individus. Si bé en un principi, els primers oients de ràdio podien semblar subjectes passius exposats als pocs estímuls que enviava un embrionari mitjà de comunicació nou, amb el Grup de Discussió de la nostra recerca, veurem com des dels inicis els oients de ràdio no són una audiència passiva, ans al contrari. Els oients dels anys 30 seleccionaven entre la poca oferta programàtica existent a Catalunya, el programa o la música que volien sentir. Decidien si posaven la ràdio per escoltar música o notícies sobre la guerra, tenien un comportament actiu, i des dels seus començaments, la ràdio és emprada per satisfer necessitats de l'audiència.

"(...) las audiencias realizan una elección constante y motivada entre los canales y los contenidos que se les ofrecen.(...) Así pues, se da por sentado que las causas que dan lugar al uso de los medios de comunicación se encuentran en las circunstancias sociales o psicológicas que se experimentan como problemas, y que los medios de comunicación se utilizan para la solución de problemas (la satisfacción de necesidades) en cuestiones tales como la búsqueda de información, el contacto social, la diversión, el aprendizaje y el desarrollo social."(McQUAIL, 1991:300)

En aquest sentit és important destacar la interrelació que s'estableix entre oients i estacions radiofòniques arran dels esdeveniments polítics que es viuen a Espanya amb la proclamació de la República. Segons la Revista *Ondas* de 1931 els serveis que la ràdio prestava als seus oïdors ja eren molt valorats per aquesta audiència, que a més es veia en cor de reclamar-los.

"(...)Nuevamente hemos de resaltar los importantes servicios que Unión Radio ha prestado a España, transmitiendo las noticias de los acontecimientos políticos que con tanta ansiedad esperaban todos los españoles. Des de las 3 de la tarde nuestros teléfonos no cesaron de funcionar, para preguntarnos los detalles que supierámos acerca de la situación política. Al terminar el programa de sobremesa, la emisora madrileña dijo a los oyentes que, en vista de los acontecimientos abriría

la estación a las 4'30 para comunicarles las noticias que tuviera.”(BAREA, 1994:37)

És també patrimoni d'aquesta interrelació el fet que els oients catalans des de molt al començament de la ràdio, s'adrecen a les seves emissores per demanar discos. Uns embrionaris programes de “Discos Dedicats” que tindran el seu plat fort després de l'assentament del règim franquista a les ones.

Sigui com sigui la ràdio dels anys 30 es caracteritza pel fet que és l'oient el que busca escoltar-la.

“A partir de 1934 la radio dejó de buscar al radio oyente y ocurrió lo contrario. Cautivado por la temperatura del nuevo lenguaje y por la frenética sucesión de acontecimientos histórico-políticos, el oyente buscó con avidez un mundo de sensaciones que, en lugar de evadirlo de la realidad, lo sumergiera en la conflictividad cotidiana. No hacía falta ir a un mítin, bastaba oírlo; no era necesario leer las declaraciones de los políticos: se escuchaban en directo a través de las ondas. La radio cambió la intimidad en complicidad. Fue la revolución radiofónica de los años 30. Después, nada sería igual.” (BAREA, 1994:41)

Aquest és un dels motius pels quals la ràdio que aquí estem estudiant tenia una gran credibilitat entre els seus oients.

“La radio goza de una credibilidad insólita entre los ciudadanos. Cuando se encrespa una conversación se utiliza el latiguillo “ ¡Esto lo he oído por la radio!” para darle legitimidad al discurso” (DÍAZ, 1992: 123)

Recapitulant cal destacar que aquest capítol que ens situa en les teories que analitzen les relacions i els efectes de la ràdio amb la seva audiència l’hem acabat observant amb exemples reals, i observant com allò que proposen els teòrics es complia a la ràdio que cronològicament ens ocupa.

5.2.-MARC TEÒRIC METODOLÒGIC:

Anàlisi de les audiències de la ràdio des de 1920 a la dècada dels anys 40.

Una vegada observades les Teories que defineixen les relacions entre audiències i mitjans de comunicació que han de guiar empíricament aquesta recerca, hem d'endinsar-nos en els coneixements científics que han de possibilitar la construcció de la metodologia que volem provar en aquesta tesina, per conèixer el màxim de dades possibles sobre els oients de la ràdio de finals dels anys 30.

Per fer-ho no ens queda més remei que donar una ullada a les diferents òptiques emprades a les distintes referències històriques que existeixen publicades sobre la quantificació d'oients que podia tenir la ràdio a Catalunya des del seu naixement fins a l'època que ens interessa estudiar, final de la Guerra Civil, i apropar-nos també als estudis que explicitin de forma més qualitativa les característiques d'aquests oients de ràdio.

5.2.1.-APROXIMACIONS HISTÒRIQUES A LA QUANTIFICACIÓ DE LES PRIMERES AUDIÈNCIES RADIOFÒNIQUES.

Des de molt abans que existís el primer EGM, Estudi General de Mitjans espanyol, a finals de la dècada dels 60, el 1968 (Franquet i Martí, 1985) els radiofonistes han intentat d'establir mecanismes per controlar quanta gent podia escoltar les seves emissions radiofòniques.

Ens hem interessat per veure com molts autors d'articles sobre ràdio feien càbales i extrapolacions sobre els seus oients, i els resultats finals eren sumes de xifres obtingudes de fonts oficials, de fonts no oficials i d'aproximacions suposades, cosa difícil de sostenir des d'una vessant analítica.

a.-L' audiència als anys 20.

Coincidint amb l'arribada a casa nostra d'aquest nou mitjà de comunicació i després de veure, tal i com acabem d'explicar, que tenir ràdio a casa era car, l'audiència que podia escoltar aquelles primeres emissions de Ràdio Barcelona era molt poca i amb un poder adquisitiu important. Persones benestants que podien pagar el cost de comprar-se "aquella caixa de música" i dels impostos pertinents.

També hem observat com molta gent l'escoltava a través d'aparells fabricats de manera casolana i a través de les finestres obertes dels veïns.

“Jo...a casa...el pare tenia la ràdio posada amb la finestra oberta i quan feien sardanes...no et dic que es fessin rotllanes al carrer però quasi...tothom l'escoltava la ràdio, tothom!!. Al nostre carrer a Pedret... totes les famílies sentien la nostra ràdio, que l'havia fet el pare. Si, si!! Ara això tot ha canviat. Tu sents les mestresses de casa cantant mentre fan la feina??? No!!, ara ningú canta. Abans totes cantaven les cançons de la ràdio.” (POL, 2003)

A mesura que passen els anys la ràdio és molt més popular que el cinema mut. Per Romà Gubern és una nova forma d'oci que canvia, fins i tot, els gustos dels consumidors de cinema.

“A lo largo de los años 20 el crecimiento de la audiencia radiofónica fue mayor que el crecimiento de la cinematografía, que era una forma de entretenimiento más veterana. Las razones de esta competencia pueden sintetizarse señalando que la radio constituía un pasatiempo doméstico y gratuito, mientras que el cine era un espectáculo lejano y oneroso, a la vez que la sonoridad de la radio subrayó la carencia acústica del cine mudo, haciendo que fuese percibida como un defecto.” (GUBERN, cit a BAREA, 1994:16)

Guillamet (1994) és el primer que recull els qui s'aproximen a l'audiència de les emissores de ràdio catalanes a finals dels anys 20 i parla ja de mig milió de ràdio-escoltes. Xifres que no s'aparten gaire de les que proposa Balsebre(2001) a partir de les seves recerques sobre història de la ràdio.

"El diario El Sol, **1924** cuando sólo Radio Ibérica emite en Madrid, calcula que existen en esta ciudad unas 15.000 "estaciones caseras"(radios a galena) y otras 4.000 de "gran precio" (de válvulas).

(...)Salvador Raurich estimaba en diciembre de **1928** una cifra de 7.500 abonados y 200.000 radioyentes en la ciudad de Barcelona. Y Eduard Rifa eleva la cifra a 600000 cuando cuantificaba el número de radioyentes catalanes que el primer sábado de abril de **1927** escucharon el sermón del jesuita barcelonés Padre Vallet si suponemos instalados 15.000 aparatos receptores de lámparas dejando aparte los de galena.

(...)Interpreto que la proporción del 20 por ciento de audiencia radiofónica que contribuiría a definir la radio como un medio de comunicación de masas no se aproximaría a la realidad hasta el período de la guerra civil española." (BALSEBRE, 2001:185)

Aquest mateix autor citant una nova font es reafirma en la quantificació minsa d'audiència que podia tenir la ràdio a Espanya a la dècada dels anys 20. S'observa novament com la dada és el resultat d'una extrapolació *sui generis* de Torrents, en base als socis que es calcula que té Ràdio Barcelona.

“Jaume Torrents calculaba a finales de enero de 1925 la cifra de socios en 1.000 personas sobre un cálculo aproximado de 60.000 oyentes. Ni Radio Barcelona ni Radio Madrid conseguirían a finales de la década de los 20 superar la cifra de los 12.000 o 13.000 radioyentes.”

(BALSEBRE, 2001:350)

Guillamet apunta alguns detalls de com eren aquests oients de la ràdio catalana a finals dels anys 20, i ens proposa un perfil de persones treballadores que busquen en la ràdio la possibilitat d'accedir a llocs que d'altra manera els són vedats com ara el Liceu o el Palau de la Música, institucions barcelonines que a l'època només obrien les seves portes a persones d'una determinada categoria social, però que omplien moltes hores de la minsa programació de la ràdio, en forma de retransmissions.

“S'ha estimat que al **1928** hi havia uns 200.000 radioients a Barcelona i mig milió a Catalunya, especialment entre les classes mitjanes i treballadores, que eren els principals afeccionats a la ràdio, ja que els acostava als llocs on no sempre era fàcil anar com concerts o espectacles.” (GUILLAMET:1994,124)

El públic dels anys 20, segons Barea (1994) buscava en la ràdio varietat i entreteniment i per això la ràdio de seguida ha de diversificar la seva oferta.

b.-L' audiència als anys 30.

En observar l'audiència que té la ràdio als anys 30 s'ha de constatar que els oients que escolten la ràdio són diferents a principis i a finals de la dècada, i no només numèricament, que augmenten a finals d'aquest període.

A començaments de la dècada l'audiència segurament busca encara en les programacions de les emissores l'evasió a través de la música. Continuem ancorats en paràmetres molt semblants als dels anys 20: No hi ha massa gent que escolti la ràdio.

“La radio se encontraba por aquellos años con un problema insalvable: La falta de oyentes. Estando en condiciones técnicas de emitir eran pocos los ciudadanos que la podían escuchar. Los rudimentarios y escasos aparatos de válvulas necesitaban a Marconi para ponerlos en funcionamiento.” (DÍAZ, 1992:42)

És en aquesta dècada, com hem vist en les pàgines precedents, que la situació política porta els oients cap a la ràdio. El mitjà rep una nova incorporació d'audiència entre els que busquen la ràdio per entendre què passa en una societat convulsionada políticament.

Unión Radio que com hem explicat rebia, segons la revista Ondas de 1931 trucades dels oients per saber què passava en el moment de la proclamació del nou govern, assumeix la seva condició de mitjà de comunicació de masses i anuncia en aquesta publicació la seva decisió d'informar permanentment a l'audiència d'allò que "es courà" a les màximes institucions polítiques de l'Estat, responent així a una demanda de l'audiència.

"Tras el advenimiento de la Republica, Unión Radio estará en las Cortes para oír todo lo que en ellas se hable y llevarlo a los oyentes de manera clara y imparcial."(BAREA, 1994:37)

Aquestes tesis és poden observar traduïdes numèricament, en l'evolució d'oients que recull Balsebre sobre la dècada dels anys 30.

"según informe *del Negociado de Licencias* que recauda el consiguiente impuesto, juzgándola no en términos absolutos sino como indicadores relativos de la variación experimentada en el quinquenio 1931-1936. (són dades de tot l'Estat)

	Núm. Licencias	Recaudación en pesetas
1931	43.640	241.004,30
1932	83.814	505.091,60
1933	154.662	898.485
1934	213.988	1.400.292,50
1935	303.947	2.052.406,48
1936	400.000	

Teniendo en cuenta el carácter *familiar y colectivo* de la audiencia radiofónica en los años 30, la existencia real de un millón de aparatos de radio en funcionamiento en 1936, según estimaciones del Negociado de Licencias (que dobla el número de personas que pagan el canon) nos sitúa lógicamente ante una cifra aproximada de 3 o 4 millones de radioyentes, sin mayores precisiones sobre su ámbito de escucha (habitual o esporádica)" (BALSEBRE, 2001:351)

Passar de poc més de 40.000 llicències de ràdio a més de 400.000 en només 6 anys és un bon indicador de la salut que tenia el mitjà i de la seva penetració a la societat espanyola.

A Catalunya, concretament a Barcelona, l'augment de l'audiència, en aquesta dècada era espectacular, tot i que no es podien tenir dades exactes ja que molta gent en possessió d'aparells de ràdio no els declaraven per evitar pagar-ne els impostos.

“Les 213.004 llicències que hi havia l’any **1934** significava en realitat un nombre més gran de receptors, ja que molts no estaven declarats.(...)el nombre de llicències era de 3.122 només cinc anys abans. Una quarta part de les llicències d’Espanya corresponia a Catalunya. A la província de Barcelona es calculava un mínim de 18 receptors per cada mil habitants, mentre que a les altres províncies no passava de cinc”.
(GUILLAMET:1994,151)

Tot i el nombre important de seguidors de les emissions radiofòniques cal especificar que segons Díaz (1992) la xifra d’oients que podia haver-hi a Espanya era molt inferior a la mitjana europea. Afirmacions corroborades per Barea (1994) que explicita les xifres de les audiències que la ràdio tenia a tot el món al 1935.

“Poco después, en 1935, el número de radioreceptores ascendía a 50 millones en todo el mundo. En el citado diccionario aparecía la lista de aparatos que existían en cada nación, y en ella España ocupaba el puesto número 21, con un total de 213.000 receptores.” (BAREA; 1994:39)

3.-L' audiència dels anys finals de la Guerra.

“L’any **1937** es calcula que hi havia a Espanya uns 800.000 receptors i uns 3 o 4 milions de radiooients. La ràdio esdevenia per tant un mitjà de comunicació estratègic per el desenvolupament de la guerra”
(GUILLAMET:1994,162)

La ràdio és incautada pel govern de la Generalitat que molt aviat se n’adona de les possibilitats del mitjà i dels efectes que la propaganda pot tenir entre els oients. No és l’objectiu d’aquesta tesina entrar en detalls sobre els efectes de la propaganda política en els oients de la ràdio catalana durant l’època de la Guerra, que seria una recerca molt interessant i que segurament aportaria molt coneixement del moment, però si que volem deixar testimoni que l’audiència era molt conscient que les “notícies polítiques” que s’escoltaven per la ràdio eren absolutament dirigides , tal i com comprovarem en el Grup de Discussió d’aquesta recerca. D’aquí l’afany per fer escoltes clandestines de la ràdio.

Si el govern té aquesta necessitat de “controlar” el mitjà radiofònic serà segurament per què la ràdio cada cop té més seguidors entre la població de Catalunya, cosa que hem intentat d’explicar en aquest apartat, recollint les estimacions xifrades sobre audiències que els primers radiofonistes van escriure.

Aquesta popularització del mitjà es pot observar també amb una entrevista que per aquesta recerca a Girona, ha fet l'autora a un antic tècnic de Ràdio Girona.

D'aquesta època no hem sabut trobar cap publicació¹⁷ que dictaminés el nombre de persones que podien escoltar les emissions de les estacions que es rebien a Girona, però si que coneixem que a la ciutat de Girona hi havia força interès pel món del nou mitjà de comunicació ja que tal i com apunta Jaume Pol¹⁸ a la ciutat hi havia possibilitat de comprar quasi totes les marques d'aparells de ràdio que es fabricaven a l'època, i a Girona només hi vivien al voltant de 24.000 persones.

”A Girona hi havia 6 representants que tenien... venien aparatus¹⁹ de ràdio; tots eren americans! que eren Clarion, *Alfada*, i el, el...*Besting House*. Després hi va haver-hi una altra casa que era la Castilla d' aparatus de ràdio que venien d'Alemanya. Després hi havia els senyors Regàs, que estaven a Calvo Sotelo que representaven la casa Telefunken”. (POL, 2001)

¹⁷ Els llibres que s'han escrit sobre la història d'aquesta emissora no tenen cap apartat específic dedicat a l'audiència que l'emissora EAJ-38 podia tenir a la dècada dels anys 30.

¹⁸ Jaume Pol va ser tècnic de Ràdio Girona des dels anys 40. Abans de la Guerra el seu germà, Paco Pol, tècnic oficial i en Jaume Pol l'ajudava fent tasques d'auxiliar.

¹⁹ En les transcripcions literals durant tota la recerca s'han volgut mantenir expressament les varietats dialectals, els col·loquialismes i els barbarismes propis de cada persona, ja que la literalitat és una eina molt important en les Històries de Vida, tal i com apunta Pujadas Muñoz (1992), eina principal en la recol·lecció de testimonis orals com aquest.

5.2.1.2.-APROXIMACIÓ QUALITATIVA HISTÒRICA A LA AUDIÈNCIA DE RÀDIO.

I per acabar aquesta passejada sobre estimacions d'audiències de ràdio al nostre país ens hem topat amb un document important recollit per Franquet (2001). És interessant per què és el primer que recull i ordena dades qualitatives a partir d'una font oficial.²⁰

Certament ens parla d'audiències a l'any 1943, però hem cregut oportú incloure'l en la nostra compilació de dades ja que serveix per il·lustrar el final de la nostra futura recerca, 1942²¹, i saber com escoltaven la ràdio els espanyols, i quin era el perfil d'oients que hi ha a Espanya.

És l'únic document que tracta amb una perspectiva absolutament qualitativa l'audiència de la ràdio de tots els que hem consultat per fer aquesta compilació.

"durant l'any 43 es publica a la *Gaceta de la Prensa Española* un estudi titulat "*Como escuchan los españoles la radio* ", elaborat pel Servicio de

²⁰ És evident que tenint en compte l'època a la qual es realitza aquest estudi, 1943, que les dades són molt parcials i que obeeixen a unes finalitats dictades pel règim franquista, però tot i així aporten detalls molt interessants, fins i tot en les maneres de definir les estratificacions socials de l'època.

²¹ Tal i com hem explicat un dels objectius d'aquesta tesina és la triangulació que es portarà a terme quan es realitzi la tesi que en un futur es vol tirar endavant sobre les dones locutores a Catalunya. Segurament, 1942 serà la data d'acotament d'aquesta futura recerca, quan s'hagi de dur a terme, i per tant les dades aquí aportades per l'autora tindran en un futur un marc diferent de l'actual.

Auscultación de la Opinión Pública de la Delegación Nacional de Prensa en el qual s'indica quina és la situació de la ràdio a l'Estat Espanyol.

La penetració és alta, ja que el 78% d'homes i el 73% de les dones afirmen escoltar la ràdio. Els oients es concentren a les ciutats més grans, on s'arriba a un 82% de penetració, i la proporció baixa fins al 66% a les petites poblacions.

L'escolta de ràdio entre les diferents classes socials queda reflectit en l'informe amb els percentatges següents: rics, el 87%, la classe mitjana el 86%, els burgesos el 85% i els pobres, el 56%. La categoria de pobres inclou aquelles persones que viuen en petits pobles i que a més tenen com a ocupació l'agricultura, ja que, segons s'especifica a la publicació, és la *"profesión que está situada en lo más bajo del nivel social"*.

Les hores de màxima escolta se situen després de sopar , amb un 42 % dels oients; durant la sobre taula, amb un 32% ; i a la tarda, amb el 19%, en darrer lloc al matí, amb sols el 7% de radioients.

La variable de l'edat és interessant: la màxima audiència es concentra en el segment entre els 36 i els 45 anys, seguit de la franja de 56 o més; després els de 46 a 55, els de 26 a 35 i finalment els de 16 a 25 anys d'edat.

La publicació esmenta també que la màxima audiència es produeix durant les emissions dels informatius i a les hores del àpats (a les 12'30 i a les 21'30)"(FRANQUET, 2001:138)

En resum: és difícil d'arribar a conclusions sobre nombre absolut d'oients perquè els estudis aquí emprats barregen dades de procedència molt diversa: cànons sobre aparells de ràdio i oients estimats a partir d'aquí, dades sobre oients declarats de ràdio i altres sobre oients potencials, a més d'aproximacions als oients que no pagaven les llicències i especulacions sobre possibles oients de ràdio amb galenes.

Contrastant, però, totes aquestes dades de procedència tant diversa, observem una tendència al·listica important:

Hi ha una evolució tecnològica i de popularització del mitjà que s'aparella amb un increment de les audiències. De manera que als inicis de la ràdio quantificaríem les audiències en centenars de milers (més o menys 200.000 persones) i durant la Guerra Civil ja podem parlar de milions de persones.

Al 1925 es parla de 60.000 oients a Barcelona, i uns 20.000 aparells declarats a Madrid. És a dir, a tot l'Estat, podrien haver escoltat la ràdio poc més de 200.000 persones, entre oients amb aparells, oients de galena i "convidats" a casa dels propietaris dels aparells.

Al 1928 de 200.000 a Barcelona i de 500.000 a Catalunya, són aproximacions sense contemplar els cànons.

Al 1934 de 213.000 oients declarats a tot l'Estat i com que a Catalunya es paguen una quarta part de les llicències podem deduir que aquí hi ha uns 53.250 oients.

I finalment al 1937 a tot l'Estat es calculen uns 3 o 4 milions d'oients, per tant a Catalunya podríem estar parlant d' entre 750.000 i 1 milió d'oients de ràdio.

A partir d'aquests paràmetres, volem proposar una aproximació a la quantificació d'audiències, en aquest cas de Girona, que ocupa el nostre interès en la recerca que duem a terme.

5.2.2.-LA CONSTRUCCIÓ TEÒRICA D'UN GRUP DE DISCUSSIÓ.

Hem cregut oportú emprar una tècnica que posa molta cura en el fet de consensuar opinions entre els subjectes objecte d'estudi i per això hem decidit fer un Grup de Discussió a partir d'oients de la primera època de ràdio a Girona, tal i com hem apuntat anteriorment, que asseguts al voltant d'una mateixa taula discuteixin tranquil·lament sobre la ràdio d'aquells temps, quan i com l'escoltaven, per què ho feien, quins programes preferien i quants i quins locutors coneixien, per posar només alguns exemples.

Un Grup de Discussió o *Focus Group* és una tècnica qualitativa d'anàlisi que permet reunir un grup de persones, prèviament seleccionades per parlar sobre un tema en concret.

"(...) es un grupo simulado y manipulable que es convocado para que discuta, y se les deja estar reunidos mientras discuten" (IBÁÑEZ, 2000)

Aquesta és la definició que fa d'aquesta tècnica un dels pioners espanyols en temes d'investigació qualitativa, Jesús Ibáñez i que recull en el seu manual sobre aquest camp teòric, el professor Pere Soler per afegir que el grup és simulat perquè és només un grup imaginari i manipulable.

Segons Soler és el preceptor o monitor és qui ha de conduir aquesta reunió cap a l'assoliment dels objectius que s'han marcat en un començament.

"tiene en sus manos todos los hilos que mueven al grupo."
(SOLER,1997)

Sota aquesta premissa ens disposem a formar aquest Grup de Discussió, que a priori sabem que tindrà unes característiques que el faran diferent ja que les persones que *discutiran* ho faran a partir de records molt antics, (de més de 66 anys enrera) i no de vivències o experiències actuals.

Però sigui com sigui, aquesta tècnica és la que millor ens permetrà conèixer paràmetres com ara el valor que tenia per un oient sentir la ràdio o quines motivacions el portaven a fer-ho.

"El grupo de discusión proporciona un conocimiento y una comprensión profunda de las necesidades, motivaciones, actitudes, deseos y comportamientos reales, del consumidor determinando los sistemas de valor, los atributos, la imagen, los significados conscientes e inconscientes que se asocian a un producto y que determinan la percepción del objeto."(SOLER, P.,1997:82)

El Grup de Discussió, segons Ortí (1996), és útil per acostar-nos a una realitat social, que en la nostra investigació, a més, és històrica. Per tant és l'eina més adient pels propòsits plantejats.

“Trasladada al terreno de la investigación motivacional con finalidades sociológicas (configuración de imágenes de la realidad social o comprensión significativa de actitudes sociológicas: ante un cambio social, las ideologías o el consumo), la práctica de la llamada *dinámica de grupo* (en su sentido más laxo e impreciso) se reconvierte –y reestructura- en la técnica cualitativa de aproximación empírica de la realidad social denominada “reunión de grupo”, “discusión de grupo” y también “entrevista de grupo”. (ORTÍ, 1996:216)

Aquesta tècnica a més, permet ser emprada amb pocs participants, cosa que en el nostre cas, és molt interessant de contemplar ja que l'edat serà una criba important al moment de reunir la mostra. Així doncs, ens interessem per les teories que estudien els grups restringits, i que segons la definició del psicociòleg Maisonneuve que cita Ortí, serveixen per assolir el mateix objectiu que la resta de Grups de Discussió.

“(…)capaz de intepretar -al mismo tiempo-...una vivencia colectiva...y observar experimentalmente los comportamientos y las producciones”(MAISONNEUVE,1971:129).

Després de fixar-nos en algunes de les teories que apunten les línies que cal seguir per la realització d'un Focus Group i coneixent com sabem que els individus que hi hauran de participar són persones grans creiem que és imprescindible combinar aquesta tècnica d'anàlisi qualitativa amb d'altres que poden ser-li un bon complement per tal que el disseny resultant serveixi per ajustar la dinàmica que ens proposem de tirar endavant amb les característiques pròpies dels subjectes participants, cosa que hem explicat en el capítol 4, on hem definit aquests oients.

De totes les possibilitats que ens ofereix el camp empíric hem optat per les tècniques que descrivim a continuació i les relacions que entre elles ens permet establir la teoria de la metodologia qualitativa.

1.-La combinació de tècniques

Tal i com acabem d'explicar aquests elements combinats entre si, hauran d'enriquir les possibilitats que *per se* té el Grup de Discussió, que és l'eina principal de la recerca i que ha de ser capaç de fusionar-se amb les altres propostes metodològiques.

La combinació de tècniques metodològiques per construir un disseny apropiat a les necessitats de la recerca no és una cosa estranya.

De fet, els grups de discussió poden combinar-se amb altres tècniques qualitatives, tal i com ho demostren moltes investigacions espanyoles i estrangeres dels darreres anys.

“Cada técnica tiene sus puntos fuertes y sus débiles. De esta sencilla consideración se desprende, por si sola, la idea maestra de la conveniencia de afrontar las demandas de investigación de modo plural.(...) Por ejemplo la investigación de Rodríguez Cabrero (1988) a la que ya nos hemos referido en el Capítulo 3 ilustra una combinación de grupos de discusión con otras técnicas cualitativas (entrevistas en profundidad, relatos de vida, análisis documental, observación directa mediante visitas a los centros de tratamiento) Ilustra, además, la combinación de todas estas técnicas con la estrategia de encuesta mediante cuestionarios cerrados y semiabiertos.” (VALLÉS, 2000:300)

La nostra tria jugarà amb el Grup de Discussió i els documents escrits i sonors per “ajudar a recordar” els punts que ens interessin.

A més, les combinacions escollides serviran per reunir elements de coneixement sobre les persones que participaran en la dinàmica, i a més per validar que allò que expliquin a posteriori sigui el mateix que ens han explicat en privat²².

²² Hi ha persones que pel fet de sentir-se importants o de voler donar-se importància davant d'un grup, tendeixen a magnificar situacions que, en distàncies més íntimes són més fàcils de comprovar.

1.-L'entrevista-enquesta

Més que una entrevista formal són entrevistes tan curtes que poden considerar-se enquestes. En el nostre cas, han servit per fer la primera selecció per la mostra dels possibles candidats a ser subjectes del Grup de Discussió.

2.-L'entrevista prèvia

És la segona tècnica d'anàlisi que apliquem abans d'encetar i concretar el grup de discussió.

Aquesta tècnica ens permetrà saber si les persones que hem trobat tenen records del període que ens interessa, així com valorar els ítems que treballarem més endavant.

És una entrevista en profunditat que ens veiem obligats a dur a terme per tal que la relació amb els subjectes susceptibles de ser experimentats en la dinàmica, tinguessin prou confiança com per voler compartir records amb altres persones d'edats semblants a les quals no coneixien i amb la pròpia autora de la recerca.

Aquest tipus d'entrevista, sense aquestes adaptacions que acabem de descriure aquí, s'usa habitualment com a primer contacte entre un periodista i el seu entrevistat.

"(...)durante el cual el periodista procede a las siguientes operaciones: confirma los objetivos de la entrevista previstos, (...)confirma lo acertado del cuestionario previo, (...)los datos de la documentación (...)"
(BALSEBRE, 1998:93)

A més d'aquesta tècnica esperem poder extreure'n una extrapolació que permeti quantificar, en termes generals, si la majoria d'oients de Girona tenien aparell de ràdio o no a finals de la Guerra Civil.

Finalment, podrem tenir dades personals i sobre la relació particular de l'oient i el seu entorn familiar amb el mitjà radiofònic. No hem d'oblidar que busquem *oients purs de ràdio*, persones que no tinguessin una relació professional amb el mitjà que hagués pogut arribar a condicionar la seva percepció del mateix.

6.-METODOLOGIA

En aquest apartat es dibuixarà l'esquelet que té la recerca i que s'ha emprat per tal d'aconseguir assolir els objectius generals plantejats al començament de la investigació:

- 1.-intentar determinar quanta gent podia escoltar la ràdio a Girona.
- 2.-saber el màxim de dades possibles sobre la relació i la percepció que tenien al final de la Guerra Civil els oients de ràdio amb les estacions emissores que escoltaven.

Per assolir aquests dos punts construïm per separat, dues estructures metodològiques que s'articulen a partir d'eines diferents però que s'autoalimenten l'una a l'altra. Un estudi quantitatiu d'oients de la ciutat de Girona de 1937 i un Grup de Discussió que basant-se en analítiques qualitatives ha de dotar de trets més humans als números que abans es presentaran.

Les conclusions finals d'aquesta tesina s'hauran d'assumir a partir dels resultats preliminars que tant l'estudi d'oients com el Grup de Discussió hauran evidenciat per separat.

A més a més, algunes de les xifres que hauran de resultar de l'estudi d'oients es volen posar damunt la taula de la dinàmica de grup per conèixer la percepció dels oients sobre uns números concrets.

Això és el que detallem en el capítol que ara comença.

6.1.-TÈCNIQUES EMPRADES.

Un dels objectius metodològics d'aquesta recerca es completarà un cop s'hagin validat i complementat els resultats de les tècniques diferents d'anàlisi que aquí emprarem.

Primerament volem assolir l'objectiu de quantificar l'audiència de Girona de finals dels anys 30. Per fer-ho treballarem en la construcció d'un Estudi d'Oients històric, centrat en l'any 1937.

Aquest estudi haurà de ser el resultat de treballar amb **dades estadístiques i amb xifres del cens de la població de Girona.**

Pels segons objectiu ens interessa sobretot conèixer records consensuats dels oients de ràdio a Girona dels anys finals de la guerra (1938-1939), i per això treballarem amb metodologia qualitativa.

El **Grup de Discussió és** l'altra proposta metodològica central d'aquest bloc metodològic. Pensem que és la tècnica més adequada per assolir aquest objectiu, tal i com acabem de justificar en les pàgines precedents, però arran de les característiques pròpies i diferenciadores que té la mostra d'aquesta recerca, treballarem amb unes altres eines que hem hagut d'adaptar per tal que fossin efectives pels propòsits de la nostra recerca i que presentem així:

1.-**L'entrevista cognitiva**, algunes de les tècniques de la qual usem per introduir temes damunt la taula durant el grup de discussió, com per exemple la reiteració d'un mateix ítem en llocs diferents de la dinàmica; i a la que ens referim més amplament en aquest apartat és una altre de les eines de les que ens servim.

2.-**L'entrevista-enquesta** que serà el primer contacte amb els subjectes experimentals.

3.-**L'entrevista prèvia**, una entrevista en profunditat que serveix per obtenir dades i per assegurar-nos que els subjectes de la mostra són els adequats.

4.-**La documentació** sonora i visual que ha de servir per " ajudar a recordar" durant la dinàmica de grup.

Amb aquestes "bigues" volem suportar l'esquelet metodològic.

6.1.1.-EL PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ D'UN ESTUDI HISTÒRIC D'OIENTS: EO37²³.

Un dels objectius d'aquest treball era quantificar, en la mesura del possible, el nombre de persones que podien escoltar la ràdio a Girona a finals de la dècada dels anys 30. Per assolir aquest propòsit, anunciat al començament d'aquest estudi, hem dissenyat el treball que presentem en les properes pàgines i que a més a més d'intentar acostar-nos al nombre d'oients abans esmentat, serà un suport important per la realització de l'altre procés de construcció que anuncia l'índex d'aquesta tesina, el referit al Grup de Discussió.

Aquest però serà un treball quantitatiu que no aportarà dades sociològiques més enllà del nombre mínim d'oients que podien escoltar la ràdio i de les implicacions que tenia el fet d'escoltar-la en un o altre barri de la ciutat de Girona d'aquell 1937.

²³ A partir d'ara cada cop que ens vulguem referir a aquest document emprarem la fórmula EO37, (estudi d'oients de 1937.) Aquest nom, inventat per l'autora de la recerca, ens serveix durant tot aquest treball per definir de forma breu i clara la informació referent al nombre d'aparells receptors de ràdio que al 1937 hi havia a Girona.

6.1.1.1.-ANÀLISI DE L'ÚS DE LES DADES SOBRE AUDIÈNCIES.

Partint de l'observació de les quantificacions que de les audiències de ràdio, que a Espanya i a Catalunya, s'han publicat fins ara en referència als anys estudiats per aquesta recerca (dècades dels anys 20,30 i 40) podem afirmar que moltes de les xifres de oients que se li atribuïen a aquest mitjà responen a estimacions i especulacions, tal i com hem insinuat en aquesta investigació, ja que els radiofonistes calculaven audiències a partir de la barreja indiscriminada de dades de molt diversa procedència.

A vegades les xifres resultants eren el producte final de la suma de socis d'una emissora de ràdio, amb les dels que possiblement podien escoltar la mateixa estació a partir de les galenes que els mateixos oïdors podien construir-se.

Altres cops, les estimacions s'obtenien sumant a aquests resultats alguna dada més fiable, extreta dels cànons que es pagaven per la tinença d'aparells de ràdio.

Pensem que de totes les dades observades fins al moment, les úniques que són objectives són el nombre de socis que te una emissora de ràdio i el nombre de llicències que l'Estat tenia controlades per què pagaven els impostos de tinença sobre els aparells de ràdio.

Les dades sobre els socis que tenia la ràdio no ens poden ajudar a realitzar un còmput d'oients que podria tenir qualsevol emissora de ràdio en un territori determinat per què l'única cosa que aporten són les xifres concretes de la gent que col·laborava, en certa mesura, al manteniment de l'emissora i que certament tenien aparell de ràdio a casa, però és obvi que hi havia molts oients que tenien receptors de ràdio i que no eren socis de cap emissora²⁴. Per tant, per la via del número de socis difícilment resoldrem la quantificació de l'audiència, cosa que ens hem proposat en els objectius.

Ara bé, si treballem amb l'altra dada objectiva procedent igualment d'una font administrativa, en aquest cas pública, la del nombre d'aparells de ràdio registrats l'enfocament canvia radicalment. Les dades que una institució governamental, a escala local o a escala nacional, té guardades sobre els aparells censats de ràdio ens donen molt marge de maniobra si som capaços de relacionar-les amb dades sobre el nombre d'individus que viuen en el territori que ens interessi estudiar.

²⁴ El Grup de Discussió ho evidencia, però també els problemes econòmics de les emissores en els seus inicis que no sabem com sufragar les despeses que genera el manteniment d'una estació de ràdio i busquen altres ingressos a banda dels socis, com per exemple la publicitat, tesis que també apunta Balsebre (2001).

6.1.1.2.-CREUAMENT DE DADES

Balsebre (2001) publica el nombre de llicències que estaven donades d'alta a tot l'Estat al 1936, un total de 400.000 llicències per tinença d'aparells de ràdio, si ens atenem a les xifres que aquest autor pren del Negociado de Licencias.

Aquesta és la clau que ens obra tot el procés que ha de finalitzar amb un acostament molt important al nombre d'oients que podia tenir a finals de la dècada dels 30 una emissora de ràdio.

Per poder treballar amb dades fiables sobre oients, primer hauríem de comprovar si la mateixa documentació que es pot obtenir a nivell de tot l'Estat (nombre de llicències) podem obtenir-la de la ciutat de Girona que és el nostre marc geogràfic experimental.

Es tractaria de poder relacionar número d'aparells de ràdio i número de ciutadans censats amb l'objectiu de poder afirmar, en acabar aquest capítol, quants gironins tenien aparell de ràdio a casa seva i, per tant, quantes famílies gironines disposaven d'aparells receptors i es converteixen en oients segurs de les emissores de ràdio que s'escoltaven a la capital gironina, a finals dels anys 30.

D'una banda podem obtenir a partir del cens de la població, el nombre d'habitants de la ciutat al 1937 i el seu repartiment per districtes que és el següent:

DISTRICTES**NOMBRE D'HABITANTS CENSATS**

1er.: Comprenia 34 carrers. De la Plaça del Vi al final de carrer del Carme. Hi és inclosa la part de les Pedreres.	3.738
2on.: 43 carrers. Era la zona del mercat actual, Hospital, Rutlla, Joan Maragall i part de Jaume I.	6.995
3er.: 41 carrers. Barri del Mercadal i carretera de Santa Eugènia.	4.267
4art.: 39 carrers. Rambla i barri vell.	5.804
5è.: 21 carrers. Calderers, Barca, barri de Sant Pere, Pedret i el Pont Major.	3.276

Després d'una cerca important a l'Arxiu històric del consistori gironí i gràcies a un llibret titulat "Consell Municipal de Girona. Negociat d'estadística. Abril del 1937" sabem les xifres sobre els aparells de ràdio censats a la ciutat i a més a més com estan repartits per districtes²⁵.

Aquests són, segons fonts oficials, els aparells de ràdio que hi havia donats d'alta a la ciutat, és a dir estaven registrats a l'Ajuntament de Girona i pagaven el seu cànon anual.

²⁵ Davant de l'aportació tan valuosa que fa pels propòsits d'aquesta investigació, la publicació de les estadístiques del consistori gironí de 1937, l'autora de la recerca ha intentat, sense èxit de moment, reunir publicacions com la de Girona de la resta d'ajuntaments catalans que al 1937, igual que aquí, tenien una estació de ràdio local. Aquesta és una via que ha de quedar oberta forçosament de cara a investigacions futures.

DISTRICTES**NOMBRE D'APARELLS INSCRIT**

1er.	293
2on.	432
3er.	432
4art.	376
5è.	152

Això no vol dir que fossin els únics aparells existents²⁶, però és sobre aquestes dades reals que ens proposem de extreure resultats per conèixer de forma fiable **el nombre mínim d'oients segurs** que tenia aquest mitjà de comunicació a Girona.

Creuant aquestes dues informacions (número de població i número d'aparells de ràdio) podem establir per primer cop, quin és el percentatge de gironins que tenen llicències de ràdio.

A partir de les dades aconseguides podem realitzar el quadre comparatiu següent, que serà la base de les nostres primeres conclusions.

²⁶ Aquí caldria sumar-hi els aparells de fabricació casolana i els que comprats o construïts s'escapaven de pagar impostos. Cosa totalment impossible d'obtenir per què s'escapa dels visos de l'oficialitat i ens portaria cap el terreny especulatiu, camp del que volem apartar-nos amb aquest estudi d'audiències.

DISTRICTES DE GIRONA A 1937	APARELLS DE RÀDIOS CENSADES A 1937	HABITANTS PER DISTRICTE A 1937	%DE GIRONINS QUE TENEN RÀDIO
1er.34 carrers	293	3738	7'8%
2on.43 carrers	432	6995	6'2%
3er.41 carrers	432	4267	10'1%
4art.39 carrers	376	5804	6'4%
5è.21 carrers	152	3276	4'6%
TOTALS	1685	24080	7%

6.1.1.3.-OBSERVACIÓ DE RESULTATS

La primera observació dels números anteriors, ens porta a afirmar que el 7% dels gironins tenien ràdio a casa al 1937. Però, encara no podem especificar, per què encara no ho sabem, quantes persones representen aquest 7% de ciutadans, que sí que seria una bona dada d'audiència.

La xifra de l'audiència l'haurem d'extreure de relacionar quantes persones escolten o poden escoltar cadascun d'aquests aparells receptors que tenen a les seves llars un 7% dels habitants censats a Girona.

A aquestes persones, caldria afegir-hi, la gent que anava a casa de parents o amics a escoltar el màgic invent, i els que escoltaven la ràdio amb galenes que ells mateixos es construïen, cosa molt freqüent. D'aquestes no en tenim dades quantificades i tot i que coneixem aquesta praxi, que després com observarem, quedarà reafirmada en el Grup de Discussió és una via que desestimem, perquè no ens aportarà dades precises com les que volen cercar.

L'únic nombre que sí que podem deduir i per tant controlar (i per això parlem d'audiència mínima) és el número d'individus tenen accés a la ràdio pel fet de formar part d'una família que té un aparell de ràdio declarat (el 7% de la població).

Arribats a aquest punt de la construcció d'aquest model d'anàlisi d'audiències històriques, volem insistir en la importància que té, rellegir la documentació que ens està servint de suport.

Amb aquesta nova lectura de la mateixa publicació de les estadístiques antigues de Girona (pàgina 57 del mateix llibre) sabem el nombre de vivendes que es comptabilitzen, en aquest mateix any, a la ciutat: 5.500 estatges.²⁷

Aquesta xifra determina que havent-hi a la ciutat 24.080 persones censades, la mitjana d'individus per domicili és de 4,38 persones.

Aquest resultat ens porta a poder afirmar amb rotunditat que, com a mínim, el nombre d'oients de ràdio a la ciutat de Girona l'any 1937 era de 7.380 persones.

Així les coses, ara sí que sabem amb certesa que el 30'65% dels gironins segur que podien escoltar la ràdio a casa seva.

Tot i això, encara hem de llegir aquesta aproximació amb algunes reserves ja que només sabem amb total fiabilitat **el nombre mínim d'oients segurs** que tenia la ciutat de Girona. Per establir un nombre màxim entrariem en el terreny de les estimacions i de les aproximacions que com hem explicat anteriorment, no han de tenir cabuda en aquest model experimental.

En base d'això que acabem d'explicar, podem extreure una visió global de com estava repartit el mapa d'oients de la ciutat de Girona.

²⁷ Aquesta xifra, provinent del Negociat d'estadística de l'Ajuntament de Girona, ha estat consensuada amb el professor Clara de la UdG especialista en Història contemporània i Guerra Civil de la ciutat de Girona, que valida el nombre resultant i que apunta que està perfectament inclòs dins dels marges (de 4 a 5 membres) que habitualment els historiadors consideren per definir el nombre de persones que integren les unitats familiars a Catalunya.

El que sí que sabem certament i amb total rotunditat és que 7.380 gironins escoltaven la ràdio en algun moment del dia. Aquests no eren els únics, però eren les persones que vivien en cases que tenien aparell receptor, i que en molts casos “acollien” veïns o familiars per compartir estones de ràdio.

També volem evidenciar que la Guerra Civil fa trontollar el nombre indicatiu dels membres de les unitats familiars. Si bé l'índex de 4 persones per unitat familiar és valorat estadísticament, també és cert que el conflicte bèl·lic ens porta a pensar que potser, en aquest cas, les coses no eren del tot així.

No sabem si realment hi havia 4 persones per família a cada llar que tenien una ràdio censada o bé la família era sovint més reduïda per què faltaven molts dels components que eren al front.²⁸

És evident que treballant amb xifres estadístiques com ho estem fent en aquest apartat no podrem respondre a aquest interrogant, però sí que podrem conèixer com es vivia aquesta situació quan elaborem el Grup de Discussió entre oients de ràdio de Girona. Cosa que ens reafirma en l'interès que té per una recerca històrica com aquesta, el fet de poder combinar el màxim d'eines de recerca que un investigador pugui tenir a l'abast.

²⁸ A finals de la Guerra Civil en algunes famílies podien faltar-hi pares o fills, o tots dos (segons l'edat que tinguessin i les lleves cridades al Front), però també és veritat que les famílies tradicionals catalanes, segons Nash(1999) estaven formades pels conjuges i els seus fills i els avis o els oncles solters

6.1.1.4.-CONCLUSIONS DE L'EO37

Un cop exposades les dades i descrites les reserves amb les quals ens hi hem d'acostar podem deduir algunes conclusions que estan elaborades a partir de aportacions molt exactes, que com hem dit són fruit de treballar amb números reals procedents de dues fonts administratives quantificades per l'Ajuntament de Girona de 1937: el Padró i les estadístiques del consistori.

1.-Almenys 7.380 persones podien escoltar diàriament la ràdio a Girona, al 1937. Aquests eren els individus que es concentraven en unitats familiars que tenien declarat, com a mínim un aparell receptor de ràdio a la ciutat. Aquests oients mínims sabem que forçosament no són tots els que devia haver-hi (falten els que estaven a la guerra, els que no declaraven els aparells de ràdio que tenien o els que se'ls fabricaven i tampoc pagaven el cànon d'aquesta manera) però són una base sòlida sobre la que podem treballar en parlar d'audiència a Girona a finals dels anys 30.

2.-El 7% de gironins tenien ràdio a casa seva. Un percentatge interessant que indica una tendència que s' adiu perfectament amb les explicacions històriques que ens han conduït fins aquí: no tothom estava en disposició de tenir un receptor de ràdio a casa seva.

Ja hem explicat anteriorment que la ràdio era un bé de luxe, no assequible per bona part dels gironins.

No obstant això, el percentatge de gironins que tenen un aparell de ràdio a casa és molt més gran que la mitjana espanyola que hem obtingut per aquest concepte en creuar amb el nombre d'habitants censats a l'Estat Espanyol²⁹ (24.690.000 persones), el de llicències de ràdio i hem conclòs que al 1936 a **Espanya només l' 1'6% de la població tenia aparell de ràdio.**

3.-A la Girona de 1937, el 30'65 % de la població seguia regularment les emissions de ràdio. Aquesta premissa ens porta a afirmar que a Girona la ràdio estava molt consolidada al 1937 ja que més d'un 20% de la població l'escoltava amb tota certesa. Balsebre (2001) defensa la teoria que la ràdio es pot considerar mitjà de comunicació de masses quan arriba al 20% de la seva audiència, cosa que segons aquest autor passa al voltant de la Guerra Civil tal com queda demostrat en el nostre cas a Girona.

²⁹ Les dades del cens són extretes de les Estadísticas Básicas de España de la Conferencia Española de Cajas de Ahorro, 1975

4.-A Girona es venien, percentualment, més aparells de ràdio que a la resta de l'Estat.

Si a tot Espanya només l'1'6% de la població tenia aparell de ràdio, a Girona, en el mateix període de temps tenien receptors a casa el 7% dels habitants.

Podem aventurar-nos i atribuir-ho a dos fets:

a.- Tenir una emissora local contribuïa a incrementar els "adeptes" a la ràdio entre els habitants de la societat que acollia l'estació radiofònica.

b- a la pròpia idiosincràsia de l'estadística. La mitjana que es desprèn sobre tinença d'aparells de ràdio a España inclou tota la zona rural del territori que no té estacions de ràdio i on no es podia escoltar cap emissora, per tant no hi havia audiència i no es pagaven impostos per el concepte que aquí estudiem. A Girona l'estudi el centrem en les dades pròpies de Girona ciutat, una zona urbana que està sota la influència directe d'una emissora local i que és d'on hem pogut reunir les xifres a partir de fonts oficials.

5.-De les xifres del quadre també deduïm que on hi ha més nombre de població censada no hi ha forçosament més aparells de ràdio registrats (districte 2on.)

Per tant és una dada que ens reforça la hipòtesi de que **no tothom tenia aparell de ràdio. Només els més adinerats.** També tenien aparells receptors, com hem apuntant abans, les persones que essent obreres, eren qualificades (per tant amb sous interessants)

Al districte, 2on de Girona, al 1937 que concentrava la població més nombrosa de la ciutat hi vivien famílies treballadores.

La gent més rica de Girona abans de la guerra es concentrava pel carrer Nou, la Plaça Marquès de Camps i la Rambla, que seria una petita zona compresa entre els districtes 3er. i 4art. del cens de 1937. Carrers on a l'actualitat és fàcil trobar-hi cases nobles de famílies gironines de "tota la vida" d'advocats, farmacèutics, metges o impressors.

Recapitulant.

Ara ja sabem el nombre mínim d'oients segurs que hi havia a la ciutat de Girona, a partir d'ara ens proposem de saber-ne detalls.

És cert que hi ha altres tècniques d'anàlisi qualitatiu que posarien al nostre abast l'opinió dels oients sobre la ràdio que escoltaven a finals dels anys 30, llegeixis l'entrevista en profunditat o les històries de vida, però si bé no desestimem emprar algunes d'aquestes metodologies per aportar més dades a la nostra recerca, el que busquem és conèixer com socialment s'escoltava la ràdio, què significava a la societat catalana d'aquells temps escoltar la ràdio ja que com hem vist, no tothom podia fer-ho, o quina relació s'establia amb aquell mitjà de comunicació. Com que escoltar la ràdio era una tasca que es feia en grup (BALSEBRE, 2001) aquest ens ha semblat una bona praxis. Reunir en un mateix espai a diferents oïdors per tenir un disseny molt acurat de com els diferents grups socials portaven a terme aquestes escoltes.

Per això considerem que elaborar un grup de Discussió entre oients de Girona, que escoltaven les emissions radiofòniques durant la Guerra i fins l'arribada de Franco a la ciutat, proporcionarà dades molt importants i fins ara no conegudes sobre la relació dels oïdors amb la seva estació radiofònica.

6.1.2.-EL PROCÈS DE CONSTRUCCIÓ D'UN GRUP DE DISCUSSIÓ D'OIENTS

6.2.-LA CONSTRUCCIÓ DE LA MOSTRA PEL GRUP DE DISCUSSIÓ

En aquest apartat volem explicar els passos seguits per aconseguir reunir els oients objecte del nostre estudi, ja que el Grup de Discussió el plantejem:

- 1.-Com a eina metodològica per triangular les versions que ens donaran els radiofonistes en les Històries de Vida que ens proposem tirar endavant en una futura tesi doctoral.
- 2.- Per conèixer com s'escoltava la ràdio a l'època final de la Guerra Civil.
- 3.-Per descobrir si l'EAJ-38, Ràdio Girona emetia durant el període final del conflicte bèl·lic.

A partir d'aquí, posarem damunt la taula altres qüestions com ara: quins locutors tenia l'emissora, quines altres emissores de ràdio s'escoltaven o bé quins programes es preferien.³⁰

³⁰ En la descripció formal del Grup de Discussió hem volgut incloure els ítems sobre els quals ha girat la trobada.

6.2.1.-Objectius i problemes per reunir la mostra.

Per tal de poder dur a terme el Grup hem hagut de reunir la mostra experimental, cosa no gens fàcil ja que havia de tenir unes característiques molt especials. A partir de les dades aportades pel EO37, definit a l' inici d'aquesta investigació, sobre la distribució geogràfica d'aparells de ràdio censats a Girona, hem començat una recerca que partia dels següents paràmetres inicials:

Què busquem?

- 1.-Necessitem reunir persones de Girona que l'any 1938-39 tinguessin al voltant de 10 anys, per tenir uns mínims records de l'època que ens ocupa.
- 2.-Les persones que a l'època esmentada eren adults per motius d'edat ara són morts.

On ho busquem?

Partint d'aquests dos supòsits s'inicia la recerca pel Departament de Benestar i família de la Generalitat de Catalunya a Girona. Aquesta institució té cura de la gent gran, però no tenen les dades que busquem: persones nascudes a Girona al 1926 o abans, per tal que l'any de la nostra investigació (1938-1939) tinguessin més de 10 anys ,edat que es considera bona per poder tenir un record acurat i de bona memòria, tal com ha quedat descrit en les pàgines del Marc Teòric.

De la Generalitat ens remeten a l'Ajuntament de Girona on tindran el cens de la població.

A l'Ajuntament ens confirmen que el cens és confidencial, però a requeriment nostre ens faciliten el llistat de casals i llars d'avis de Girona ciutat, lloc per on començarem un registre personal i de visita amb la finalitat de trobar aquests primers gironins possibles candidats a la nostra dinàmica.

Després establim en un mapa actual de la ciutat la ubicació dels casals d'avis de Girona (11 en total), i el contrastem amb els barris-districtes que segons EO37, sabem que a l'època de la guerra hi havia aparells de ràdio que pagaven el cànon, per tant on més fàcilment trobarem oients.

Ens decidim per començar la recerca, per un casal d'avis ubicat en una zona de Girona que l'any 1937 no existia però que ara és un camí de pas entre els possibles habitants de 3 de les zones descrites l'any 1937 com àrees amb receptors radiofònics. Pensem que persones molt grans que vivien en aquells barris, ara fàcilment poden reunir-se en les seves estones d'oci en un punt de trobada que no els és llunyà al seu barri de tota la vida.

Així doncs escollim el Casal Associació de Gent Gran Onyar de Girona.

Es dona la circumstància que aquesta associació té a més un Centre de Dia, cosa que ens fa pressuposar, com després confirmarem, que pot tenir gent de molta edat entre els seus usuaris.

En una primera visita orientativa apreciem la bona col·laboració de la direcció del centre, que no només ens autoritza la feina, sinó que ens facilita la tasca de la recerca donant-nos noms i indicacions de persones que poden servir-nos per què tenen aquesta "certa edat" que busquem.

1.-Entrevista enquesta

Comença el procés d'entrevista - enquesta entre els usuaris del casal. Al tercer dia³¹ de fer la mateixa pregunta comencem a trobar resultats, com observarem en aquestes mateixes ratlles.

1.1.La fitxa tècnica

Dates de realització: 21, 22, 25 de març de 2004.

Lloc de realització: L'enquesta es porta a terme a la Sala de Jocs del Casal Associació de Gent Gran Onyar de Girona, durant tres tardes.

Qüestionari: Fem només 2 preguntes per tal d'anar fent la criba de la forma més ràpida possible, que són aquestes:

- 1.- Vivia a Girona durant la Guerra Civil
- 2.-Tenia ràdio o l'escoltava

Individus enquestats: 30 persones: 14 homes, 16 dones.

Edat: entre els 75 i els 101 anys.

³¹ Una de les moltes coses que hem après en aquesta recerca és que en fer entrevistes - enquesta en un Casal d'avis no és pot emprar "l'agressivitat" i la rapidesa que usem habitualment al món del periodisme en fer enquestes al carrer.

Si allà són ràpides i amb 10 minuts al carrer pots aconseguir una mostra de respostes prou representativa com per il·lustrar un fragment d'un reportatge de ràdio, per posar un exemple, les mateixes enquestes al Casal necessiten només d' explicació prèvia 10 minuts per persona com a mínim.

Per reunir una petita mostra, com és el cas que ens ocupa, la inversió de temps ha estat llarguíssima. Una pregunta directa dóna peu a una conversa (*Així nena, què estàs fent?? I per què ho vols saber si teníem ràdio?? Sortirà a la tele?? Quan ho faran, etc, etc, etc.*), i si realment interessa assolir la mostra, és recomanable prendre's tot el temps del món i: contestar a totes les preguntes, prendre's un cafè amb qui calgui o tornar els dies i les hores que els avis assenyalin. Són tàctiques emprades en la nostra investigació, i apreses el primer dia, tot just trepitjar el Casal d'Avis, amb força bon resultat.

1.2.-Els resultats

A partir de les informacions així reunides, determinem la necessitat de tornar al Casal els dies i hores requerits per alguns dels enquestats que afirmen conèixer persones que reuneixen les característiques del perfil que busquem. Tota aquesta recerca dura 15 dies de forma intensiva.

Com a resultat de la recerca poder començar a perfilar la mostra que necessitem, ja que observem:

-Tots els homes trobats estaven a la guerra, per tant no podien escoltar la ràdio. Són descartats.

S'han enquestat 14 homes d'edats compreses entre els 83 i els 101 anys.

Tots estaven lluitant a la Guerra Civil espanyola. Es desprecia doncs aquesta via d'accés als possibles oients de ràdio impossibilitat de trobar una mostra. Els més grans dels senyors enquestats eren al Centre de Dia del Casal (2 persones amb el cap força clar).

Volem remarcar que l'atzar ha provocat, segurament, que en la nostra recerca no haguem pogut trobar cap home d'entre 78 i 80 anys que a l'època estudiada, escoltés Ràdio Girona, cosa que hauria pogut ésser possible, doncs a finals de la Guerra, "aquest oient" hauria estat un nen de poc més de 10 anys i per tant no hagués estat lluitant al front.

Aquest perfil hauria de ser ben probable de trobar, però a nosaltres ens ha estat impossible d'aconseguir per la nostra mostra. També és veritat que el Casal escollit per les tasques de camp té moltes més usuàries que usuaris, tònica aquesta que no sabem si és l'habitual, per què no disposem d'estadístiques al respecte. Si però, que volem deixar constància que la percepció de la direcció d'aquest centre d'avis, apunta que és normal trobar més dones que homes entre els usuaris habituals dels Casals per gent gran.

No volem entrar a aprofundir en aquesta via sociològica que podria arribar a explicar per què ha estat més fàcil que trobéssim dones en lloc d'homes que escoltaven la ràdio, al casal de la recerca, després de la raó òbvia i fonamental de la Guerra sobre la mortalitat masculina.

-Desviem la mostra cap a dones que ara tenen 76 o més anys. Més joves eren massa petites a l'any 38.

A partir de l' EO 37 establim un mapa de possibles candidates: filles de Girona i que van viure entre els barris compresos entre la zona del Mercadal, la Plaça del Vi, Les Pedreres, la Rambla i el barri vell i fins a Pedret i Pont Major.

Persones que reuneixin aquests requisits , al Casal amb l'edat que cerquem, en trobem 16. D'aquestes 16 possibles dones descartem:

1.-Les que tenen malalties degeneratives o mentals (Alzheimer, llacunes mentals i altres, del Centre de Dia)

.....2 dones.

2.-Les que no tenien ràdio a casa seva, ni l'escoltaven

.....3 dones.

3.-Les que no vivien a Girona a l'època esmentada, tot i que ara hi viuen.

.....4 dones.

4.-Les que manifesten no recordar res de l'època anterior a la guerra, però si posterior(recorden locutors i programes dels anys 60 en endavant)

.....2 dones.

5.-Les que no volen col·laborar.....1 dona.

6.-Les que no podem localitzar.....1 dona.

Podem trobar 3 dones que després de la primera desestimació reuneixen els requisits plantejats. Tot i així, i abans de donar-les per vàlides hem volgut conèixer més detalls de les possibles candidates a la dinàmica, per assegurar-nos que tenen prou records de la ràdio que nosaltres volem estudiar. Per això optem per fer-los, individualment, una entrevista en profunditat que descrivim ara mateix.

2.-Entrevista prèvia

Li hem posat aquest nom, adoptat de la literatura de Balsebre (1998), a l'entrevista individual i en profunditat que fem a les candidates a objecte d'estudi, tal com hem descrit anteriorment, perquè realment aquesta entrevista en profunditat és el pas previ al Grup de Discussió. A més tal i com ja hem explicat, aquesta trobada serveix entre d'altres coses, per assegurar-nos que els subjectes trobats responen al perfil que necessita la nostra recerca.

Es concerta una entrevista amb les oients de Ràdio Girona. Totes responen, en dies diferents i per separat el mateix qüestionari de l'entrevista, que està dividit en 2 parts:

- 1.-En la primera part se'ls demanen qüestions personals de localització.
- 2.-En la segona part, el qüestionari agafa més trets d'entrevista personal i es plantegen qüestions sobre la relació de l'oient i la seva família amb la ràdio dels anys de finals de la Guerra. Es busquen records de persones, de programes però també de maneres com s'escoltava la ràdio.

Aquesta eina és molt útil per poder aconseguir dos objectius:

a.- Les subjectes objecte d'estudi coneixen de més a prop la moderadora i aquesta aprofita "totes les seves armes" per guanyar-se'n la confiança.

Segons TAYLOR Y BOGDAN,(1987) en la primera entrevista en profunditat que es realitza a un individu rarament s'aconsegueix arribar a les capes més profundes d'informació, a les que si que és més corrent accedir quan ja s'ha creat un cert clima de confiança i confidencialitat. Volem que en arribar al Grup de Discussió, les dones ja se sentin més còmodes davant l'entrevistadora.

L'experiència de la investigadora en l'elaboració d'entrevistes realitzades amb anterioritat³² a l'experiment que aquí estem descrivint, ens demostra com les persones de la tercera edat se senten més còmodes i més importants fent una entrevista llarga i personal. Així poden esplaïar-se i explicar unes vivències que si directament no venen al cas per la recerca, si que aporten dades interessants i qualitatives, doncs coneixem aspectes ideològics i de personalitat de les persones que són l'objecte d'aquesta recerca i que per tant la complementen.

b.- Per conèixer aspectes de la seva vida quotidiana durant la guerra, mentre escoltaven la ràdio. Alguns d'aquests aspectes en un fòrum de discussió no serien mai publicitats per que són massa personals.

³² L'autora d'aquesta recerca ha emprat l'entrevista de forma habitual en la seva faceta de periodista a la ràdio i a més s'ha entrevistat amb nombroses persones grans per tal de poder obtenir la informació que s'està emprant en la recerca.

Un exemple de la importància d'aquest pas previ al Grup de Discussió, creuant diferents tècniques d'anàlisi, és el fet que una de les dones protagonistes de la recerca, el dia *del Focus Group* ens porta fotografies, molt antigues, d'ella escoltant la ràdio. Sense aquesta entrevista d'aproximació prèvia, les fotografies personals mai no haurien deixat les pàgines dels àlbums de casa seva, i encara menys per ensenyar-les a estranyes.

Així doncs, se'ls plantegen, individualment, una fitxa personal, que ens servirà per poder-les localitzar posteriorment i se'ls demanen un seguit d'ítems que són imprescindibles de conèixer per saber el grau de record, i de certesa que tenen de la ràdio.

6.2.2.- LA MOSTRA

La mostra representativa d'oients després de passar les seleccions anteriors es reafirma en les 3 candidates.

Aquest mateix estudi realitzat 10 anys abans hauria proporcionat una mostra molt més interessant i ampla, i per tant moltes més dades. Conseqüentment hauria permès d'extreure conclusions molt més importants que les que ara podem presentar. Però també és evident que el mateix estudi d'aquí a 10 anys serà probablement impossible de dur a terme.

1.-CATALINA ROIG.

Filla de Girona, neix al 1916, a la Plaça del Carme. Barri Vell. En el període estudiat tenia entre 21 i 23 anys.

Actualment és vídua. Va aprendre les 4 regles bàsiques a l'escola, perquè no li agradava estudiar.

De molt joveneta, als 12 anys, entra a treballar a l'empresa tèxtil Grober de Girona on es va jubilar.

La seva família era una família treballadora i de tendències esquerranes. El pare feia de mosso esparter en una botiga i la mare treballava a la fàbrica Grober, fent botons.

La Catalina era la 2^a i última filla.

A casa seva no tenien cap aparell de ràdio. Anaven a casa d'un veí per sentir-la.

El veí que tenia la ràdio, instal·lada en un moble cantoner de la cuina, treballava en una botiga d'electricitat i de components electrònics.

2.-TRINITAT FIGUERAS.

Filla de Girona, neix 1926, al barri de Pedret. Els seus records de ràdio són de quan tenia entre 11 i 13 anys.

En l'actualitat està casada. Era la tercera de 4 germans d'una família benestant i de dretes. El seu pare era el recaptador de les contribucions de la Generalitat a Girona. La mare feia de mestressa de casa.

La Trinitat va acabar els estudis de Comerç.

A casa seva tenien un aparell receptor de ràdio, situat al menjador, i dues ràdios a galena, construïdes pel seu germà que havia anat a Terrassa a estudiar a l'Escola d'Enginyers. Aquest enginyer va possibilitar que tècnicament l'aparell receptor del menjador quedés mut quan s'hi connectaven fins a 3 parells d'auriculars. Aquesta era la forma habitual d'escoltar la ràdio , a finals de la Guerra, per aquesta família, que estaven pendents dels avenços de les tropes franquistes.

Un habitual d'aquestes escoltes clandestines i nocturnes era l'escriptor gironí, Josep M^a. Gironella.

3.-CRISTINA SOLÉ.

Filla de Girona, neix al 1926, a la Plaça de Sant Agustí. Barri Vell. A l'època que estudiem tenia entre 11 i 13 anys.

Ara és soltera. Era la filla petita d'una família republicana de 3 germans. El seu pare conduïa un camió per compte d'altre i la seva mare feia de "Sra. de fer feines".

Només va poder cursar els estudis elementals.

A casa seva no tenien ràdio i l'anaven a escoltar a casa d'uns veïns de l'edifici del davant, en el seu mateix carrer. En aquest edifici hi vivien els treballadors "de l'energia": és l'expressió antiga i popular de Girona per definir les persones que treballaven a la central elèctrica de la ciutat.

La ràdio que la Cristina va escoltar durant la Guerra estava ficada dins d'un moble de fusta, a la cuina de casa el seu veí de carrer.

Resultats Preliminars.

L'ús d'aquestes tècniques (entrevista enquesta i entrevista prèvia) ens apropen a uns primers resultats que serveixen per dissenyar un perfil molt acurat dels oients que emprarem al Grup de Discussió que són un reflex molt proper del tipus d'oients que tenia Ràdio Girona a l'època que ens ocupa.

La validació dels apartats precedents ens permet arribar als següents resultats :

1.-La majoria d'oients de ràdio a Girona al final de la Guerra Civil no tenia receptor de ràdio a casa seva. Escoltaven la ràdio, convidats, a casa de veïns que sí que en tenien.

Això s' adiu perfectament amb les dades que sobre receptors de ràdio hi havia a Girona al 1937. Eren molt poques les famílies que tenien ràdio, només un 7% segons el cens de la població.³³

³³ Aquesta dada forma part de l'estudi que presentem sobre audiències de Girona al 1937. Es pot veure amplament desenvolupat en aquestes pàgines.

2.-Les persones que tenien aparells de ràdio eren de famílies benestants o treballadors amb feines ben remunerades. Les famílies obreres de poca qualificació laboral no podien pagar-se una ràdio, i encara menys pagar-ne l' impost de tinença.

L'oient que tenia l'aparell manifesta, com hem vist anteriorment, que era una pràctica habitual la d'amagar aquesta tinença per estalviar-se l' impost (parla de portar-les al taller com si la ràdio no funcionés i que el taller la retornava un cop acabat el període d'inspecció per censar els aparells receptors que tenien les llars).

Si ella que era una nena de poc més de 10 anys coneix com es feien aquestes trampes, és que segurament seria una pràctica força comuna.

3.-Les oients confonen amb la guerra les emissions de la Pirenaica, emissora que va néixer a l'estiu de 1941. Per elles era la ràdio més escoltada.

Els oients estan d'acord en afirmar que era la ràdio més creïble per saber què passava a la guerra, sense ser enganyat. Sembla evident que les oients estan confoses i que segurament escoltaven els butlletins de notícies de la guerra (i de propaganda) de la Generalitat a través de Ràdio Barcelona o de Ràdio Associació de Catalunya. És un punt que deixarem sobre la taula del Grup de Discussió.

Una altra tesis que pot portar-les a confusió és el fet de recordar-se'n d'haver sentit per antena Dolores Uribarri "La pasionaria" fent algun míting abans o durant la guerra i es confonguin, barrejant aquestes proclames amb les que després de la guerra locutava a la Pirenaica.

4.-A finals de la guerra, la ràdio s'escolta bàsicament per saber notícies del front. Només en contades ocasions s'escolta com a entreteniment, i en aquests casos sempre s'escullen els programes que es volen sentir: sardanes, música clàssica o programes infantils.

Les dificultats socials del final del conflicte bèl·lic: aconseguir menjar, evitar bombardejos, etc, feien que un fet tan normal com escoltar la ràdio abans de la guerra, en el moment de crisi, es convertís en un acte buscat i conscient en un moment determinat del dia.

5.-La ubicació de l'aparell de ràdio dins de casa és diferent segons la categoria socio - laboral de la família propietària.

La família rica té un aparell de ràdio instal·lat sobre un moble al menjador de casa o al saló. A més disposen de ràdios de galena que permetés que es pugui escoltar la ràdio de forma individual i fora del menjador.

Les famílies més modestes que tenen ràdio, les tenen posades a la cuina.

A partir de totes les dades, que ens han facilitat sobre les oients i la seva relació amb la ràdio, les tècniques metodològiques emprades abans de fer el Grup de Discussió estem en disposició d'afrontar-lo amb la seguretat de tenir unes participants adequades pels objectius que perseguim, les declaracions de les quals podran ser triangulades o validades si pertoca, durant el procés de la dinàmica, doncs l'entrevista prèvia ens ha dotat del *background* imprescindible per tal que això, si és necessari, sigui possible.

6.1.2.2.-EL GRUP DE DISCUSSIÓ

Després d'haver aconseguit el disseny metodològic que ens ha permès assolir una mostra prou adient i representativa per continuar amb la recerca, en les pàgines que segueixen observarem la preparació i la realització d'un Grup de Discussió entre oients de ràdio a Girona de l'època final de la Guerra Civil³⁴. Veurem el desenvolupament d'aquesta tècnica portada a la pràctica amb les oïdores seleccionades ens els passos precedents i podrem comprovar també com s'han emprat algunes de les eines, a les quals hem anat fent referència, que "han ajudat" a memoritzar a les dones que formaran part del Grup de Discussió.

³⁴ Franco ocupa la ciutat de Girona a finals de febrer de 1939, poc després que les seves tropes s'hagin fet amb la ciutat de Barcelona. Girona va ser l'última capital catalana que va resistir sota la bandera de la República i va ser el pas obligat per tots aquells que buscaven refugi en l'exili.

6.1.2.2.1.-FITXA TÈCNICA

TÈCNICA APLICADA: GRUP DE DISCUSSIÓ

MOSTRA: 3 persones. Antics oients de ràdio a Girona als anys 1938-39.

DATA DE REALITZACIÓ: Girona, 5 d'abril de 2004.

LLOC: Casal d'avis que elles freqüenten normalment: Associació de Gent Gran Onyar de Girona.

DURADA: 65'.

MODERADORA: Sílvia Espinosa.

PARTICIPANTS:

Catalina Roig, 88 anys.

Trinitat Figueras, 78 anys.

Cristina Solé, 78 anys.

6.1.2.2.2.-OBJECTIUS DEL GRUP DE DISCUSSIÓ

En aquest apartat hem decidit de separar els objectius que perseguim en 3 blocs diferents en funció del contingut que volem assolir en cada cas.

1.-Objectius generals.

Formar un Grup d'oients de ràdio a Girona que escoltessin les emissions a finals de la Guerra Civil per poder tenir el màxim de detalls possibles sobre com s'escoltava la ràdio, quins programes eren els preferits, quins locutors o locutores recorden, en definitiva per saber com era, de forma testimonial, percebuda per la seva audiència.

2.-Objectius específics.

1.-Comprovar si per els oients era habitual sentir a la ràdio tant locutores com locutors.

2.-Valorar quin grau de coneixement dels locutors de Ràdio Girona i d'altres emissores tenien els oients de l'època.

3.-Comprovar si Ràdio Girona funcionava o va deixar d'emetre a finals de la Guerra Civil.

3.-Objectius metodològics.

1.-Validar el grup de discussió entre oients, com a tècnica aplicable en un estudi de caire històric, que es basa en l'oralitat com a eix central de la recerca que es porta a terme.

2.-Provar el creuament i la complementació de diferents tècniques qualitatives de recerca per aconseguir tenir més dades de les que segurament s'obtindrien en un grup de discussió més senzill, donada l'edat dels subjectes experimentals.

6.1.2.2.3.-PREPARATIUS I ADAPTACIÓ DE LES EINES METODOLÒGIQUES.

Els preparatius d'aquest *Focus Group* els hem detallat en l'apartat que fèiem referència a la selecció de la mostra. A partir del moment que teníem clar quines serien les 3 oients que participarien varem afanyar-nos a tancar les dates per organitzar la trobada amb totes tres, doncs no convé refredar, amb una tardança, els subjectes objecte d'estudi per realitzar el Grup de Discussió i arriscar-se a quedar-se sense subjectes per l'experimentació.

En aquest exercici, però s'han adaptat o contradit algunes de les tesis defensades per Ortí en el seu article "La apertura y el enfoque cualitativo o estructural: La entrevista abierta semidirectiva y la discusión de grupo" per tal de poder seguir una metodologia qualitativa aplicada a una mostra de persones molt grans i per tant amb unes rutines d'actuació molt marcades per l'edat.

És per això que volem justificar les actuacions que en aquesta recerca ens han apartat de la clàssica concepció i de funcionament descrit sobre la realització de Grups de Discussió que proposa, Alfonso Ortí. (ORTÍ,1996:218).

1.-Els seleccionats segons Ortí no han de tenir relació entre ells.

Els subjectes del nostre estudi es coneixen, encara que només sigui de vista, perquè i segons que hem explicat amb anterioritat, reunir una mostra de les característiques que ens ocupa és molt difícil, i el nexa comú del Casal d'avis és el punt de contacte existent entre les seleccionades i l'única manera de poder contactar amb antigues oients de Ràdio Girona.³⁵

2.-L'individu ha de saber el menys possible de la investigació.

En aquest cas hem hagut d'adaptar aquesta afirmació, doncs s'ha cregut oportú establir aquest primer contacte amb els subjectes de la mostra i explicar-los en què consistirà el Grup. En cap cas, però s'ha revelat quin era l'objectiu real de la investigació. Així doncs, les dones que formaran part del grup de recerca saben algunes coses que ens poden ajudar per:

a.- Assegurar-nos que han comprés que l'objectiu final de la pràctica metodològica és conèixer una manera habitual de recepció de fa molts anys per complementar una recerca històrica. Això evita recels, tant típics en persones d'edats molt avançades.

³⁵ L'any 1937, Girona tenia poc més de 24.000 habitants, és fàcil d'entendre que encara que s'hagués recorregut a altres casals de gent gran de la ciutat amb l'objectiu d'ampliar la mostra aquí aportada, difícilment hauriem trobat supervivents d'una mateixa generació que no es coneguessin, encara que fos només de vista.

b.- Combatre la por que existeix en molts casos encara, d'explicar unes "escoltes amagades" en un temps de guerra per possibles represàlies.

3.-El contacte amb el grup el fa una persona diferent al moderador.

En el nostre experiment, una de les accions més importants per poder establir un grup de discussió, era guanyar-se " l'afecte i la confiança" dels membres del grup per tal que es deixessin "experimentar". Per això era imprescindible que les protagonistes de la investigació s'acostumessin a veure pel Casal la persona que portaria a terme tota la investigació. Aquesta tesi també la comparteix el professor Torrelles.

Un cop establerts aquests paràmetres diferenciadors, el grup de discussió s'ha seguit amb normalitat i rigurositat metodològica.

6.1.2.2.4.-DESCRIPCIÓ DE LA REUNIÓ.

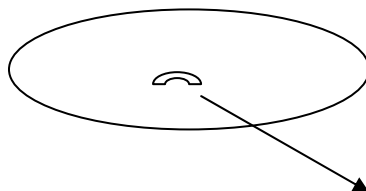
1.-El lloc

La reunió se celebra a la Sala de reunions que té la Biblioteca del Casal d'Avis.

És un lloc espaiós i amb claror que permet instal·lar les dones de la recerca al voltant d'una taula ovalada amb la moderadora davant. La distribució és aquesta per tal de poder enregistrar en vídeo, sense operari de càmera, tota la sessió.

Els subjectes objecte d'estudi coneixen el lloc i es mostren satisfetes d'estar en aquesta sala.

Cristina, Catalina, Trinitat

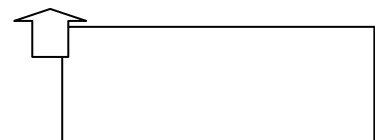

Moderadora

Ubicació del magnetòfon

Ubicació de la

Càmera de vídeo

2.-Inici i enregistrament de la sessió.

La reunió comença puntualment a les 17'00h, hora marcada. La moderadora agraeix la col·laboració de les assistents i segons el model d' Ortí posa a gravar el magnetòfon i la càmera de vídeo. A petició de les participants, la moderadora s'ha de comprometre a no difondre les imatges per cap televisió.

Als 10' d'haver començat les membres de la dinàmica ja no es recorden dels dos enginyers que les enregistren i en tot moment es mostren amb naturalitat. Tant és així que les dues vegades que la moderadora s'acosta a la càmera per comprovar que s'està enregistrant, les subjectes objecte d'estudi continuen parlant sense donar cap importància als aparells.

Som conscients que correm un risc, però el document resultant podia ser tan important i sobretot irrepetible que varem tirar endavant l'enregistrament.

"Aunque el hecho de grabar en vídeo puede invalidar un análisis, porque como señala Eibl-Eibesfeld (1976), al saberse filmados los sujetos dejan de comportarse de forma natural, en el caso que se presenta la grabación tuvo una repercusión mínima, ya que el grupo se comportó de una manera natural. Es posible que, con la larga duración de la dinámica y enfrascados en el debate, llegaran a olvidar que una cámara estuviera filmándoles. "(SOLER,1997: 156).

Sembla interessant aportar en aquest punt que en l'actualitat qui més qui menys està acostumat a ser enregistrat encara que només sigui en reunions familiars. Fer-se fotos o gravacions domèstiques d'esdeveniments importants per tenir-ne un record, implica tenir una certa relació amb elements audiovisuals per tant, i amb tota seguretat, tot i l'edat de les dones participants, el fet d'enregistrar-les als 80 anys els ha causat menys enrenou que si ho haguéssim intentat quan en tenien 20.

Un cop explicats els objectius de la reunió i la diferència que hi ha entre la tècnica que ocupa avui la seva atenció i les emprades els altres dies (l'enquesta i l'entrevista prèvia en profunditat) es procedeix a tirar endavant la reunió.

3.-Desenvolupament de la reunió.

En un primer moment, la moderadora introdueix l'ítem que enceta el grup, i immediatament i de forma molt hàbil, sense tenir més explicacions, les dones objecte de l'estudi es posen a opinar sobre el tema proposat.

Sorprèn a l'entrevistadora la facilitat amb que les 3 integrants de la dinàmica es posen a debatre els temes, com si ho haguessin fet molts altres cops, quan tenim la confirmació que cap d'elles té experiència en tècniques similars.

"Duración: el sentido común aconseja que un grupo debe finalizar cuando la discusión entra en una fase de cansancio, repetitiva, de no aportación de nuevos datos. Por lo general y después de consultados algunos investigadores, se está de acuerdo en que un mínimo de una hora y un máximo de dos es la norma habitual en los grupos de discusión en marketing y publicidad."(ORTÍ, 1996:84)

En el nostre cas ha durat una hora i cinc minuts, doncs és el temps que ha calgut per repassar tots els ítems previstos que han acabat en un gran silenci.

4.-L'anàlisi dels rols dels participants.

Com que aquest Grup de Discussió és especial ja des de la seva pròpia constitució com a tal, no s'hi donen tots els rols que els teòrics d'aquesta tècnica atribueixen normalment als participants d'un *Focus Group* en funció de les "actuacions" que porten en terme en el desenvolupament de la dinàmica.

Així observem clarament que no hi ha una Líder indiscutible, tot i que la Trinitat és la única de les tres participants que tenia aparell de ràdio a casa. Aquesta és la raó principal per la qual les altres dues membres del grup li donen sovint la raó o fins i tot requereixen la seva opinió quan la discussió entra en uns termes més concrets.

Per exemple al demanar a les participants sobre els programes que escoltaven, tant la Catalina, com la Cristina expliquen que sardanes o informació, "perquè era el que posava el nostre veí" (GdD, 2004).

En aquest cas la Trinitat, que a més se la veu "encantada" assumint aquest rol protagonista és la que agafa la batuta per desglossar els programes que escoltaven a casa seva.

Ella sap que parla amb propietat i que té el respecte de les seves companyes quan explica com escoltava en Miliu i en Toreski.

Els altres dos membres del grup podríem declarar que actuen amb un paper de participants. És a dir accepten les normes i participen de bon grat.

A vegades una d'aquestes participants, la Catalina, pel fet de ser 10 anys més gran que les seves companyes, adopta momentàniament aquest paper de líder, per què "*ella era més gran!!*"(GdD,2004) i per tant tenia més memòria. Punt aquest que consensuat implícitament entre totes les membres del grup, és elevat a la màxima categoria, el fet de ser més gran és, per elles, sinònim de tenir més raó.

6.1.2.2.5.TEMES DE DISCUSIÓ I DOCUMENTACIÓ FER AFAVORIR ELS RECORDS.

A continuació detallem els temes que s'han posat damunt la taula de la dinàmica de grup i n'explicitem l'objectiu en cada ítem.

En l'ordre dels temes tractats hi incloem la documentació que s'ha utilitzat per afavorir la memòria de les participants. És important destacar que en la documentació sonora antiga, procedent dels arxius de Ràdio Barcelona i en la fotogràfica deixada per l'ocasió per Ràdio Girona que l' ha recollit a propòsit del seu 70è. aniversari³⁶ mai no s'han donat pistes sobre qui eren els qui parlaven o qui eren els de les fotos. El procés era just a l'inversa:

- 1.-Es presenta la fotografia o s'escolta el fragment enregistrat.
- 2.-Es demana qui és o qui parla.

D'aquesta manera hem pogut comprovar 3 aspectes molt interessants:

a.- Que realment les dones del grup parlaven amb propietat i coneixien els protagonistes, les veus i els sons que sentien per la ràdio. Serveix de validació per comprovar que realment escoltaven allò que havien afirmat amb anterioritat.

³⁶ Ràdio Girona ha celebrat durant aquest 2004, els seus 70 anys d'emissions amb una exposició històrica, entre d'altres coses, sobre el pas dels anys a l'emissora degana gironina. Gràcies a aquesta exposició hem pogut tenir accés a documents molt antics, fins ara inèdits com ara les nòmines del personal de Ràdio Girona als anys 30 o els guions manuscrits que emprava Carles Rahola, en les seves elocucions radiofòniques a començaments d'aquella dècada.

b.- Que escoltaven Ràdio Girona i Ràdio Barcelona i que Ràdio Girona a vegades connectava amb Ràdio Associació.

c.- Que en alguns casos mai no havien tornat a sentir aquelles veus i l'emoció era molt evident.

RELACIÓ D'ÍTEMS

1.-Què representava per vosaltres escoltar la ràdio a l'època final de la Guerra Civil.

Objectiu perseguit: Ràdio Girona emetia? Escoltar la ràdio era un fet excepcional?

2.-Com s'escoltava la ràdio: asseguts davant l'aparell, mentre es feia una altra cosa.

Objectiu: Conèixer la relació dels oients amb els seus receptors de ràdio i els usos que en feien.

3.-Quan s'escoltava. Un dia determinat a la setmana, cada dia, al matí, al migdia, al vespre, de nit.

Objectiu: Les franges horàries de les programacions tenien oients fidelitzats?

4.-Per què l'escoltàveu: per informar-vos, per entretenir-vos: per sentir música...

Objectiu: Quines gratificacions els produeix escoltar la ràdio.

5.-Quines emissores escoltàveu: noms

Objectiu: Conèixer quines emissores de ràdio escoltaven i per què.

6.-Sempre se sentia la mateixa emissora o s'anava canviant el dial buscant altres emissores

Objectiu: Entendre perquè són o no fidels a una emissora.

7.-S'associava l'escolta d'una determinada emissora amb un objectiu concret: Ràdio Girona només per la música, etc

Objectiu: Saber fins a quin punt els oients són fidels a una emissora.

8.-Noms de locutors que recordeu: de qualsevol emissora, però de l'època que ens ocupa.

Objectiu: Coneixen a quines emissores pertanyen?

9.-Procés de reconeixement de fotografies³⁷:

Perseguim un triple objectiu:

A.- Busquem excitar la memòria a partir de la visualització d'alguns protagonistes de la ràdio per saber més coses i per intentar esbrinar si així recorden anècdotes o situacions que sense les fotos no els hi venen al cap.

B.- Tothom ha sentit tots aquests locutors. Busquem saber si els són familiars. Saben els noms?

³⁷ En aquest punt de l'experiment és quan la tècnica del Grup de Discussió té els elements afegits per refrescar la memòria amb fotos i àudio.

C.- Creuen que les locutores feien les mateixes feines que els locutors?³⁸

Relació de les fotografies emprades:

9.1-Foto de Carles Rahola, col·laborador de R. Girona abans de la guerra.

9.2-Foto de Jacint Carreras, locutor de Ràdio Girona fins que va al front i desapareix. Interessa molt conèixer si es va parlar de l'esdeveniment.

9.3-Foto Enric Casademont, abans de la guerra fa col·laboracions espontànies amb la ràdio. Després serà un locutor destacat.

9.4-Foto Francina Boris. Interessa conèixer el record que tenen de la primera locutora: Va ser un gran esdeveniment que anés a Barcelona?.³⁹

9.5-Foto Ma. Lluïsa Figa.

9.6-Foto de l'orquestra de militars. Havien anat a algun concert com aquest?. Recorden els programes que feia la ràdio als teatres?.

³⁸ Aquesta podria arribar a constituir-se en una de les hipòtesis d'arrencada de la possible tesi doctoral que es pot portar a terme en un futur.

³⁹ Interessa aquest extrem per tenir la informació guardada per tal de poder-la emprar, en cas que sigui pertinent, en la propera tesi doctoral.

10.-Procés de reconeixement de noms de programes.

Es repassen alguns graelles de programació i se'ls demanen què en recorden: de què anava, qui el feia, a quina franja horària,etc.

10.1.Recorden haver escoltat, abans de la guerra a Ràdio Girona o a Ràdio Associació una locutora que es deia Rosalia Rovira??

Objectiu: Grau de coneixement dels locutors no gironins que s'escoltaven per Ràdio Girona. Què en sabem d' ella? Saben que la van tancar a la presó després de la guerra?

10.2.Un programa que es deia: Ràdio Fèmina, consultori Femení de D. Montserrat Fortuny.

*Què s'explicava al programa?.

*Com era la sintonia d'inici? (Un vals de l'Strauss)

*Eupartol, saben què era, cremes de bellesa, consells de la vida matrimonial, etc.

11.-Escoltem falques de publicitat antigues, i alguns fragments de programes de Ràdio Barcelona.

Objectiu: Esperem que amb aquesta escolta puguin recordar programes⁴⁰. De passada comprovem com també escoltaven Ràdio Barcelona, doncs veurem si coneixen i reconeixen la seva programació.

12.-Una persona que treballés a la ràdio, era especial, molt famosa, envejada, era considerada una bona feina.

Objectiu: Triangular amb les dades que es poden obtenir de les futures Històries de Vida que s'han de fer als radiofonistes.

En les conclusions observarem el resultat obtingut amb aquesta proposta de temes per discutir.

⁴⁰ No hi ha programes tan antics guardats de Ràdio Girona, però a més pensem que el so antic (la música, l'estil de la locució, etc) del vells programes de Ràdio Barcelona poden fer-los venir a la memòria programes propis de Ràdio Girona.

6.1.2.2.6.- ELS RESULTATS OBSERVATS EN EL GRUP DE DISCUSSIÓ:

1.-Els resultats de contingut: Els temes més repetits.

Hem volgut explicitar una selecció dels temes sobre els quals les participants en el Grup de Discussió, hi han dedicat més temps. Alguns són aspectes que tenen a veure amb el que s'ha posat damunt la taula per discutir. Altres punts sobre els quals han girat les converses són temes que han vingut portats a col·lació i sovint han representat grans circumloquis, propis de les converses i de les explicacions naturals que fa la gent d'edat tan avançada.

1.-Al voltant de la **il·lunyania dels records**. Empren expressions com: “Fa tants anys que ja no recordo res més”. ”Oh, nena d'això fa dos dies...”(GdD, 2004)

2.-De la **nitidesa del record** : “Ho recordo com si fos ara”, “encara ho veig”.(GdD, 2004)

3.-**L'esforç de recordar**: “ el problema de recordar coses de la ràdio és que com que sempre ha continuat ja no saps si és un programa d'abans o de després de la Guerra”.(GdD, 2004)

4.-La ràdio no va parar mai. "Jo recordo haver sentit EL PARTE dient que la guerra s'havia acabat".(GdD, 2004)

Aquest comunicat es va llegir per Ràdio Associació ja llavors, Radio España de Barcelona, i l'oient el podia haver escoltat per Radio España de Gerona que l'any 39 segurament podia repetir la programació de la capital catalana, no tenint-ne de pròpia⁴¹ en aquella època concreta.

5.-Posicionament social del fet de treballar a la ràdio. "Era una feina d'èxit." "aleshores vestia molt, era una bona ocupació."(GdD, 2004)

6.-Les mateixes feines. "Si, si tant locutors com locutores feien el mateix: presentaven música, feien anuncis i llegien parts de la guerra...bueno el que ells volien que sabéssim de la guerra"(GdD, 2004)

7.-Els horaris. "No, és que la ràdio no funcionava tot el dia. Tancaven. Obrien al matí i al migdia i quan feien més estona era al vespre, de nit. Però no era com ara que la pots tenir posada tot el dia i tota la nit".(GdD, 2004)

⁴¹ Aquesta és una teoria que caldrà documentar i investigar millor, en una futura recerca per la tesi doctoral, per tal de poder afirmar amb rotunditat com va ser el pas d'emissora republicana a emissora franquista a Ràdio Girona. En aquest sentit, els llibres publicats fins al moment tampoc aclareixen aquest punt.

2.-.-Els resultats formals.

Relació entre les participants. Les 3 persones participants en la recerca s'han reconegut en entrar a la Sala per fer el grup de discussió. Totes 3 freqüenten el Casal d'avis i es coneixen de vista del local, però és pot observar que no tenen una amistat, fora d'aquesta coincidència, tot i ser persones de la mateixa generació en una ciutat relativament petita.

L'espai. El lloc de la dinàmica els és molt còmode, cosa que fa que se sentin bé alhora d'interpel·lar-se entre elles. La moderadora ha assegut estratègicament la persona més gran al mig de les dues que tenen la mateixa edat, de manera que ens assegurem que les més joves sentin bé allò que diu la que , a priori, té més records i per tant, aquesta sigui també una manera de provocar *més memòria* a les participants més joves.

Desconeixement de la moderadora. El fet de conèixer poc a la moderadora no sembla cap problema per les participants alhora d'explicar experiències personals. Se'ns reafirma la hipòtesi plantejada abans del *Focus Group* de la importància que ha tingut poder fer una entrevista personal, independent, abans d'aquesta dinàmica. Tal i com s'ha explicat amb anterioritat, la moderadora també va servir-se de l'enquesta inicial i de l'entrevista en profunditat per guanyar-se la confiança individual de cadascuna de les dones objecte d'estudi.

De fet i a més a més, per aconseguir aquest cert grau d'apropament, la moderadora va freqüentar diàriament el Casal d'avis durant els 15 dies previs al grup de discussió, de manera que ja no era una desconeguda.

No experiència prèvia en dinàmiques. Tal i com s'ha expressat amb anterioritat, cap de les participants en la dinàmica (inclosa la moderadora) havia fet abans un Grup de Discussió. Tot i que la moderadora ha quedat molt sorpresa de la bona praxis de les dones seleccionades. Justament per la manca d'experiència de la moderadora s'ha decidit no allargar més d'una hora el Grup de Discussió. La dinàmica ha durat 65 minuts i ha acabat per iniciativa de les dones presents que han fet un gran silenci després de redundar sobre la mateixa i última idea posada damunt la taula per l'entrevistadora.

Excitadors de memòria. Cal reiterar, tal i com hem explicat detalladament, l'èxit que ha suposat per les interessades en la dinàmica el fet d'emprar elements sonors i fotografies de locutors i col·laboradors de Ràdio Girona, així com comunicats de guerra, per *refrescar-los* la memòria. S'han reconegut els locutors i col·laboradors gironins.

En escoltar l'àudio han reconegut amb molta rapidesa, tant els petits fragments musicals, com un rapsode col·laborador de Ràdio Barcelona, de qui sabien la trajectòria amb comoditat. Això demostra com la tècnica emprada ha servit per demostrar que a més a més de sentir Ràdio Girona també s'escoltaven Ràdio Barcelona.

També s'ha reconegut el discurs de la proclamació de la República. La Catalina, la participant més gran, ha manifestat que ella recorda haver-lo sentit a la ràdio de casa el seu veí. Això demostra, tal com apuntaven al marc teòric, que l'oient dels anys 30 busca la ràdio per saber què passa en el seu entorn més immediat.

No líder absolut. Si bé és cert que no hi ha hagut una sola participant que agafés la postura de líder del grup, segons la definició que fa el professor Pere Soler :

“considerar com a tal el membre que condueix el grup vers els objectius assignats”(SOLER, 1997:86)

Sí que per edat (10 anys més que les seves companyes) la Catalina ha estat la més respectada durant la sessió. Per tant ella seria representant més propera a la postura de Líder. A més: és l'edat és un factor determinant en aquests casos.

“Stodgill dice que hay una relación entre edad y liderazgo: la persona de más edad suele dominar el grupo “(SOLER, 1997:110)

Però també cal destacar el paper jugat per la Trinitat (l'única que tenia ràdio a casa) que en alguns moments també era la que portava la veu cantant. Per tant

podríem parlar d'una duplicitat de lideratge que en funció dels temes s'anava alternant.

La tercera participant, la Cristina ha jugat el rol menys expressiu, però més interessant pels matisos aportats. Era la participant que manifestava més cops l'expressió, "no ho recordo" però si que és cert que algunes intervencions seves feien dubtar les altres dues dones que s'acabaven alineant en una posició contrària que la Cristina acceptava per què *ho deia la majoria* i per no crear un conflicte. A partir d'aquest repartiment de tasques hem trobat les interaccions més significatives, els intercanvis verbals i no verbals (SOLER, 1997) que el grup ha intercanviat

“MODERADORA. Així que podem dir que esteu segures d'haver escoltat la Pirenaica abans que s'acabés la guerra...

CATALINA I TRINITAT: Si, si

CRISTINA (interrompent): Voleu dir? Esteu segures? Voleu dir que la Pirenaica no era després de la guerra?

CATALINA: No, no era la ràdio independent que escoltàvem de amagat per saber què passava.

TRINITAT: Oi tant!! Els meu germà va fer les galenes per això, per escoltar la ràdio d'amagat i saber què passava. I era la Pirenaica.””(GdD, 2004)

Aquest és un resum dels punts més destacats recollits en el decurs de la dinàmica efectuada amb les tres subjectes objecte del nostre estudi.

6.4.-VALIDACIÓ DE LA METODOLOGIA APLICADA PER ACTIVAR LA MEMÒRIA A LA REUNIÓ DEL GRUP DE DISCUSSIÓ

El fet de treballar amb un grup de subjectes d'edats elevades: 78 i 88 anys i el fet de tenir com objectiu el de fer-los recordar què passava a la ràdio quan elles tenien 12 i 22 anys, és a dir fer-les recordar experiències viscudes ara fa 66 anys ens ha portat a interessar-nos pels estudis i les teories que analitzen la memòria i el record.

De fet, els grups de discussió poden combinar-se amb altres tècniques qualitatives, tal i com ja hem explicat.

Si al començar aquest capítol parlàvem de la combinació de diferents elements per tal de reunir una mostra adient pel grup, el que presentem tot seguit és l'ús que per a aquesta investigació hem fet en camps d'estudi llunyans al del coneixement dels mitjans de comunicació.

L'objectiu que perseguíem era fer-nos amb les eines que apunten els especialistes en Rodes de Reconeixement criminals per tal que les víctimes d'un fet d'aquestes característiques pugui tenir un major grau de record sobre aquell esdeveniment. És evident que per el nostre Grup de Discussió (tan diferent d'una Roda de Reconeixement) hem adoptat i refet aquestes directrius però els resultats, com veurem més endavant, són molt positius.

L'entrevista cognitiva

Serveix per estimular els records.

Ruiz-Vargas (1998) en el seu recull dedicat a recopilacions empíriques sobre la memòria cita a RASKIN, D. per definir aquest tipus d'entrevista que es fonamenta en models cognitius de memòria i que es basa en estimular els records a partir de diferents procediments com per exemple:

- 1.-insistir en el context en el qual es van desenvolupar els fets.
- 2.-demanar una explicació completa dels fets, sense que es resumeixin les accions.
- 3.-fer recordar en ordre diferent al cronològic.
- 4.-canviar de perspectiva en la narració, aportant l'opinió sobre com es pensa el testimoni que altres persones varen viure el mateix fet.

Segons els autors d'aquests anàlisis emprades amb víctimes de delictes que han quedat bloquejades en les seves declaracions, l'entrevista cognitiva ajuda a aquestes persones a recuperar dades que podrien haver quedat emmagatzemades a la memòria.

Tenint en compte els ítems aplicats pels investigadors d'aquesta línia de recerca a activitats d'anàlisi forense en l'àmbit criminal, hem resolt adaptar algunes d'aquestes recomanacions que fan referència a l'entrevista cognitiva al nostre guió del Grup de Discussió:

1.-No hem tallat a les subjectes objecte d'estudi quan s'han engrescat en controvèrsies referents a la diferència d'edats entre elles. Això ha possibilitat veure com l'ítem de l'edat era una qüestió molt important per elles i determinant a l'hora de considerar qui es podia recordar de més coses, i per tant tenia més raó. Tot i que per la recerca era més rellevant saber de quines persones o programes es recordaven.

2.-Hem insistit en diferents moments de la dinàmica en dues de les preguntes de partida per veure si la resposta era la mateixa, com així ha estat en tot dos casos: "Les locutores feien la mateixa feina que els locutors?" i "Quins noms de locutors recordeu?"

Per això els 2 ítems s'han plantejat en contextos diferents i a partir d'aproximacions diverses. A més s'han plantejat al començament i cap a la meitat de la discussió, en un cas; i uns 15' després d'iniciada la dinàmica i uns 10' abans de finalitzar, en el segon cas.

3.-S'ha demanat de forma explícita si un dels temes plantejats, l'anada a Barcelona de la primera locutora de Ràdio Girona es va viure de forma excepcional a la ciutat, en aquells moments: què deia la gent, que comentaven els seus pares...cosa que ha provocat una resposta en un camp no previst i molt enriquidora "*a la fàbrica tothom en parlava. Mira quina sort, que bé.*" (GdD, 2004)

Per tant podem deduir que va ser un gran esdeveniment social, gens comú i molt ben valorat no només per les dones participants en la recerca sinó per la societat gironina d'aquells anys 30.

A més a més, la mateixa investigació ens acaba de reafirmar en el fet de la importància que té provocar aquests records extraordinaris.

“Se dice que estos niveles de análisis no se limitan sólo a las palabras, sino que puede argumentarse que todos los patrones sensoriales son analizados así. Por ejemplo, si suena una sirena pero apenas nos damos cuenta, es muy probable que no quede un recuerdo duradero de tal hecho; sin embargo, si una persona reconoce el sonido como el de una sirena y éste a su vez, le recuerde los sonidos que avisaban del inicio de los bombardeos durante la guerra, entonces el acontecimiento actual del sonido de la sirena producirá una huella en la memoria mucho más duradera”. (RUIZ-VARGAS 1998:163)

El mateix autor referint-se a la qualitat del record explica que el que importa més en el nostre emmagatzematge memorístic és la profunditat de processament i no la quantitat de temps de processament. Això és el que determina el rendiment de la memòria, i això en certa manera és el que s'ha intentat remoure amb l'ús de materials complementaris per veure si podem arribar al màxim rendiment d'aquests records antics.

Per fer-ho hem emprat vells enregistraments que hem reproduït breument a les subjectes experimentals, per tal d'observar les seves reaccions. Insistim en que no se'ls han donat detalls de l'emissora que escoltaven, ni de noms de programes o de locutors. No ha fet falta. No només han reconegut les persones que parlaven (locutors molt famosos) sinó que han estat capaces, en un cas, de continuar el diàleg que tenien els personatges de l'enregistrament.

També, i de la mateixa manera s'han reconegut músiques populars(caramelles) i un famós rapsode de l'època.

Algunes investigacions experimentals han posat de manifest que l' interval de retenció d'un fet en la memòria d'un individu ha estat superior als 50 anys.

" La memoria a largo plazo tiene una capacidad ilimitada y sus contenidos -según la opinión mayoritaria de los investigadores- no se pierden jamás." (RUIZ-VARGAS, 1998: 151)

En la nostra investigació observem com els subjectes objecte d'estudi tenen records breus però molt clars d'algunes vivències relacionades amb el període objecte d'anàlisi, tot i que han passat quasi 70 anys.

Aquesta metodologia aplicada per activar la memòria en la reunió del Grup de Discussió s'ha vist en la dinàmica, fins i tot reflectida físicament

El llenguatge no verbal

En aquest sentit sembla rellevant explicitar que les tres oients seleccionades per dur a terme aquest experiment en alguns moments del Grup De Discussió han fet esforços, realment físics (contractura facial, enrogiment de la cara per esforç de tensió, passar-se les mans pel front, tancar els ulls apretant molt fort les parpelles buscant una imatge mental...) per recordar algunes de les coses que se'ls ha demanat. L'expressió " és que d'això fa 4 dies" ha estat recurrent per tal de justificar el fet de no tenir més memòria sobre els temes posats damunt la taula en la dinàmica.

La comunicació no verbal, en aquest cas, aporta molta força expressiva al fet intrínsec de recordar. Recordar per elles és fins i tot un esforç físic.

El fet d'haver pogut enregistrar la sessió en vídeo permet l'anàlisi posterior d'aquests trets.

"(...) es curioso observar que las personas que más intervienen en la dinámica son las que utilizan gestos más expresivos o incluso sustituyen alguna palabra por esos gestos.(...)

Cabe añadir que siempre que los miembros están conformes con la persona que habla lo demuestran asintiendo con la cabeza, lo que otorga a las intervenciones un carácter de unanimidad y compenetración. Estos gestos fortalecían la cohesión del grupo"(SOLER,1997,156)

Un altre dels aspectes que els estudis empírics, emprats de referents en aquesta investigació, destaquen sobre la memòria és el que aquí hem definit com: El record genuí o après

És la sensació de no saber o poder discernir entre un record autèntic o una imatge construïda a posteriori sobre aquest record.

Una altra dada que sembla interessant arran de l'experiència viscuda en el grup és el fet que una de les integrants de la discussió repetia que algunes coses no sabia si realment li van passar així o després de conèixer-les *a posteriori* o d'haver-les vist per televisió les recorda diferents.

"no sé si les recordo per que me'n recordo o per què les he vist posteriorment en pel·lícules o documentals sobre la Guerra Civil, que ara en fan molts.". (GdD, 2004)

El mateix autor del text de la memòria al qual fem referència explica com les influències s'han de valorar per què poden arribar a modificar el record que es té.

" una teoria interesante sobre el recuerdo es la que sugiere que el hecho de que éste sea mejor o peor puede haberse visto influenciado por los cambios en los procesos de aprendizaje del sujeto, sobre los que interviene la memoria a largo plazo.(...) Las informaciones nuevas pueden modificar la organización de lo aprendido anteriormente".(RUIZ-VARGAS, 1998:131)

En aquests casos el fet que les altres dones es posicionessin en un o altre sentit ha acabat clarificant l'assumpte.

Una altra de les subjectes del Grup de Discussió ha demostrat tenir més coneixement que les altres dones, punt aquest atribuït ,durant la sessió, al fet que aquesta dona tenia aparell de ràdio a casa, per tant podia escoltar-la quan volgués i a més demostra tenir més coneixement del tema i per tant més records.

Aquestes opinions expressades en termes més col·loquials durant la dinàmica:

"home, és que tu podies escoltar-la quan volies i jo, es clar si no em convidaven a casa el veí...(…) nosaltres no en teníem de ràdio a casa"(GdD, 2004)

les recull empíricament JM Ruiz Vargas, citant BOWER *et al.*, al parlar dels processos de selecció de la memòria.

"El grado de detalles con el que se recuerde dependerá en gran medida de la cantidad de conocimiento que sobre este evento forme parte del esquema . Por lo tanto, asumiendo el funcionamiento del proceso de selección es explicable que el recuerdo a veces, resulte incompleto".(RUIZ-VARGAS, 1998:305)

Finalment sembla important insistir en el pes que té en la nostra memòria un record sonor, molt millor recordat que un de visual, tesis aquesta que defensen diferents autors recollits per Ruiz-Vargas(1998)

Allò més impactant

El fet de tenir per recordar moments o detalls impactants, coses, veus o paraules que a les oients de finals de la Guerra Civil els van cridar l'atenció han servit per què la seves memòries reproduïssin amb exactitud els moments d'aquest record.

1.-Subjecte 1. Recorda l' impacte que li va produir sentir per la ràdio en QUEIPO DE LLANO cantant,

“¿dónde estarán los rojos? En el fondo del mar, mata-ri-le-ri-le-ri-le, en el fondo del mar, mata-ri-le-ri-le-rón. Es clar jo era una nena de 12 anys i sabia que estàvem en zona roja i vaig pensar que ¿què volia dir aquell home?? Que ens tirarien a tots al mar, que ens volia matar a tots??. Sempre més m'ha quedat gravada la cançó que ell va cantar aquell dia a la ràdio”(GdD, 2004)

La famosa tonada popular del" Matarile" era molt comuna en els jocs infantils.

2.-Subjecte 2. Recorda haver sentit per la ràdio el comunicat anunciant que la guerra s'havia acabat, i és capaç de reproduir-ne un fragment.

3.-Subjecte 3. Recorda amb tota claredat haver sentit en Negrín per ràdio dient “No pasarán, no pasarán.” I afegeix “ i Mare de Déu com van passar!!! D'això m' enracordo com si fos ara”.(GdD, 2004)

Aquesta claredat en recordar alguns aspectes la subscriu novament Ruiz-Vargas que parla de la memòria autobiogràfica⁴², i sentència que quan més estrany és un record per l'individu que el recorda amb més claredat el pot reproduir:

⁴² La memòria autobiogràfica és la memòria de la informació relacionada amb un mateix segons definició de JM. Ruiz-Vargas.(1998)

"de esta manera, ha comprobado que el recuerdo mejora en función de la rareza del hecho y de su contenido visual. Los hechos más normales en la vida de una persona son los peor recordados y los de mayor contenido visual son los mejor recordados".(RUIZ_VARGAS, 1998:369)

No és estrany doncs, que tot i que fa més de 60 anys, les dones experimentals siguin capaces de reproduir amb gust i satisfacció molts dels fragments del record d'un gran invent que va canviar les seves vides. Això sí, dos dels records sonors que les participants en la dinàmica destaquen de la seva "col·lecció privada de memòria radiofònica" són fruit de la propaganda que la ràdio emetia, doncs el període que aquí estem investigant, 1937-1939, ens porta a conèixer forçosament la ràdio de la Guerra Civil espanyola. Per una oient el seu record més clar de la ràdio és una cançó propagandística amb un clar to amenaçador, per l'altre oient un eslògan de la guerra.⁴³

En resum doncs, hem pogut comprovar com pel nostre Grup de Discussió, que tenia la particularitat de ser protagonitzat per persones d'edat molt avançada ens han estat molt profitós l'ús de:

⁴³ No és l'objectiu d'aquesta tesina investigar detalladament en el contingut dels missatges radiofònics en el període que emmarca la recerca, però semblava pertinent destacar aquest extrem que ha marcat profundament els records de dues de les subjectes objecte del nostre treball.

- Documents sonors i fotogràfics per ajudar a recordar. En aquest punt val la pena explicitar que els imputs acústics són molt més efectius a l'hora de recordar que els visuals. La gent identifica més ràpid un programa de ràdio si sent un so que li ho recorda, que si veu una foto del mateix programa. Òbviament no ens referim al fet que a la ràdio no es coneixen les cares dels locutors, sinó a l'ús científic que es fa de la memòria acústica que, pels investigadors d'aquest camp és molt més important que la visual. (RUIZ-VARGAS,1998)

-Conèixer els usos de l'entrevista cognitiva ens ha servit per procurar que els discursos del nostre grup no quedessin tallats, i per validar respostes, requerides en llocs diferents de la dinàmica.

-Desplegar tota l'empatia possible, començant per la dedicació de molt de temps, vers les subjectes objecte d'estudi per tal que confiessin els seus records a una persona desconeguda.

"La empatía, por darle algún nombre, que surge -tendría que surgir- en la situación de la entrevista.

(...) y sobre este puente de empatías mutuamente experimentadas es como la gente habla más abiertamente de si misma, incluso con extraños equipados con grabadoras" (FRASER, 1990:139)

7.-CONCLUSIONS

En les conclusions finals d'aquest treball de recerca volem separar molt clarament les que són aportacions donades per plantejaments més teòrics o metodològics i les conclusions a les quals arribem després de conèixer des d'una òptica testimonial el fet d'escoltar la ràdio en una moment històric com el que aquí ens ocupa.

7.1.-Conclusions generals

1.-Tenir un aparell receptor és cosa de pocs.

Segons l'EO37, només un 7% dels gironins tenien un aparell de ràdio a casa seva, per que comprar-ne un era molt car. Les oients estan totalment d'acord en que les ràdios les tenen els qui tenien més possibles: o perquè tenien diners o per què treballaven en llocs on era més fàcil poder tenir un receptor de ràdio com ara, companyies elèctriques o industrials vinculades a aquest sector, i que per tant podien fins i tot fabricar-se-la.

D'aquesta conclusió es desprén que per poder realitzar un estudi històric que quantifiqui les persones que podien escoltar una determinada emissora de ràdio en un any concret, cal creuar les dades del cens de la població de l'any que ens ocupi amb les dades estadístiques del mateix any referides a la mateixa ciutat i

al nombre d'aparells de ràdio donats d'alta al consistori com a pagadors d'un tribut local⁴⁴.

A aquestes xifres cal afegir-hi el nombre de famílies que te la ciutat (número que pot existir com a tal ja publicat o com és el nostre cas, que l'aconseguim a partir del nombre de vivendes de la ciutat.

Amb aquestes dades podem saber en termes absoluts, la xifra mínima exacte de persones que escoltaven, la ràdio dins de l'àmbit familiar que havia declarat un aparell receptor.

Ens interessen números absoluts d'aparells de ràdio, com hem vist en l'EO37 i no les estimacions aproximatives que tenien en compte els radiofonistes que es varen proposar de fer els primers estudis quantitativs d'audiències radiofòniques.

La proposta que des de la modèstia vol fer arribar aquest treball apunta com acabem de veure, cap una nova manera d'observar les xifres, cosa que en el cas aquí descrit de Girona ens ha servit per:

- a.- acostar-nos, amb moltes garanties, al nombre d'oients mínims de ràdio d'aquella ciutat al 1937.
- b.- per conèixer quin percentatge de gironins tenien ràdio a casa.

⁴⁴ És important remarcar, en aquest extrem, que les dades que es manegen en aquest estudi no diferencien els aparells de ràdio que s' escoltaven en llars i els que es podien escoltar als casinos del poble o a algun bar, que segurament farien augmentar les xifres d' audiència. En el moment de fer aquest treball la dada que quantifiqués aquests locals no es tenia i per tant era inquantificable, de forma objectiva, quants oients de ràdio de Girona podien seguir-la a través de bars, cafès o casinos que tinguessin un aparell receptor.

c.- per saber què a Girona, comparativament, hi havia més ciutadans que tenien aparells receptors, que els que es podien quantificar a la totalitat de l'Estat en el mateix període de temps.

d.- que al 1937, a Girona la ràdio ja era un mitjà massiu de comunicació si ens atenem a la xifra donada del 20% de penetració, ja que a la ciutat podien sentir les emissions de ràdio més d'un 30% dels ciutadans.

2.-Oients atents, fidels a programes però no a una emissora. La ràdio es mirava.

La ràdio gran de vàlvules es podia tenir o al menjador o a la cuina, segons la situació econòmica de la família. Estava situada sobre un moble i ocupava un espai important i preponderant.

Per escoltar la ràdio, els oients s'hi asseien al voltant i la miraven.

“Si com si miréssim la tele, com fem ara per mirar la tele.” (GdD, 2004)

Hi havia, per tant una audició amb un alt grau de predisposició atencional al què es deia i a com es deia i es feia la ràdio.

Si la gent “es mirava” la ràdio perquè volia escoltar un programa determinat com el d'en Toreski i tants anys després una oient és capaç de reproduir un diàleg, que segurament no es devia emetre idènticament gaire cops⁴⁵, estem davant d'un indicador sobre l'alt grau d'atenció que l'audiència dispensava al mitjà, quan l'escoltava.

⁴⁵ Els programes de ràdio abans de la Guerra Civil eren normalment en directe. Els enregistraments, molt pocs i molt costosos en els trencadissos discos de cera, es reservaven per comptades ocasions com ara per discursos de personalitats.

Aquest alt grau d'atenció podria arribar a ser molt més important si la gent escoltava notícies, fins i tot clandestinament, per saber què passava amb la guerra.

Com hem desenvolupat en el Marc Teòric, l'audiència s'acosta a la ràdio per buscar respostes a les seves necessitats de saber què passa en una societat convulsionada políticament.

També avala aquesta teoria sobre l'alt grau d'atenció que dispensaven els primers oients de la ràdio a aquest mitjà, el fet que l'horari d'emissió era molt reduït, cosa que potenciaria segurament que l'audiència fos selectiva (com hem observat) i que distribuís i ocupés molt bé el poc temps de ràdio que tenia al dia.

Aquest extrem es veuria agreujat si tenim en compte que molts dels oients anaven a escoltar la ràdio a casa d'amics, veïns o familiars, per tant la selecció tant del dial, com del programa i de l'hora que s'anava a escoltar la ràdio no eren qüestions que es deixessin a l'atzar.

3.-A Girona també s'escoltava Ràdio Barcelona.

Els oients gironins sintonitzaven Ràdio Barcelona, emissora que tenen absolutament identificada per què a Girona, als anys 30 arribava amb molta comoditat, a vegades millor que la pròpia estació local.

“ Ràdio Barcelona.... que se sentia més fort...bueno més fort, més bé” (GdD, 2004)

De l'emissora barcelonina, les oients de Girona identifiquen un antic actor i col·laborador, Enric Borràs i en Míliu i en Toreski.

Això ens demostra que els oients no eren fidels a una sola estació de ràdio (tot i que n'hi havia molt poques), però sí que ho eren als programes.

Escoltaven les sardanes de Ràdio Girona, "Els Catalans absents de la Pàtria" de Ràdio Associació (a través de Ràdio Girona, però elles consideren que el nom d'aquest programa va associat a una emissora que no era Ràdio Girona sinó que aquesta "hi connectava"), la programació infantil de Ràdio Barcelona i les retransmissions musicals que buscaven sentir per què els agradava un tipus determinat de música.

A partir del nostre Grup de Discussió observem com l'escolta de Ràdio Barcelona i de Ràdio Girona és pràcticament igual d'habitual entre les oients gironines de 1937. És a dir, els ciutadans de Girona no escolten Ràdio Girona i prou pel fet que aquesta sigui l'emissora de ràdio de la seva ciutat.

Sí que és cert, però que les oients coneixen millor els col·laboradors i locutors de l'estació gironina o per què l'escoltaven més estones o perquè com que Girona era una ciutat petita i treballar a la ràdio era una feina amb certa projecció social, és fàcil d'entendre que els ciutadans que de tant en tant escolten la ràdio sàpiguen qui són els qui hi treballen.

4.-La ràdio de la informació.

En aquest període històric, com hem observat anteriorment la ràdio es polititza perquè la societat viu un moment molt complex. Les oients són conscients que la informació que ocupa bona part de la programació de les estacions està absolutament dirigida pels governs. Ells escolten notícies sobre el fronts però saben sentir-les amb reserves.

"deien notícies...bueno notícies, lo que ells volien que sabéssim de la guerra"(GdG, 2004)

5.-La ràdio no és un aparell per fer companyia.

Malgrat les indicacions de Sarnoff en aquest sentit, als anys 30 a casa nostra, la ràdio encara no s'ha convertit en un aparell més de la llar *que fa companyia durant tot el dia*. La manca d'un gran horari de programació, i les dificultats generades per la guerra:

- Talls en el subministrament elèctric.
- Requisament d'aparells.
- Els poc nombre d' aparells receptors que hi havia a Girona.
- Les dificultats per tenir cobertes les necessitats bàsiques, etc.

posen el fet d'escoltar la ràdio a la cua de les prioritats de les famílies gironines. La ràdio no es té engegada tot el dia (tampoc emetia 24 hores, als anys 30), s'encén quan es vol sentir, cosa que acostuma a passar als vespres i els dies que no es treballa.

6.-La ràdio per les finestres obertes.

És un record molt estès que quan feia bon temps, pels carrers se sentia la ràdio de les cases que en tenien. Era freqüent augmentar el volum per tal que els veïns "menys afortunats" poguessin també aprendre 's les cançons de moda.

És un indicador de com s'escolta la ràdio: en grup. En família, a casa dels veïns o fins i tot pel carrer. També implica que escoltar la ràdio és fer relacions socials.

A l'època final de la guerra les ràdios a galena propicien la clandestinitat de les escoltes.

7.-Els nens escoltaven la ràdio.

No és l'objectiu d'aquesta afirmació el de fer una comparació amb les escoltes actuals de la mainada del mitjà radiofònic, que deuen ser menys que residuals⁴⁶, però sí que volem destacar com a la ràdio des dels seus inicis hi ha programes per nens i que aquests són un públic fidel a la seva programació tipus. Aquesta és segurament una altra de les batalles que la ràdio ha perdut davant la televisió.

Els nens escoltaven la ràdio quan tornaven de l'escola i un cop "teníem els deures fets" (*GdD, 2004*)⁴⁷.

⁴⁶ Els estudis d'audiència actuals, EGM, estan elaborats amb persones que tenen més de 14 anys, per tant els nens actualment no es consideren un públic objectiu de la ràdio que cada cop té menys programes dedicats al món infantil.

⁴⁷ Amb la TV segurament es va copiar aquest costum, l'ús que es feia del mitjà i la relació que s'hi establia en la franja horària de tarda.

8.-Les locutores i els locutors, segons les seves oïdores, feien les mateixes feines.

Per les participants del Grup és "estrany" que a la moderadora li pugui arribar a semblar que no era així. Les tasques de presentació que feien els locutors o les locutores depenien del torn que els tocava treballar, "però deien lo mateix, parlaven de lo mateix. (...) era tan poca cosa...com que la ràdio no funcionava tot el dia com ara!!". (GdD, 2004)

Igualment passava, segons elles, a Ràdio Barcelona. "a totes, a totes, igual!!"(GdD, 2004).

Per les "primeres persones" que escolten la ràdio a casa nostra *és natural* sentir-hi des de "sempre" veus masculines i femenines treballant-hi conjuntament.

9.-Treballar a la ràdio , segons la percepció de les oients, era una molt bona feina.

Per les oients, poder treballar a la ràdio era una feina de molta categoria, i els locutors eren persones famoses. "vestia molt, home!!...com els artistes de *Hollywood*, igual, igual"(GdD, 2004)

Pensem que a l'època de la Guerra Civil que és la que emmarca aquest estudi, a Girona la majoria de la població que treballava⁴⁸ ho feia, segons les estadístiques de l'Ajuntament en impremtes, fàbriques o tallers i botigues, feines poc mecanitzades i amb uns horaris molt llargs.

A la ràdio, les pròpies oients tenen la percepció que la feina es fa en torns, cosa que implica un ofici menys feixuc i a més amb unes perspectives de relació social molt més grans que la que podia tenir qualsevol noia fent de cosidora o de dependenta en una botiga de queviures.

⁴⁸ Les estadístiques de l'Ajuntament de l'any 1937 informen que "1.148 famílies pobres" varen necessitar benefici d'assistència mèdica - farmacèutica en aquell any.

10.-EAJ-38 Ràdio Girona emet.

Fins al moment de poder completar aquesta afirmació amb més dades que cercarem en la investigació de la futura tesi, sembla que podem afirmar que l'emissora gironina va continuar les seves emissions fins l'entrada dels nacionals a la ciutat.

Una de les participants del Grup recorda i és capaç de reproduir de memòria *el/ Parte* que anuncia el final del conflicte bèl·lic. És febrer de 1939.

Hem vist com Franquet (2001) escriu que els barcelonins només podien escoltar Ràdio Associació amb l'entrada del franquistes a Barcelona, i per tant els arguments de la historiadora donen una capa de veracitat als records de la Trinitat del Grup de Discussió.

Franquet (2001:139) també apunta que fins el 8 de març Radio Barcelona no emet el seu primer programa "després de la liberación de Barcelona", per tant si l'oient escolta el comunicat final de la Guerra, el va sentir per Radio España de Barcelona amb la que forçosament devia estar connectada Radio España de Gerona.

Tot i així, aquesta informació serà degudament contrastada, com dèiem, amb d'altres semblants que hauran de provenir de documentació que cercarem per aquest propòsit i de les entrevistes que per això realitzarem quan estem en disposició d'endegar la futura tesi doctoral.

El propòsit final és el d'aclarir què va passar en aquesta emissora que segons els llibres oficials de la Història de Ràdio Girona, és un punt que no queda

resolt, tal i com ja hem explicat, però que amb aquesta tesina queda més perfilat al nostre entendre.

11.-Eren els homes els que normalment sintonitzaven el programa i l'emissora que s'escoltava.

El pare de família era el qui engegava la ràdio, “la mare sempre tenia massa feina amb les coses de casa i els nens”. (GdD, 2004)

El cap de família posava en funcionament la ràdio al vespre, en arribar de treballar, i es podia escoltar abans o després de sopar.

És curiós observar que cap de les participants en el Grup de Discussió hagi fet esment d'estar escoltant la ràdio mentre es sopava. De fet, aquest extrem apuntala encara més la teoria que per els anys 30 la ràdio no era un aparell de fer companyia sinó que requeria tota l'atenció dels seus oients, per tant quan es sopava no s'estava per la ràdio i aquesta prenia protagonisme després o abans dels àpats, però no simultàniament.

En les revistes especialitzades de ràdio dels anys 30 és fàcil veure anuncis de parelles o famílies que escolten la ràdio amb un posat molt atent i sense fer altres feines al mateix temps, tret de fumar.⁴⁹

⁴⁹ És el cas de la contraportada de la revista Catalunya Ràdio, número 50, del 15 d'abril de 1933. Es dedica tota la pàgina a un anunci, dibuixant dels nous models d'aparells receptors Atwater kent. Es pot observar amb quina atenció, en tres moments diferents, 3 grups d'oients “miren i escolten” la ràdio amb molta dedicació.

12.-A mesura que la ràdio “es fa gran” augmenta també el nombre de *radioescoltes*.

La ràdio que es fa a Catalunya a finals dels anys 30 es rep amb millor qualitat de so, té més hores de programació que a l' inici de la dècada i té més varietat de programes. Això i el fet que el mitjà s'hagi anat popularitzant entre la població, implica que a finals de la dècada el nombre d'oïdors de ràdio hagi crescut de forma molt important respecte al començament dels anys 30.

Els historiadors parlen de milions d'oients a tot l'Estat uns 10 anys després, al 1937.

Tot i així, de moment, és impossible parlar de xifres exactes d'oients de ràdio, doncs continuen en parador desconegut les fonts que haurien de possibilitar la concreció d'aquestes dades, de la mateixa manera com aquest treball demostra que és possible de fer-ho a Girona.

Però sí que cal remarcar que, en una dècada, el mitjà de comunicació de masses que és la ràdio està perfectament consolidat i considerat entre els seus oients. A Girona, segons l'EO37, més d'un 30 % de la població podia escoltar la ràdio diàriament.

7.2.-Conclusions metodològiques

1.-Creuar tècniques és metodològicament enriquidor.

A partir d'aquesta tasca experimental podem afirmar que creuar els resultats de dues eines que han servit de pal de paller per aquesta tesina (l'EO37 i el Grup de Discussió) han augmentat les possibilitats de poder conèixer més dades sobre els propòsits marcats en els objectius.

2.-El Grup de Discussió per treballar amb persones grans és una tècnica molt recomanable sempre i quan s'ajudi d'altres eines metodològiques que permetin l'abocament de més records. El fet de treballar amb persones velles implica haver-se de documentar i de dissenyar tota una estratègia, com la que aquí hem anat descrivint, per tal de poder obtenir "més memòria" d'uns individus i la seva relació amb la ràdio que és la matèria primera d'aquesta recerca històrica.

En la nostra dinàmica hem observat que els records i la satisfacció de les oients de la ràdio, és molt més ampla, quan comencen a aparèixer els excitadors⁵⁰ visuals i sonors. Abans d'això, les respostes no eren tan engrescades i per tant eren menys generoses.

És important documentar-se molt bé sobre les particularitats que suposa treballar amb persones d'edats molt avançades abans de començar la investigació i de comptar amb "ajut extra" com el que en aquesta tesina s'ha tingut de la ma d'un especialista en gent gran. Les seves aportacions han servit per interpretar molts dels paràmetres que podrien haver fet malbé el clima necessari per treballar amb gent que ja ha viscut tota una vida.

"La recepta màgica": temps, paciència i empatia.

⁵⁰ Ens referim a les fotografies i a les gravacions antigues que s'han emprat en la dinàmica.

2.-Els elements sonors aporten més dades.

L'ús d'enregistraments antics no només han servit per què les oients poguessin cantar les tonades o identifiquessin els locutors de la ràdio, sinó que han servit per demostrar que les emocions guarden una relació molt estreta amb la memòria sonora d'un fet o una situació.

L'alegria sobtada en reconèixer la veu d'algú que fa molts anys que no se sent és molt més gran, quantitativament parlant, que l'alegria que suposa reconèixer en fotografia el locutor que s'escoltaven de petites⁵¹.

A més allò que millor es recorda, el que va impactar més, guarda, en el cas que ens ocupa, una estreta relació amb la propaganda que la ràdio difonia arran de la Guerra:

Una cançó infantil popular reconvertida a efectes més persuasius ("El Matarile")
i un eslògan (¡No pasarán!)

⁵¹És important remarcar aquest fet que podria ser motiu d'un anàlisi més precís que s'escapa del nostre objecte actual d'estudi i que recolzen les teories recollides per Ruiz-Vargas (1998).

3.-El binomi Entrevista Cognitiva - Grup de Discussió és un bon tàndem amb les adaptacions metodològiques abans justificades, que ens permet afirmar que es complementen molt bé per treballar amb història oral de mitjans de comunicació. Reiterar ítems en temps diferents de la dinàmica, demanar aportacions sobre perspectives diferents a les del testimoni o no taller una manifestació fins que s'hagi acabat del tot, són tàctiques que, segons la nostra modesta experiència, han enriquit molt el Grup que aquí hem realitzat.

Amb aquestes conclusions volem respondre als objectius que ens plantejàvem en iniciar la recerca. Hem pogut conèixer quants gironins, com a mínim, podien escoltar amb seguretat EAJ-38, Ràdio Girona i EAJ-1, Ràdio Barcelona, al 1937 gràcies a les dades aconseguides a través del padró d'habitants i de la publicació de les estadístiques econòmiques de l'Ajuntament de Girona de 1937.

Dues aportacions que combinades donen resultats molt fiables sobre quanta gent podia tenir ràdio a casa i per tant escoltar-la.

Aquestes dades obren les portes al següent estadi de la recerca, el coneixement del COM eren aquests oients de ràdio, extrem al qual també hem pretès accedir. Per fer-ho ens hem servit d'un Grup de Discussió que ha estat possible després d'aplicar altres eines metodològiques que forçosament li havien de preparar el terreny.

Aquest compendi de informació no s'hauria pogut assolir si abans no haguéssim dibuixat les potes que haurien de suportar el pes de la investigació. Ens referim a la recerca metodològica descrita amplament en aquestes pàgines i que d'una banda ha reunit per un mateix objectiu tècniques més pròpies del marketing que de la història (Grup de Discussió) amb d'altres més típiques del món de la investigació policial (Entrevista cognitiva), amb les armes més corrents que emprava un periodista (Les entrevistes).

La combinació de tots aquests elements, i la predisposició per compartir antics i íntims records d'infantesa d'unes *perfectes desconegudes* han possibilitat que avui puguem signar aquesta tesina.

Abans de concloure, bé estar donar les gràcies als que juntament amb l'autora han participat d'aquesta recerca: als arxivers gironins per emprar la seva saviesa agilitant tràmits i facilitant la trobada de documents. A Ràdio Girona per deixar-nos fotografies i d'altres publicacions molt útils que "han sortit" dels seus arxius per acostar-se a la investigació que estem explicant. Al Casal d'Avis Associació de Gent Gran Onyar de Girona, que no han donat mai un no per resposta.

Als professors de la UdG, JM. Torrelles i J. Clara per les seves explicacions, matisacions, i ubicacions històriques de Girona. A tots els teòrics i investigadors que han escrit obres de referència per aquesta investigadora principiant i que el professor de la UAB, JM. Blanco, amb molta paciència cibernètica, s'ha preocupat de deixar caure en el camí.

Als parents i amics que han fet de *cangurs voluntaris* de dos nens petits que han fet l'esforç d'entendre que la mare sempre estava a l'ordinador. I a n' en Jaume per haver fet de pare, de mare i "de beca" per poder tirar endavant aquest treball del meu Doctorat. Gràcies.

Sílvia Espinosa i Mirabet.
Girona, estiu de 2004.

BIBLIOGRAFIA

- ABELLA RAFAEL, La vida cotidiana durante la guerra civil. La España nacional. Editorial: Planeta. Barcelona 1973.
- ALBERCH, R. i ARAGÓ, NJ. 75 anys de Girona, 1909-1984. Edita: Fundació La Caixa. Girona 1984
- ALMARCHA *et al.* La documentación y organización de datos en la investigación sociológica. Editorial: Fondo para la Investigación Económica y social de la confederación española de Cajas de ahorro. Madrid 1969.
- ANUARIO DE LA RADIO. "Edicions Barcelona". 1936.
- ARIAS CARDONA, J. Guía de las emisoras de radio de toda España. Obra curiosa y de utilidad.1933.
- ARIAS RUIZ, A. 50 años de radiodifusión en España. Editorial: RTVE. Madrid.1973.
- ARNAL, J. *et al.* Investigación educativa. Fundamentos y metodologías. Editorial: Labor. SA. Barcelona, 1994.
- ARNHEIM, R., Estética radiofónica. Edició castellana: Editorial: Gustavo Gili, S.A. Barcelona,1980.
- AVILA, A. Manual práctico para iniciarse como locutor de radio. Edita: CIMS. Barcelona 2002.
- BALSEBRE, A. La creatividad de la radio informativa. Feed-back ediciones. Barcelona 1994.
- BALCELLS, A. "La Dona Obrera A Catalunya. Al primer quart del segle XX" a: Dossier La dona a la Catalunya contemporània. Història del Països catalans. Edita: l'Avenç. Barcelona 1977
- BALSEBRE, A. Historia de la Radio En España. 3 volúmenes. Editorial: Cátedra. Madrid,2001.
- BALSEBRE, A, M. MATEU i D. VIDAL . La entrevista en radio, televisión y prensa, Editorial: Cátedra . Barcelona,1998
- BALSEBRE,A. En antena.75 anys de Ràdio a Espanya. Editorial: Promotora General de Revistas S.A. 1999.

- BALLETBÓ, A. "La mujer en la sección femenina" a: La dona a la Catalunya actual. Edicions 62. Barcelona, 1ª ed. 1978
- BLANCH, M. Como se miden las audiencias en radio. Editorial: CIMS. Barcelona, 1998.
- BAREA, P. La estirpe de Sautier. La época dorada de la radionovela en España. (1924-1964). Edita: El Pais-Aguilar. Madrid, 1994.
- BAREA, P. "El itinerario ibérico de un autor radiofónico llamado Bertolt Brecht." Revista ZER, núm. 5.
- BARRACLOUGH, G. Introducción a la historia contemporánea. Edita: Gredos. Colección: Biblioteca Universitaria. Madrid. 1985
- BASSETS, LI. De las ondas rojas a las radios libres. Editorial: Gustavo Gili, Barcelona, 1981.
- BELTRAN, M. "Cinco vías de acceso a la realidad social" a VVAA, El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación. Alianza Editorial. Madrid 1996.
- BENHABIB, S. Y CORNELL, D. *et al.* Teoría feminista y teoría crítica. Ensayos sobre la política de género en las sociedades de capitalismo tardío. Edicions: Alfons el Magnànim. Valencia. 1990
- BOADAS, J *et al.* Girona, les imatges del segle. Edita Ajuntament de Girona i Caixa de Girona. 2000
- BONET, M. "Evolució i situació actual de la indústria radiofònica espanyola" a Monogràfic: 75 anys de ràdio. Edita: Societat catalana de Comunicació. Col.: Treballs de comunicació. Conferència de Girona 1999.
- BOURDIEU, P. "la Ilusión biográfica". Revista Historia y fuente oral, número 2. 1989.
- CALZADA TERRADAS, B. Características de la población española deducidas del padrón municipal de habitantes de 1975. Tomo I, Vol. 3. Ministerio de Economía. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1977
- CLARA, J. Girona sota el franquisme. 1939-1976. Quaderns d'història de Girona. Edita: Servei municipal de publicacions de l'Ajuntament de Girona. 1991
- CAPARRÓS LERA, JM., Arte y política en el cine de la República (1931-1939). Editorial: 71/2S.A. Universidad de Barcelona. Barcelona, 1981.

-CAPARRÓS LERA, JM., Introducció a la Història del Art cinematogràfic. Editorial: RIALP, SA. Madrid. 1990.

-CAPMANY, M. A; ORANICH, M; BALLETBÒ, A; PRATS, M.R.; CLARA SIMÓ, I. "El feminisme ara". Dona i Societat a la Catalunya Actual, 1ª ed. 1978, Edicions 62, Barcelona.

-CARR, R. Estudios sobre la República y la Guerra civil Española. Ariel, Barcelona, 1973.

-CARRERAS, LI de. La ràdio i la televisió a Catalunya avui. Edicions 62. Barcelona, 1987.

-CASTELLS LLAVANERAS, R *et al* .Girona ciutat. Plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX. Edita: Col·legi d'arquitectes de Catalunya, demarcació de Girona. Girona, 1992

-CATANI, M. "Algunas precisiones sobre el enfoque biográfico oral". Revista y fuente oral. Núm. 3. Editorial: Publicacions Universitat de Barcelona. 1990

-CAVA MESA, Mª J. "Métodos cualitativos y fuentes orales (un ejemplo aplicado al estudio de la guerra civil). Revista Historia y Fuente oral. Núm 3. Editorial: Publicacions Universitat de Barcelona. 1990

-CENSO DE LA POBLACIÓN Y DE LAS VIVIENDAS DE ESPAÑA 1960. TOMO I. Presidencia del gobierno. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1962.

-CONSELL MUNICIPAL DE GIRONA. Negociat d'estadística. Abril de 1937.

-COROMINAS, M. Models de ràdio als països occidentals, evolució i perspectives. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990.

-COSTA, LI. L' autonomista: El Diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939). Editorial: Col·legi de periodistes de Catalunya i Diputació de Girona. 2000.

-De FLEUR, ML. I BALL-ROKEACH, S. Teorías de la comunicación de masas. Editorial: Paidós-comunicación. Barcelona, 1982

-DELGADO JM. *et al*. Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales.. Editorial: Síntesis. Madrid 1994.

-DELGADO, M. La radiodifusió a Mallorca, 1933-1994. Tesi doctoral, UAB. Bellaterra, 1995.

-DENZIN, N. K "Interpretative interactionism and the use of life stories" Revista internacional de sociologia, vol 44, nº3. 1986.

- DÍAZ, L. La radio en España 1923 -1993. Alianza Editorial. Madrid,1992.
- DOLÇ, M *et al.* Les ràdios lliures, una pràctica alternativa. Editorial: Terranova. Barcelona,1985.
- ECO, U. Como se hace una tesis. Editorial: Gedisa. Colección: Biblioteca de educación. Herramientas universitarias. Barcelona, 2001. 1ª edició 1977.
- EL FONS DE JAUME POL DE RADIOFONIA. Editorial :Ajuntament de Girona. Col·lecció: Les col·leccions del Museu. Girona,1999.
- EL PAÍS SEMANAL. Núm. 1372. " Exilio. La historia olvidada. España recupera la memoria de la tragedia más de 60 años después" Suplement especial. Madrid. Enero 2003
- ESTADÍSTICAS BÁSICAS DE ESPAÑA. 1900-1970. Confederación Española de Cajas de Ahorros. Madrid. 1975
- EZCURRA, L. Historia de la radiodifusión española. Los primeros años. Editora Nacional. Madrid,1974
- FALCÓN, LIDIA. La vida arrebatada. Editorial: Anagrama. Barcelona, 2003.
- FAUS,A. La radio: introducción a un medio desconocido. Editorial: Guadiana. Madrid,1973.
- FRANQUET, R. Història de la ràdio a Catalunya al segle XX. Edita: Generalitat de Catalunya. Barcelona 2001.
- FRANQUET, R. et al. La mujer sujeto y objeto de la información radiotelevisiva. Manuscrit. Edita: Biblioteca UAB 1989.
- FRANZKE, J. "El mito de la historia de vida". Historia y fuente oral, número 2. 1989.
- FRASER, R." La formación del entrevistador" a Historia y fuente oral, nº 3. Edicions: Publicacions Universitat de Barcelona, 1990.
- FRASER,R. Recuérdalo tu y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española. Editorial: Grijalbo. Barcelona, 1979. Trad. Jordi Beltrán.
- FOX KELLER, E. Reflexiones sobre género y ciencia. Editorial: Alfons el Magnànim. Generalitat Valenciana. Valencia 1989.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, F. *et al.* Memoria de España. Edicions: Aguilar. Madrid, febrer 2004.

- GARCÍA FERRANDO *et al.* El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación. Alianza Editorial. Colección: Universidad textos. . Madrid, 1986. 2ª edición 1996.
- GEISELMAN, E. "La técnica e la entrevista cognitiva para víctimas y testigos de crímenes" a RASKIN, D. Métodos psicológicos en la investigación y pruebas criminales. Desclée de Bronwer. Bilbao, 1994
- GIL BONANCIA, M. 50 anys de Ràdio Girona Editorial: Carles Vallés. Girona, 1990.
- GIL MUGARZA, B. España en llamas 1936. Editorial: Acervo. Barcelona 1968.
- GIL, R. I MINOBIS, M. Aquí Ràdio. Crònica de les ones a les comarques de Girona (1933-1982). Editorial: Col·legi de periodistes de Catalunya, demarcació de Girona. 2003.
- GIMÉNEZ ARRIBAS, E. Anuario Estadístico de España 1948. Tomo I i II. Presidencia del Gobierno. Instituto Nacional de Estadística. Madrid.
- GOMIS, LL. Teoria dels gèneres periodístics. Centre d'Investigacions de la comunicació. Barcelona, 1989.
- GRAHIT GRAU, J, El cine en Gerona. Barcelona(ç), 1943.
- GUBERN, R. La censura. Función política y ordenamiento jurídico bajo el franquismo (1936-1975), Editorial: Península. Barcelona, 1980.
- GUILLAMET, J. Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya 1641-1994. Edicions: La Campana. Barcelona ,1994.
- HERNÁNDEZ SAMPIERI, R. *et al.* Metodología de la investigación. Editorial: MacGraw Hill. México D.F. 3ª edición:2003
- HITA, V. Entrevista a Joaquín Soler Serrano. Revista Capçalera. Núm: Març-abril 2003. Edita: Col·legi de periodistes de Catalunya. Barcelona 2003
- IGLESIAS i FORT, J. El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos 100 años. Edita: Real Academia de Ciencias y artes de Cataluña. Barcelona 1961.
- INDICADORES SOCIALES. Instituto Nacional de Estadística. Madrid 1991
- LEWIS, O. Los hijos de Sánchez. Autobiografía de una familia mexicana. México. Joaquín Mortiz. 1973 es la traducció castellana . La versió original es del 1961 The children of Sanchez. Autobiography of a Mexican Family. NY. Random Home.

-LÓPEZ, B i PIQUÉ, J *et al.* . La memòria dels mitjans de Comunicació. Fonts per l'estudi històric de la premsa, la ràdio, la televisió i el cinema. Arola Editors. Tarragona, 2003

-LOWY, A., CRESPO, E. *et al.* La imagen de la mujer en la radio. Análisis. Manuscrit. UAB. 1985.

-MARQUÈS, J. Casals de Girona (IV). Edita: Ajuntament de Girona. 1984.

-MARTÍ, JM. i FRANQUET, R. La radio. De la telegrafía sin hilos a los satélites. Editorial: Mitre. Barcelona, 1985.

-MARTÍ, JM.- La ràdio a Catalunya. CEDIC. Barcelona, 1996.

-MARTÍ, JM. *et al.* "Estructura del sistema radiodifusor català. Aportacions per a un inventari de necessitats de recerca" a Monogràfic: 75 anys de ràdio. Edita: Societat catalana de Comunicació. Col.: Treballs de comunicació. Conferència de Girona 1999.

-MARTÍ, JM. *et al.* 70 anys de ràdio. Annals del periodisme català. Editorial: Col. legi de periodistes de Catalunya. Barcelona, 1993.

-MARTÍN SERRANO, M. El uso de la comunicación social por los españoles. Centro de Investigaciones sociológicas. Colección: Monografías. Número 53. Madrid, 1982.

-MATEU, R. "La ràdio privada catalana: entre la pública i les grans cadenes". Quaderns del CAC, 4. CAC.BCN, 2000.

-McQUAIL, D. Introducción a la Teoría de la comunicación de masas. Editorial: Paidós-comunicación. Barcelona, 1991

-MENDOZA EGEA, M^aP *et al.* "L'arribada del cine a les comarques meridionals de Catalunya." A: L'origen del cinema i les imatges del s.XIX. Editorial: Societat Catalana de Comunicació. Barcelona, 1995.

-MIRAMBELL, E. Girona, entre la història i l'actualitat. Fulletó de l'Arxiu de l'Ajuntament de Girona. 1987

-MUCCHIELLI, A. Psicología de la comunicación. Editorial: Paidós. Barcelona, 1998.

-MUNSÓ, J. Cincuenta años de Radio Nacional de España. RTVE. Madrid, 1988.

- MUSEU DEL CINEMA DE GIRONA. "Cine antes del cine". Col·lecció: Tomàs Mallol. Editorial: Ajuntament de Girona. Girona,1996.
- NASH, M. *et al.* Mujeres libres: España 1936-1939. Tusquets Editors. Barcelona 1975.
- NASH,M. Dona i família a la Catalunya contemporània. Edita, Institut Català de la Dona de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1999.
- NASH, M. *et al.* "La mujer durante la Guerra Civil española" a Tértulias de Historia, *cervantesvirtual* :La mujer, las nuevas tecnologías y el nuevo siglo. 5-11-2002.
- NASH, M i TAVERA, S. "Ha estat el segle XX, el segle de les dones??" . A la revista Sàpiens, núm. 17. Barcelona Març 2004
- OFFEN, KAREN. "Definir el feminismo: un análisis histórico comparativo".Signs, Journal of Women in Culture and Society. Vol. 14 nº 1.1988
- ORANICH, M. "La discriminació legal de la dona" a: Dona i Societat a la Catalunya actual. Edicions 62. Barcelona,1ª ed.1978.
- ORANICH, M. "L'Estat franquista i la dona. Crònica d'una injustícia." a: Dossier La dona a la Catalunya contemporània. Història del Paísos catalans. Edita: l'Avenç. Barcelona 1977
- ORTÍ, A. "La apertura o el enfoque cualitativo o estructural" a El análisis de la realidad social. Métodos y técnicas de investigación. Alianza Editorial. Madrid, 1996
- PAGÈS, P. La guerra civil (1936-1939).Editorial: Barcanova. Col·lecció: Biblioteca Bàsica d'Història de Catalunya. Barcelona, 1993.
- PAGÈS, P. L'Arnau, revolucionari i milicià. Editorial:Graó. Col·lecció: Biblioteca de la Classe. Barcelona, 1990 (1º ed. 1985).
- PERNAU, J. Diari de la caiguda de Catalunya. Barcelona 1989.
- PÉREZ PUJOL, R. (director) Anuario de la radio . Edicions Barcelona. Barcelona,1936.
- PERONA, J. i HUERTAS, A. Redacción y locución en los medios audiovisuales: la radio. Editorial: Bosch. Barcelona,1999.
- PRADO,E. Estructura de la información radiofónica. Editorial: ATE. Barcelona,1980.
- PRADO, E. La ràdio a Catalunya. CEDIC. Barcelona, 1996

- PRADO, E. "El movimiento por la libertad de emisión en España" a: Bassets, L. De las ondas rojas a las radios libres. Barcelona, 1981.
- PRADO,E: "La radio española ante el desafío del futuro " a Comunicación Social. Tendencias. Informes anuales de Fundesco,1989.
- PRINCIPALES ACTIVIDADES DE LA VIDA ESPAÑOLA EN LA PRIMERA MITAD DEL SIGLO XX. Presidencia del Gobierno. Instituto Nacional de Estadística. Madrid, abril de 1952
- POAL AREGALL, M. Dones d'ara. La novel·la d'ara. Edita: L'avenç gràfic. Barcelona 1924.
- POSA, E. "Cada dona un vot. El primer vot femení: les eleccions del 1933" a: Dossier La dona a la Catalunya contemporània. Història del Països catalans. Edita: l'Avenç. Barcelona 1977
- PUIG VALLS, A. Resum de les III Jornadas de estudios monográficos: la mujer en la guerra civil española. Análisis Histórico y fuentes documentales. Salamanca. 1989
- PUJADAS MUÑOZ, JJ. El método biográfico: el uso de las historias de vida en ciencias sociales. Editorial: CIS. Colección: Cuadernos metodológicos. Madrid, 1992.
- RIERA, I. Opressió i resistència, El franquisme (1939-1975) Editorial: Barcanova. Col·lecció: Biblioteca Bàsica d'Història de Catalunya. Capellades, 1998(1ªed. 1991).
- ROIG, M. *et al.* "La dona a la Catalunya Contemporània", L' AVENÇ juliol-agost 1977.96 pàgs. Editorial: AVANCE, Barcelona.
- ROVIRA I VIRGILI, A. Catalunya i la República. L'autonomia, el federalisme, el republicanisme. Barcelona. Editorial: UNDARIUS. 1ª edició 1931.
- RUIZ-VARGAS, JM. Psicología de la memoria. Alianza Editorial. Madrid, 1998.
- SANCHEZ, M.J. i LUCAS, M. La república que vam viure. Editorial Columna. Col·lecció: Textos. Barcelona, 2003. 1ª edició.
- SANTAMARINA, C.; MARINAS, J.M. "Historias de vida e historia Oral". Métodos y técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales. (Coordinat per Delgado, J.M. y Gutierrez, J.) .Síntesis, Madrid 1ªed.1994.
- SIERRA BRAVO, R. Ciencias sociales. Epistemología,lógica y metodología. Editorial: Paraninfo. Madrid 1984.

- SEBASTIÀ SALAT, M. Thesaurus D'història Social De La Dona, 1ªED. Generalitat de Catalunya. Comissió interdepartamental de promoció de la dona. Març, 1988.
- SEGURA, I, i SELVA, M. Revistes de Dones: 1846-1935. Edhasa editors. Barcelona 1984.
- SOLER, P. La investigación cualitativa en marketing y publicidad. El grupo de discusión y el análisis de datos. Editorial: Paidós. Colección: Papeles de Comunicación 12. Barcelona, 1997
- SOLDEVILA, F. Les dones en la nostra història. Episodis de la història, 1ª ed. Barcelona 1961. Barcelona Rafael Dalmau Editor (2ª ed., Barcelona 1998)
- SOTO VIÑOLO, JUAN. Querida Elena Francis. Editorial: Grijalbo. Barcelona, 1995.
- TAMAMES, R. Anuario Económico y Social de España. 1975. Editorial: Planeta SA. Barcelona 1976
- TASIS, J, *et al.* Història de la premsa catalana. 2 volums. Editorial Bruguera, Barcelona, 1966.
- TAYLOR, S.J. i BOGDAN, R. Introducción a los métodos cualitativos de investigación. La búsqueda de significados. Editorial: Paidós. Barcelona, 1987.
- THOMPSON, P. "La historia oral y el historiador" a : Debats, 10. 1984
- VALLÉS, S.M, Técnicas cualitativas de investigación social. Editorial: Síntesis, SA. Madrid, 2000.
- VAZQUEZ MONTALBÁN, M. Historia y comunicación social. Editorial: Bruguera. Barcelona, 1980.
- VERA, BALANZA, MT., Mujer, cultura y comunicación. Entre la historia y la sociedad contemporánea. Edita Málaga digital, S.L. 1998.
- VILAR, P. Iniciación al vocabulario del análisis histórico. Editorial: Crítica. Colección: Libros de historia. Barcelona, 1999, 1ª edició 1980.
- VISAUTA, B. Técnicas de investigación social. Recogida de datos. Editorial: PPU, S.A. Promociones y publicaciones Universitarias. Colección: LCT-7, Lecturas, Ciencias y Técnicas. 1ª edició: 1989.
- WALKER, M. Cómo escribir trabajos de investigación. GEDISA. Col. Biblioteca de educación. Barcelona, 2000

-WOLF, M. Els efectes socials del mitjans de comunicació de masses. Editorial: Pòrtic. Col.lecció: Media. Barcelona 1992

-WOLF, M. La investigación de la comunicación de masas. Edita:Paidós. Col.:Instrumentos. Barcelona, 1991.

Entrevistes

Entrevistes a:

- Jaume Pol, tècnic de Ràdio Girona a la dècada dels anys 40 del segle XX.
- Maria Caralt, secretaria de Ràdio Barcelona des de finals dels anys 20.
- Ramon Morenilla, locutor de diferents estacions radiofòniques.
- Josep Clara, professor del departament de Història contemporània de la UdG.
- Josep M.Torrelles, professor de Ciències de l'Educació de la UdG i coordinador dels Programes que per a la formació de Gent Gran té la UdG.

9.-ANNEXOS

1.-Mapes de contextualització històrica i d'ubicació de les zones amb aparells de ràdio a Girona al 1937 emprats EO37.

2.-Fotografies i fitxes de les participants al Grup de Discussió.